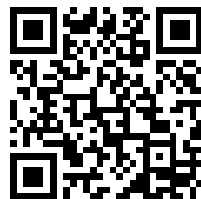
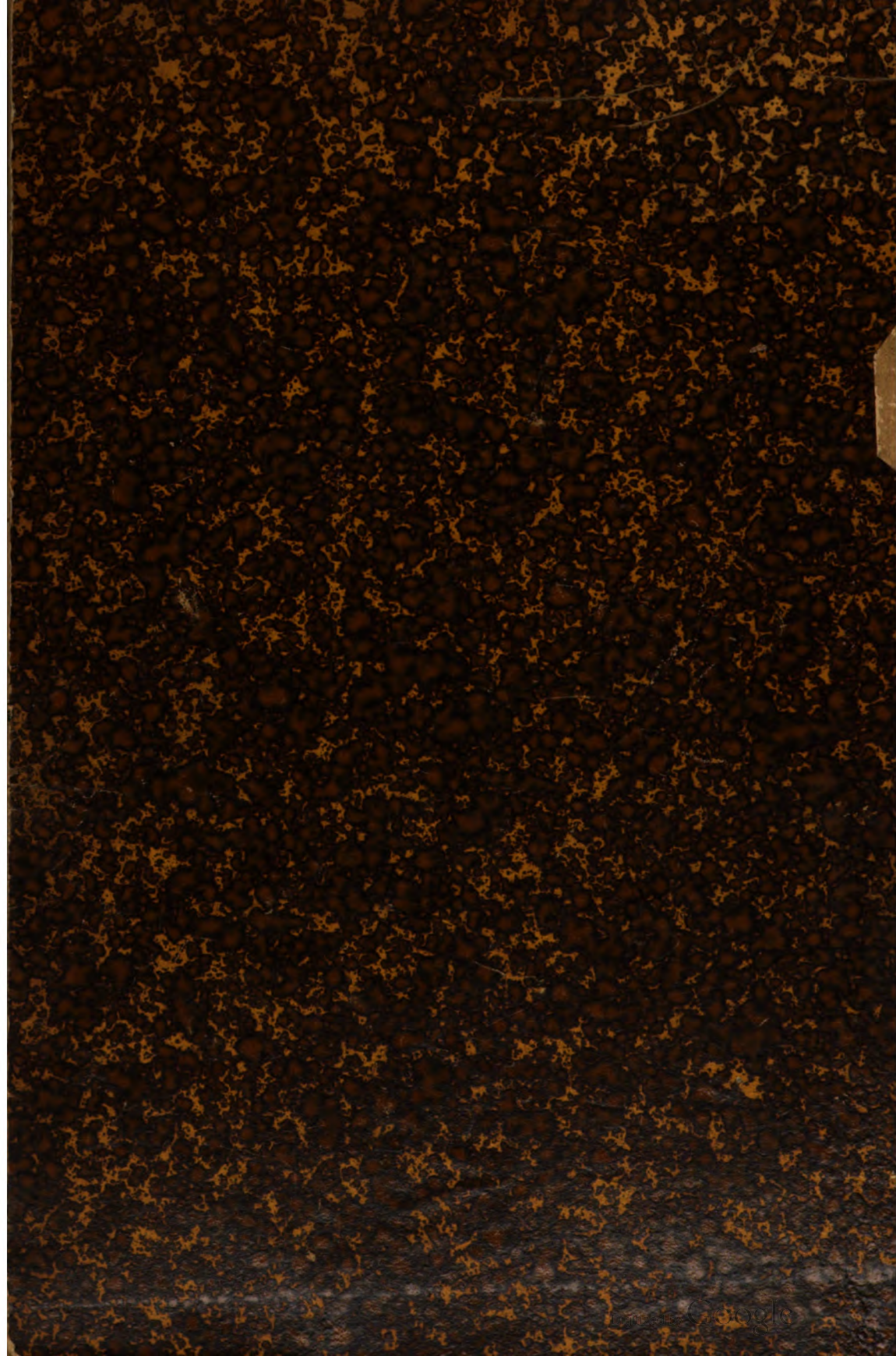

This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

GoogleTM books

<https://books.google.com>

Stanford University Libraries

3 6105 025 192 233

לתולדות ישראל וחכמיו בפולין.

מאת

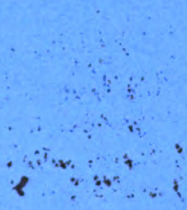
פ. ה. ווישניץ.

1572

קראקא, תרס"ט
הוצאת מערכת "האשכול".

בדפוס של יוסף מישער.

לתולדות ישראל וחכמיו בפורין.

מאת

פ. ה. וושיטציין.

קראקא תרס"ט
הוצאת מערכת האשכול.

בדפוס של יוסף מישער.

א. נבידת המסים ור' פישל מקראקא.

ב. "חדשים נם ישנים" ע' 4-8, הוספה לחלק השביעי מדברי ימי ישראל לנרן.
כתבנו העברי משפ"ד) כותב החכם הרבני כרבים דאלה: „אשר מהם (מכתבי זכרונות פולין וליסא) נראה, כי כבר בשנת רע"ד (1514) השתדל המלך זיגמונד הראשון לפזר את נביות המסים מאחכ"י בפולין וליסא ע"י מסונים ופקידים מבני ישראל". מדברי החכם הג"ל נראה, כי המלך זיגמונד הראשון הוסיף התחיל להגות בשנת 1514 את נביית המסים מב"י ע"י פקידים יהודים יר' מיכאל ב"ר יוסף מברסק ור' אברהם מבידע, שנתמנו שנים כאותה שנה למסונים על המסים, הראשון כהם כ"ז לחדש סיוון ור' יודי ליסא האחרון ביום כ"ט לחדש סיוון על ידו פולין גדול ופולין קטן (ע' הוספה הג"ל ע' 7-8), הם היו הפקידים היהודים הראשונים המפקדים לגבי מסי ישראל מסעם הממשלה ואולם לא בן הדבר ונביית המסים מב"י ע"י מסונים יהודים היתה נהגת בפולין במקדית המלכות וגם רב קודם עוד לימי עליית המלך זיגמונד הראשון על כסא מלכותו והיו כבר בשנת 1499, בימי ממלכת יוחנן אלברכט וע"י ר' פישל מקראקא. וזה אנו רואים. מתעוררה קדומה חשובה הנמצאה בכתבי הארכיב, אשר בעיד פוזנא. „יהודי גניון" - כתוב שם בכתבי הארכיב - „סאים בשנת 1499 (רנ"ט) לפני החשמון (קדנצל) פרידריך, ארכי-הגמון (ערצבישאף) של העיר גניון ודהגמון של העיר קראקא ולמני יתר היועצים של ממלכת פולין, אשר היו אז אתו (את דחשמון פרידריך) ביחד באסיפה בעיר גניון וסתלגנים על היהודי פישל מקראקא הבא משם לגניון תחשק אתם כמם ולוקח מהם יותר מארבעים פלורין, יותר ממה שהמכני לתת לאחד המלך מדי שנה בשנה, והחשמון והיועצים מחליטים, כי כיו ודלא לא יתנו היהודים עוד את המס השנתי להיהודי פישל כי אם לשל המדינה פעם פאח סק, והיהודי של פולין גדול וכן ארכעים פלי ולא יותר" (1). וכפי הנראה, היה אותו ר' פישל מקראקא בשנת 1499, מה שהיה אחריו בשנת 1514 ד' אברהם מבידע, כלומר ממנה מסעם המלך ליכא וזכר, דאש זמנה על ידו פולין גדול ופולין קטן, לנבית המסים והאדוניות, שהגיעו מדי לגניו המלכות, ודברנים נאלצו - ע"ם מקדית המלך - לעמוד לימין הגזבר בכל תוקף

(1) ידדי החכם בלך, רב העיר פוזנא, הואיל בסוכו להעתיק לי את תמצית הרברים הנ"ל מכתבי הארכיב שם, ותנני אסיר תודה לו בגלל זה.

הדין והדת ובכל תומד הוזהרה וקנס, שיהיו המסים והארעניות נכנים בעתם ובמלואם כיאות, בלי שום אחר ונרעון כלל, ולעניש קשה ולהתרים ולזהות כל מי שימרה את סיו ולא ימלא את חובת התשלומין באמונה. ביום 26 אקטובר שנת 1514, מתה המלך ויגמונד הראשון ביהודי קראקא, שהיו חייבים מאתים והיו פולי לדגובר ר' אברהם מביהם ולא שלמו לו במעדם, כי יצוה על הרבנים לעשות להם כל מה שכח דיני ישראל וכלי זייג (נדרו ושמתא), כדי שישלמו במהרה את סכום הכסף המצוי לו מרם 1). ור' אברהם מביהם, שהרכיבו המלך אלוף לראש היהודים בפולין גדול ובפולין קטן, לא היה נוח ורצוי להם גם הוא (וכן גם ר' מיכאל מבריסק הגיל ליהודי ליטא), וכעין אותן התלוצות שעל ר' פישל מקראקא, גובה המסים לסניו, אנחנו שומעים גם עליו מתרעמים, הן יהודים והן מומרים, וכ"כ עוד כי תרעומתם עולות לפני המלך והמלך מציא בשנת 1518 (רע"ח) כתב הדת בענין הזה בדברים האלה: „באשר נמצאו אנשים יהודים ומומרים המאשימים את היהודי שלט אברהם מביהם בהפדת חקי הממלכה, ואחרי אשר הקרו ודרשנו דבר האשמה ונגלחה צדקתו, וכל האשמה היא תולדות שנאה וקנאה ותחרות; על כן עלינו להגן על היהודי שלנו, שעל תמחו וישרו מעידים גם המכתבים, שהביאו אלינו מאת אחינו חלדסלב מלך אונגן וביהם והקיסר האדיר וכו' מקסמיליאן באשכנו, כי הוא איש צדיק וישר כראוי וכדונן ליהודי כשר, והגנו נתנים לו זכויות יתרות: כי כל נוצרי ואף יהודי לא יוכל לתבוע את אברהם מביהם לדין בכל דיני נפשות, בבתי הדינים אשר בממלכה; ויהיה נדון רק בבית דין שלנו או המלך אשר ימלוך אחרינו. ואת היהודים וביחוד את הרבנים אנו מזהירים באזהרה חמורה, להיות נזהרים בזכויות של אברהם מביהם ולא לפגוע בו לדעה על ידי התרם והדרכים האחרים, שיש לכם על פי דיני תורתכם“ 2). וקצוב הדבר, כי הפקידים היהודים, גובי המס, לא היו נוחים ורצוים לאחידים בני בריתם בכל מקום ובכל עת, וכל המלכים, שמנו אותם לממונים על הארעניות הבינו עליהם מפני ערעורים, דברי סרה ובלע, ויצדדו בזכותם, בזכות „היהודים שלהם“. וכשם שהמלך ויגמונד הראשון לא נתן את הנרבים אחרי ר' אברהם מביהם (ור' מיכאל מבריסק), לכלות בו חמת „שנאה וקנאה ותחרות“, להמים עליו אשמה „בהפדת חקי הממלכה“, כך לא נתן המלך יוהאן אלברכט את המעצרים על ר' פישל מקראקא, על „היהודי שלנו“, לנוע בו לדעה, להדיחו משאתו, ממשרת נבאי וגובר. ור' פישל מקראקא, בן פולין קטן, עמד על כנו כמקדם בתור גובה המסים, שהומלו גם על יהודי פולין גדול, לשלם לאוצר המלך בכל שנה. כי חקיסה היתה ידו ומרובה השפעתו של יהודי כר' פישל מקראקא, שהיה, כמובן, עתיד נכסים, מנסילי כסף ואילי זהב, ולו שיח פיננצילי ושיח מלזה

(1) עי' הקובץ Acta Tomiciiana T. III p. 243. במסעות כותב החכם הרכבי בהוספה הג' ע' 8, כי המלך צוה ליהודי קראקא, שישלמו להסמונה אברהם מביהם מאתים זהובים, שכו סרחתיו. סכום הכסף הזה לא היה בעד שכו עמלו של הסמונה אלא פשוט בעד מס, אחד הסכומים, שיהודי קראקא תחייבו לתת כופר נפשם לגנני הסלובה ודחה להם כתרים בפני המועצות, שהתרגשו ובאו עליהם פעם בעמים של העיונים ופעם מתגרת ירד תהומן ותלפיו בתי הספר. וכן נראה גם מקובץ האקטים לטומיצי ח' ע' 248, שמביא ירדיו חק' הרכבי את הדבר הגיל בשמו.

(2) בירשארסקי, ואסתר 1898 ובתרגום העברי לירדיו החכם שפיך ברבר ימי ישראל ח"ז ע' 315.

עם חורים ומגנים, רבי המלכה, ומדלכים בחצרות נסיכים ובמירדות מלכים. כי ר' פישל מקראקא היה קרוב למלכות וישא חן וחסד, כבוד וגדולה מלפניה ומלפני שדיה ודם חסדו ביקרו ויתנוהו נציג ומצדה היהודים, קצין העם. דיה העובדה החשובה, כי אשתו מרת חיה היתה ממקורבות המלכה, בונה, אשת המלך זיממנד הראשון (1).

ר' פישל מקראקא, היה קצין וכן קצין, בנו של ר' משה ב"ר אפרים דנקרא ר' משה פישל (ע"ש אביו ר' אפרים, שם הקדש של השם פישל, ראש עדת ישראל בקראקא, שבא הגה מאריך אשכנז. ודואים אהנו (ע"פ תעודה קדומה בכתב הארכיב בקראקא) את ר' משה זה ואת אחיו ר' יעקב (המובאים שניהם בתעודה הנ"ל בשם התואר „פישל” ובשם „צמרניה”) מתפסדים ביום 26 מרץ שנת 1477 (רל"ז) עם ראשי ב"י בקראקא לפני שופט (נוצרי) היהודים ממעם הממשלה לאמר, כי מיום הנ"ל ואילך אין לאלה עם אלה שום דין ודברים, מענות ותביעות בעולם, וכי לא בצדק יצא מקודם דינם של האחים הנ"ל מלפני השופט, כי אמר להם לדור בקראקא ועליהם לעזוב את העיר (2). ר' משה ב"ר אפרים, אביו של ר' פישל מקראקא, נמצא חתום סה בראש המנהלים בשנת 1485 (רמ"ה) על התעודה הכתובה עברית ורומית (וגם אשכנזית משנת 1492), שהתחייבו הם באותה התעודה בהסכמת כל אנשי הקהל, „שלא יעסוק איש מהם בשום מיני סחורה או פרקמטיא למכרם לנצרים” (3), ובשנת 1494 על כתב האמנה, שנעשה אז בין הקצבים העברים והנוצרים, שלא ירדו איש לעסק רעדו ולא יסיגו הראשונים את גבול האחרונים (4). גם בן חשוב גדול היה לר' פישל, נובה המסים מקראקא, והוא הרב והרופא ר' משה המכונה (ע"ש אביו) ר' משה פישל (כשמו של אבי אביו), שיסה היה עוד כח הבן בכב האב. המלך זיממנד הראשון ספר אותו בשנת 1523 (רפ"ג), עקב הצטינותו בחכמת הרפואה, בהשתלחות הארכי-הגמון מסוונא, מכל המסים התדירים, שהיו כל בני ישראל, חוסי שבאר, מחויבים לשלם לו שנה בשנה (6). ובשנת רצ"ב (1632) כגהו לרב העדה הפולנית בקראקא (6), במות עליה רבה הג"מ אשר, אביו זקנו של

(1) ע"י Bersohn. Tobiasz Kohn p. 46.

(2) ע"י Helzel, Starod. prawa polsk. pomniki II p. 28—221. ר' יעקב פישל, אחיו של ר' משה פישל, היה ביום 26 מרץ שנת 1477 כבר בעולם האמת (ע"ש).
(3) התעודה הכתובה עברית ואשכנזית נרפסה במחברתי „ספנסקי הקהל בקראקא” ע' 1—2, זה שבלשון רומית — בספר Monumenta Medii Historica V p. 271 לחתוקר הפולני Piekosiński.

(4) ע"ש חלק VII ע' 468. והא דבר הכתב: „שלא ירדו הקצבים איש לעסק רעדו ולא יסיגו איש את גבול חברו, ואסור ליהודים לעסוד בפני שערי העיר ולסנוע אנשים סבוא אל השוק עם צאן ובקר, עדים וכשבים. ורשות להם לקנות בחסות ככל מסלכת פולניא ולשחוט אותה, אבל רק לפי צרכי עדהם ומכסת גפשותיה. ולא יגדל מספר הקצבים היהודים ויתר מארבעה, ואסור להם לקחת משרתים בשביל המים הזה”. כתב האמנה נעשה באלה ובשבעה בפני שר המשפט ובית המועצה ובפני ראשי העדה הנוצרית ופניהני הקהלה הישראלית, אשר נתנו ערובתם בעד כל הדברים המפורשים האלה ויתחייבו, חן ראשי היהודים וכן ראשי הנוצרים, לשלם שלשים סוק קנם, כאשר יעבד קצב יהודי או נוצרי על אחד הפרשים הנוכרים, מלבד ששה סוק בסך אשר גם על העובר לתתו מצדו וזא. על כתב האמנה חתומים המנהיגים: משה פישל, שמעון מרדכי ססאנרעק, קופלסאן יוסף, אולריך שמואל, משה Pudlo חולמן שלמה.

(5) ע"י ספרו של בערווה חניל ע' 44—46.

(6) שתי קהלות עמדו בקראקא עוד בשנת רע"ט (25 מאי 1519), קהלה פולנית וקהלה ביהמית, ובראש כל קהלה רב מיוחד (ע"י מחברתי לתולדות גדולי ישראל ע' 8). עד היכן וכמה

מרג'ם מלובלין 11. ובשנת רצ"ז שחדדו אותו ואת אשתו הרבנית מרת אסתר: זאת אבן מרת חנה. שהיו ממקורות המלכה בונה (אשת המלך זנפונד הראשון, ששומרת דברוש, אשר היהודים בקראקא, הן איש והן אשה, היו מוכרחים להשבע נ"ע"ם סקורת המלך, עד משנת רמ"א, ע"י שנים או שלשה אנשים חשובים מכל היהודים. פה. כזה. עולה דברוש ולשלם להי מכתב הונם מסים וארנוניות לנוי המלכה 12). ובמחלת שנת ש"כ והי"ע בחג 12 דצמבר 1641, מנה המלך את ר' משה פישל, אותו ואת רמ"ם. שלום שבנא מלובלין, רבו ודחתו של הרמ"א, גם לדגנים מוללים על כל מולין קמון. לנגידים ומקידים, בעלי שלמון ושדה בעוז מלכות על עניני כל הקהלות שלה 13.

הרב המלל ר' משה פישל היה חתן הרב ר' מנחם הכהן (כמוכח מהזכרת נשבתה של אשתו הרבנית מרת אסתר המוכאה להלן בשם פנקס הח"ק בקראקא). ובמחצית חתן הרב ר' מנחם כהן, רמפורט. מעיר וויניצ'א. באימפריא נאריץ מולדת המלכה. בונה, שחפצה קרבת אשתו הרבנית מ' אסתר בת הרב ר' מנחם כהן, שזוכר בשו"ת כתר"י מינין סי' מ' והוא בנו של ר' משה נב"ד יקותיאל ב"ץ רמא המוכא בשו"ת פתרי"ק שרש ע"ג. שנפטר בויניצ'א י"מ כסלו שנת ר"ן ואביו של ר' שלמה, שנבנה בין חכמי העיר בשנת ש"י בשו"ת הרמ"א סי' נ"ח נ"ע"י העורבים ובני זוגת פרק ב'). ר' משה פישל היה בקראקא במרס ששמש פה ברכנות, חר מני דינא רבה של הר"ם הג"ם יעקב פולק, בעל החלוקים, רבו של רב הבולד הר"ם שלום שבנא מלובלין. וכבר בשנת ר"ס (1590), בעוד אביו חי, אנהנו מוצאים אותו חתם בידו עם הדיין ר' שמואל ב"ד מנחם הלוי על ספק החרם, שהוציא הר"ם יעקב פולק הנ"ל, ראש הישיבה בקראקא, על שנוא נפשו הר"ם אברהם כהנ"ם יהודה הלוי מנץ ואביו של הר"ם מאיר קצנלינבאן נתלמד ר"י פולק, ששמשו ברכנות בקהלה, זה אחד זה 14.

ארכי יסודו, — הדבר הזה נקלם מאתנו. בספרי הרמ"א ונאונים. אודים, הכמי קראקא וסופרים משנות קדם, אין כזה שום זכר ודומם מאומה.

(1) ע"י כחברתי תליל.

(2) ע"י כפרו של ברוחן תליל ע' 46.

(3) ע"י 18—19 Schark, Organizacja żydów w Polsce וכתבתי להעלות גדולי ישראל ע' 4 הערה 2, ועל מולין תליל ומאמכות נתמנה לרב בולל עוד בשנת רמ"ו (6 אויגוסט 1597) הג"ם שמואל מרגלית אבד"ק פוזנא, אפי' הג"ם משה פרידכי מרגלית (Bloch — Die ersten Culturbestrebungen der jüd. Gemeinde Posen p. 13—14; Grätz — Jubelschrift S. 205—206) שודית (ר' קשה מרגלית) בשנת צ"ח כפר ראש וישיבה בקראקא (ספרי קרניעות ספנסמאח ישיבה ע' 14) ומשנת ש"ה פריינ"י ר' איצות (האמ"ק סוף ב' ע' 453 סי' ג') ואסתר פה בשנת י' פסל ע"י (פנקס החרם ק"ק ע"א). ולפיו מפורסם, כי הר"ם שמואל מרגלית היה פה בשנת רמ"ו אבד"ק פוזנא מנין כל צדק להאמירות וספקנות של פקל ע"י החרם ע"י 42 כי שמש שם מרגלית לשידך שנת ע"ה. ואולי תפירו שחר הקהלות, הפולניות והבנימאית בקראקא לעדה אחת בשנת ש"ב ע"י ר' משה פישל, מהחזן לר' יא סאט החרם ע"ה אבד"ק, ששודת החרם של רב פולק על כל קהלות מולין קמון.

(4) תועתק את בואות מ"ם שמואל ב"ד מנחם הלוי נ"ל ונאם, משה פ"ר אפרים: שלי"ם הקבוצה וישיב"י (הג"ם פסק החרם בסוף ספר דעות קדושים ע' 17) מחינת, שלי"ם פתחיות: מרג' ר' משה פישל סאט, כי בשנת ר"ס, בגלות פסק החרם ח"ה: אפ"י ערצני בחיים, חזא חיה או פבר כורה תדאח בקראקא ובבית דו"ט של, הצבי ישראל, ראש גילת אריאל המנץ מסעירי יעקב פולק, ר' יהוא למדא מפרדא ור' שמואל דינא ספנסמאח תוצאו פסקים מ"ה פסק החרם, חז חזל האחרון נבחר ב"ם המנץ חז"ה, המנא ליה, כי פסק החרם יצא לכל המאמץ בשנת ר"ס.

ש"ג) עם בנה ר' נפתלי הקרא היצן (והוא נפתלי הירצן), שנולד לה מבעלה הראשון ר' מרדכי. חיל פנקס הח"ק דף ב' ע"א: „והרבנית מר' אסתר אשת מהר"ר וישל בת מהר"ר מנחם הכהן ובנה ר' נפתלי המכונה היצן בר מרדכי בעבור שנתן צדקה בעדף בשכר זה וכו'". (2)

חמשה בנים ושתי בנות היו לדודאס זרוב הכהן הקדוש ר' משה פישל: (א) ר' יונה, שהגדל לעולם לעד שנת ש"ס 8; (ב) ר' שלמה, ראש ומנהיג, איש „באל תורה", שמת ברבך בסוף שנת ש"א או בתחלת שנת ש"ב 4; (ג) ר' יהושע,

562—569). כי בימי קדם היה המנהג בכלל לקרוא ולרשום ולחזקים את שם האיש ושם אביו אחר שמו, בלי תוספת תתיבה „בן". וזה דבר חשוב מאד וכלל גדול לחוקרי קדמוניות ויפין לנו אור על הרבה פרשיות מתוספות בפנת יקרת התולדות ומגלות יוחסין.

(1) בשנת ש"ג ושיד חיתת מנחם גדולה בקראקא, שהפילה חללים בה בשנת 1548 (ש"ג) שנים עשר אלף נפש, כמ"ש בכתבי הארכיב של חציר (Piekosiński, Praw. Przyw. I p. 180, Nr. 112, 182). החוקר הפולני Grabowski כותב בספרו Starożytn. wiadom. w Krakowie p. 180 כי בשנת 1548 מתו במגפה בקראקא עשרים אלף איש ובשנת 1544 עשרים אלף ושלש מאות וארבע נפשות, וזה רק נחמא בעלמא. איש ואשת, אחים ואחיות, אבות ובנים, משפחות שלמות מתו ביום אחד בימי המגפה, ואביא איוון מתן לדוגמה: (א) „יזכור אלוקי" נשמת משה בר אברהם סבאר ואשתו סרים ובנו ישראל ובנו שלום ובנו צאלל (צ"ל בצלאל כמובן) ובתו נחמה (פנקס הח"ק דף א' ע"ב); (ב) „יזכור אלהים שלמה בר אהרן שליט"א ונשמת ידויה בר אהרן שליט"א ונשמת אחיו יואל בר אהרן שליט"א (דף ב' ע"ב); (ג) „ונשמת אשר בן דוד שליט"א ונשמת... בן דוד שליט"א ונשמת משולם בן דוד שליט"א (שם); (ד) „ונשמת ר' מרדכי בר דינאל ז"ל ונשמת אשתו מר' הינדיל בת ר' יצחק הכהן" (דף ג' ע"א). בימי הדבר נפטר פה אנשים חשובים גדולים, מנהיגים ורבנים, כמו שאנו רואים מסגנון הלשון של הזכרת נשמתם בפנקס הח"ק: (א) „יזכור אלוקים נשמת החבר ר' אליעזר בר דוד"; (ב) „יזכור אלהים נשמת מהר"ר נפתלי בן מהר"ר ישראל ז"ל" (ותואר מהר"ר או חבר היו כותבים בימי קדם רק על אדם גדול בתורה, צדקא מרבנן); (ג) „יזכור אלהים נשמת מורינו הרב ר' שמואל בן יצחק הלוי ז"ל"; (ד) „יזכור אלהי" נשמת מורינו הרב ר' שלום בן קדומוס הכהן" (פנקס הח"ק דף א' ע"ב ודף ב' ע"א). ר' שמואל ב"ר יצחק הלוי, „מורינו הרב", ור' שלום ב"ר קדומוס הכהן גיב „מורינו הרב" שמתו שניהם באותה מגפה, היו כנראה רבני קראקא בימים ההם, ואולי שמעו אחד ברבנות בקהלה הפולנית ואחד — בקהלה הביתמית.

(2) בפנקס הח"ק דף י"ב ע"ב אנו קדאים: „יזכור אלהים נשמת מהר"ר אליה בן ר' אברהם כ"ץ זצ"ל ואשתו בינא בת מנחם כ"ץ וכתו בליטמ". ואפשר, כי ר' אליהו כ"ץ, אדם גדול בתורה (כאשר התואר „מהר"ר יוכיח עליו), נתן ר' מנחם כ"ץ, שמת במגפה הוא ואשתו ובתו בשנת ש"א או ש"ב (כמובן מן חוברתם), היה בעל אותה אשתו של הרב והרומא ר' משה פישל.

(3) „ונשמת ר' יונה בן הקדוש ר' משה ז"ל" (פנקס הח"ק דף ו' ע"א). ואחרי כי בהך ז' ע"ב מזכיר האשה מ' קעלה ב"ר מרדכי, שנפגרה שיש כמ"ש במצבתה, א"כ מת ר' יונה שנזכר ש"א, לערך שנת ש"ס. ואל תתמה על כתי השם ר', על תואר קטן כזה, שמוכח בו הרב ר' משה פישל אצל חוברת נשמתו של בנו ר' יונה, כי כיוצא בזה אנו מוצאים שם בפנקס כמה וכמה פעמים, כגון: „ונשמת הרבנית מ' שפרינצה בת ר' שמואל אלמנת ר' אברהם מיוולש" (דף ג' ע"א, והוא הגיס אברהם מיוולש, שותפתו של דרמ"א), „ונשמת מ' פאננה. אשת ר' משה ר' יוסף כ"ץ" (דף נ"ו ע"א, והיא הגיס משה בוגיס יוסף כ"ץ בעל שארית יוסף), „ונשמת מ' אסתר בת משה בנו של ר' יאקב פולק" (דף ג' ע"א, והוא ראש הנאונים ר' יעקב פולק, רבו של ר' שלום שכנא מלובלין, רבו וחיתנו של תרמ"א).

(4) „ונשמת ר' שלמה בן הקדוש ר' משה ז"ל ואשתו מרת שפרינץ ז"ל ובנה ר' דוד בר אברהם שליט"א ואשתו מרת פעמיל בת הקדוש ר' משה זצ"ל" (פנקס הח"ק דף י"א ע"א). ויען כי בהך ח' ע"ב נזכר מ' הענבל ב"ר גרשון, שנפגרה ח' אייר ש"א כמ"ש שם בשירוש, וברך

שנמסר ב"כ במצפה בשנת ש"ב (1); (ד) ר' יצחק, רב הגד קדוק, שמסר אל
בשנת של"ז (2); (ה) ר' אברהם, חסר, כי אדוקן סחל, שבעה כהן אצל שנת
ש"ם (3); (ו) מרת שפירא, אשת ר' אברהם; (ז) מרת אסתר, שנת ש"ז
בדבר (עם ר' חזקיה, בנה של מרת שפירא, בדי אבדו ר' אברהם בשנת ש"ז
אדוקן הראש והמנהג ר' שלמה הצ"ל (4). זה מסמך מכתב של ה' האדוק, שנת
מנחתיה ובה שפירא בארץ האם קצתה עלתה כדי לקרא ולפסח על ידי ה' ה' ה' ה'
שעל גבה:

.
.
. ראש
.
. שלמה בהקדוש
מוריד משה (5)
הבונה וישל
היה בלא תודה

. (6)

ואלה דברי מכתב, החבר ר' אברהם, בנו הנכסר של הקדוש ש"ה:
סה נקבר: איש
נבר: הוא החבר: (7)
ר' אברהם בן הקד
משה פישל דל:
לעולם עליך אל:
ביום ב' כ"ה אלל
ש"ם לס"ק.

ס"ן ע"א נזכרה חרבנות מ' גלדה, אשת הס"א, שנתה י"א סין ש"ב (כ"ש בשנת מנחתיה)
נמצא, כי ר' שלמה בהקדוש משה, שנזכר שם דף י"א, לא נפטר בשנת ש"א או ש"ב
(1) ונשמת ר' יהושע בן הקדוש ר' משה ולי' (פנקס הדיק דף י"ב ע"א).
(2) "זכור אל"ק" נשמת מורינו הרב ר' יצחק בן הקדוש ר' משה ולי' (שם ל"ז ע"ב).
שם באותו דף ועמוד נזכר לפניו ת"ס מרדכי סבא ואחיו רשום במירוש שנפטר בשנת ש"ו.
(3) "נשמת הרי"ר אברהם בן הקדוש ר' משה ולי' הנצלה" (שם דף כ"א ע"ב).
(4) ע"י למעלה 216 הערה 4.
(5) מה תורת המל"ם, ביד אפרים, כמובן.
(6) שתי השורות הראשונות והשורה הרביעית והחמישית כשנפטרות לנצח, ויתר השורות
הנאות אחרי השורה החמישית שקודות כלן במענה הארסה.
(7) תואר, "חבר" היה תואר חשוב גדול בימי קדם. ר' ישראל איסרל, אביו של הרש"א,
שנזכר (ר' ישראל איסרל) בפנקס הדיק דף כ"ה ע"ב בשם "הנאך" (ור' ישראל איסרל נפטר בשנת
שכ"ה ואז לא היו סמורים בכלל תוארים גדולים), מוכח שם באותו מקום בתואר, "חבר" וחינו;
"זכור אלהים נשמת הנאך החבר ישראל וכו'. ורי' יוסף ב"ר משה מסינשאר, חליטור של ר'
ישראל איסרל (מהרי"א הנודע בין המוסקים) ומחבר, לקט ישרא" (שנתה ס"ב בשנת תרס"ג
עם הערות יקרות ע"י ידידי החכם ד"ר יעקב פריימאן, רב בהעלישויא) כותב שם בהקדמה, כי כבר
הגיע לארבעים שנה ויותר ולא זכה עדיין לא רק להיות לרב, ט אם אפילו להכיר ולהקרא
למצע בשם "חבר" (ע"י גידעמאן, נעשינוע ד. ערציעהנעמא. א. ד. קילשור דער יודען חלק
I ע' 241; חלק III ע' 44, 40, 89).

ר' יצחק, בנו הרביעי של ר' משה פישל, שנזכר בסגסוף הו"ק בשם „מחבר הרפ“, נתמנה, כפי הנראה, אחרי מות אביו (או במשך הזמן) לרב העיר מטעם הממשלה. בעזרת המלך ובאשתדלות שריו, אשר גדול מאוד היה בעיניהם כבוד אבותיו ואבות אבותיו של חרפ ר' יצחק; ואמר הרבנית מרת אסתר, ממקורות המלכה בונה, אשת המלך ויכונד הראשון, חייתה במות אביו עודנה בחיים. והתמנות רב מטעם המלך חייתה אז עדיין נחצת בכל מדינות פולניא ונמשפת עוד שנים רבות. ביהודי בפולין קמן עד שנת של"ו, עד שנת פטירתו של הרב ר' יצחק בהרב ר' משה פישל. וכן יוכיחו כתב הבקשה, שערכו יהודי פולין גדול ביום 18 אויגוסט שנת 1661 (ש"א) אל המלך ויכונד אויגוסט (72–1648), כי יאבה להרשותם לבחור להם בעצמם רב, וכתב הזכות, שנתן אותו המלך ליהודי לכונן בחדש יאנואר שנת 1669 (שכ"ט) והמלך סטיפן באמורי (86–1576) ליהודים בפולין בכלל ובעיר פרעמיסלא בפרט ביום 27 יולי שנת 1576 (שנת מות הרב יצחק בהרב משה פישל), כי תרשות נתונה להם למנות עליהם רב כאות נפשם וכמובן בעיניהם הם א.

ב. ר' יעקב פולק.

ב„חרשים גם ישנים“ הג'ל ע' 9 יאמר החכם הרבני, כי „הועד נועד הארצות החל להתאסף שם (בלובלין) בין שנת ר"ם ושנת ר"צ (1680–1620), והוא הומן שבו ישב הרב ר' יעקב פולק, מוסד שיטת החלוקים, על כפא הרבנות בלובלין“. מרבנים האלה משמע, כי לדעת החכם הרבני, דבר ברור הוא, נעלה מעל כל ספק, מוסד על אותות ומופתים חותכים, כי הג"מ יעקב פולק, בעל החלקים שמש באותו הזמן (ר"ם–ר"צ) ברבנות בלובלין. אבל הדבר צריך עדיין בוחן, לבון ועיון הרבה, ודעה זו אינה עומדת בפני הבקורת האמיתית, ומסק גדול הוא, אם ר' יעקב פולק היה בכלל רב העיר הזאת. כי לא נמצא שום ראיה, ופר ורמן, לרבנותו שם באותו העיר, ובשנת רס"ב והרבה שנים עוד קודם לכן אנתנו האים אחת, משש עובדות הלכתיות והיסטוריות חשובות, מבייך תורה בקראקא, זכשנת רצ"ב – יושב כבר באה"ק, כותב ונותן בארץ תוגרמה הסכמה על ספר חותם א"ע עליה בשם „אי ש ירושלים“, ואלה שש העובדות הבלכתיות וההיסטוריות התשככות: א) ואם הודת (בשרא) תוך ג' ימים ולא נמלח וכו' ונראה דלכתחלה יש לחוש לאמת אך בדיעבד ומקובל הספר מרובה אז שעת הדין יש לסמוך על דברי המתוירן ובכאן ק"ק קראקא המבחים נודנים בו היתר לכתחלה ואמרים שכך הורה להם רבינו מדר"ר יעקב פולק וזל והנתנו להם מגדגם מאחר שכבר הורה וכן ויש להם על מי שישמור"ע. ב) „וכ"כ שם (בסדר גיטין) סי' ל"ב וז"ל: „אני ראיתי גם הנהגה על נייר הנקרא ספר בל"א, שבא מקוששטינא לק"ק קראקא לסגי מחרי"ף (מחרי"ף פולק) ואמרי לומדים גם לא היה נפתח בסתימה תחת כאשתי אנתנו מצרימים לכתוב „עכ"ל"ע. ג) „פתבתי בזה הלא כמ"ש הו"מ (הופרין משה, דמוס לובלין,

(¹) ע"י 17–18. Schorr, Organizacja Żyd. w Pols. p.

(²) חרשית, תורה חסות (קראקא, ש"ל) מלל ב' דין ג', ופנתות מוחם חרשית רספיר וזל פבליית יופי ח"א דף ב' ע"א, פי חרשית יאמר שם, „בדין בשר ששהת ג' ימים פנת לשת בלוא חרשית“ וז"ל „בדין בשר שחורח מדי ג' ימים ולא נמלח“.

(³) חרשית, דרכי משה אה"ע סי' קכ"ד.

שע"א נבי דבורה וז"ל: **מנצתי מהר"י פולק שלח גם אחד לקהלת פראג וישם צפורה ונקתב בנס צפורה מלא ביו"ו אעפ"י שצפורה כתוב חסר וי"ז בתורה ומעט"ר** פ"ד היה מסדר הנס ע"י אותו שליח ומהר"י פולק נתן פעם לדבריו לספר שהעולם קה"ק אותה צפורה מלא עכ"ל ו. ה. ספק התיס, שהוציא ר"י פולק בשנת ר"ס (לכל המאחר) על הג"ס אברהם בנ"ס יהודה מינץ אנד"ק פודובה. ועל הפסק חתום, **משה ב"ד אפרים שלי"ס המכונה ויזל"ס** ה. דבר העדות, שהעידה שבעה יהודים נכתבועם לדיון מחכמי קראקא במשפטם לפני שר העיר ביום 26 אפריל שנת 1522 (רס"ב), כי הרב ר"י פולק, **שם** לפניו בבידב"נ עלילות דברים להאשמה העבירה Klara אשת משה, כי נסמעה ע"י הרומא היהודי שמואל, רומא כירורג בחצר המלכה בונה, והשר הוציא דעו של ר"י פולק, כי עליו להשבע ביום 2/6 בבידב"נ בפני עשרת הדברות, כי אמת בפיו, ששעולם לא הוציא על האשה ועל הרומא את השם הרע הזה, וכן לא יעשה לו דבר ולא ישאל עוד כבוד במאמנה. 13 ח בשנת 1496 (רנ"ה) נתנו הדקטור (הרב) יעקב, משה פישל, ישראל מרדכי, שמואל יעקב אונגר, יהושע, ישראל בן מרדכי ערובה, כי הקצבים היהודים לא ירדו לעסקי הקצבים הנצרים ולא יסנו הראשונים את גבול האחרונים 14. והרב

(1) ברכת הסים (וויזן, תרכ"ב) דף ס"ו ע"א ערך צפורה, ומהירי פ"ק, כסדר הנס" נודע לנו בתור רב, העיר קראקא בשנת רע"ו ובתור רב הקהלה היהודית פה בשנת רע"ט, בשנת שה"ס אשר, אביו וקנו של פתרים סלובין, היה כאן רב הקהלה הפולנית ע"י מחברותי, לתולדות גדולי ישראל ע"י 4—8, רשבי לוחות" ע"י 8.

(2) פסק התרם ע"י 17 (נרסם בפברואר שנת תרנ"ז בסוף הספר דעת קדושים, ו. מסמך ב"ר אפרים שלי"ס המכונה ויזל"ס, הוא הרב והרומא ר' משה הנקרא ע"ש אביו, משה פישל, שהיה מחכמי קראקא בימי ר' יעקב פילק ואח"כ רב כולל על כל פולין קטן, ע"י למעלה פ"ק, א' (נביית המסים ור' פישל מקראקא).

(3) Lib. inscript Cast. Cracov. a. 1522 T. 83 p. 448 498 הערים הפ: **הרקטור** Leph, **הרקטור** הרב Lewek הצעיר, **הרקטור** מרדכי, **הרקטור** הרב הירץ, **הרקטור** הרב מרדכי, **הרקטור** הרב Kischel **הרקטור** הרב אשר. **מפוזר** התואר, **יוקטורי** שאנו אלא, **מורני**, **בני** השם של אדם צורב מרוב, נראה כי כל העדים ידעו לדון ולהורות וכל עמור בסחינה אחת עם ר"י פולק, ולפיו ולפניהם, שישיבו כלם למשפט בבידב"נ כדענו (ולכן מוכח בכתבי הארכיב, ששם העדים את הדבר מפי ר"י פולק בבידב"נ), הוכח הדבר בנדון האשה, אם להתגרש לבדלה או לאמרה ע"י ור"י פולק שלא נשא פני אדם, כמובח מחבונג דענו כגונע לקום המאין של אשת אשתו (שבעמיר המאין על דעתו ולא השגיח בכל גדולי הדור במ"ס מהרש"ל ביום של שלמה יבסנת פ"ג ס"ז), לא ירא גם מפני הרומא שמואל, רומא המלכה, אשר אמרו עליו כי סמא את האשה קלארא, ויוציא דינה לתוסיה, ובעלה והרומא הגישו אותו ואת שבעת העדים חרפנים ומדינים. **אשר** לפניו בבידב"נ הוצ' ר"י פולק את תדון הקשה) למשפט לפני שר העיר, להעיל כבודם המהולל על ידו. ויוצא לנו מזה ג"כ, כי כבר בשנת רס"ב התעספס בקראקא כשה גדולי תורה, בראשונם כמותה שנה שמונה אנשים עומדים על משמרת החוראת. וקדוב הדבר, כי היו כוסם הבוא פה שנים או שלשה בתי דין קבועים. כי הלא כבר בשנת רע"ט אנטנו רומא פה ע"י קהלת קלאה פולנית וקהלה ביהמית, וכראש כל אתת עומד רב מיוחד (ע"י מחבונג, לתולדות גדולי ישראל ע"י 4—8, רשבי לוחות" ע"י 8).

(4) סתבי הארכיב של העיר קראקא, ואחרי שבבר בשנת רנ"ה עמד הרקטור יעקב (והוא הרב יעקב פולק) בראש מערכים פה (והם: מנחמי העיר) בעד הענין החשוב הנזכר, הרע נוסת, כי בא הלוק אנש זמן, שנת או שנתים קדם לכן, ויש למעיר, כי בענין הקצבים היתורים והניצרים בעשה פה כתב אסנה כבר בסוף שנת 1494 והכתב נתחדש בשנת 1502 ע"י ראשי הקהל: משה פישל (אביו של הרב והרומא משה פישל) שמעין מרדכי סמאנדק, קופלמן עסק ואולריך שמואל (במ"ס שם בכתבי הארכיב).

הואד פיקר עשו כאן ברחוב היהודי כשנמלך ככאן מלך פראנקריך ליל ה' כ"ה סיון פ' שלח שליח לס"ק (1).
י' ה' ו' אחד שני שפ"ה לס"ק נשרטו שסנה בתים במבני הקמן אנל בית החיים.

המלך וזמנור ירה בא לכאן במדינת שויהן בחרש מבית שמיח לס"ק (2).
כל בית ישראל יבנו את השריפה אשר שרף ד' בק"ק פחוק עם כמה בתי כנסת ובתי... י"א סיון ש"ן לס"ק (3).
בק"ק קאליש החריבו השילד הבית הכנסת ולקחו הבית וקרעו אותו... והא שנת א"ש" (4).

והנה ענין 6. רי"ד 6. י"א (6. רי"ד 6. י"א). חג השמחה, שנעשה ברחוב היהודים (בקרמקא) יום ג' ב' אדר שביד לס"ק ולא פורש מה נעשה יקר וגדולה, וזה חגגלה להם, כי עשו את היום הזה, יום גיל בתי מושבותם, הוא כפי הגרסה, דבר מסמל הנורה הקשה בשנת 1564 (שכ"ד), שמרה מועצת העיר קראקא בקול קדוש לכל יושביה הגוצנים, שלא יזיד אחד מהם להשכיר ברחובותיה ליהודי בית או חנות לסחורות, והמלך וזמנור אינוטם העביר באותה שנה את רעת הגזירה וצו ארעל יעצי העיר וגשצאם לכלתי הפריע את היהודים מביחודיהם הגתנות להם עוד מצמי קדם (5). והמלך וזמנור אינוטם היה לבו טוב לבני ישראל ויאשר ויקים את כל

(1) הוא הרוכס הצרפתי היינריך אחי קארל התשיעי, מלך צרפת, ואחיו מלכו חמשה חדשים על פולין ושמועו סמון אחיו הנ"ל, ברח ספה בכתבא כלילה לצרפת ונכחור שם למלך.
(2) הוא וזמנור השלישי, מלך קנאי, הניך הישועים, שמלך מסוף שנת 1587 עד שנת 1632 ולא הגיח לכבדת את השריפה הגדולה שפרצה במבצר ובחוריו הפנימיים ביום י"ט שבט ש"ה (29 יאנואר 1595), כי אם יהודים, והם הצילו כל התיכיות וגנני המלך והמלכות... והמלך ראה ורא בעצמו הפגרת והאמנות שעשו היהודים... וזה עשה שלום גדול-תל' ונחפך לב המלך היה כאיש אחר לטובה להשיב לעמו וישראל (ע' מחברתי, דברים עתיקים ע' 4 ס' ג').

(3) חגים מאניש חיות אב"ר ור"ם בנזילנא בהגים יצחק חיות בעל מני יצחק (קראקא, שג"א) חבר קינה על השריפה הגדולה בפוזנא (ועל סות אחיו הכתור התתן שפאל, צרובא מרבנן, שמת ימים אחדים קדם ופן תתנתו בהיותו בן י"ח שנה), ובדאש דבריו לחקינה (וחקינה נדפסה בספר מני יצחק הנ"ל) יאמר שם בתוך דברים אחרים על שריפת פוזנא: "ואני ונכון לחברנה לשריפת עיר ציונה, איך חיתת למשל ולשקינה יפה גוף משוש כל חאריך ומדינה".

(4) ב"המגיד" (לוק) שנה שניה גליון י"ב ע' 47-48 נאמרו במאמר, דברים עתיקים מקראקא גם דברים ברבים בשם פנקס הח"ק פת, שלא נמצא ולא היו מעולם שם כלל, וסופר חגיד כרה אותם מלבו ונתן יד לחוקר דברי ימינו לטעות ולחבשל בתא ולחשוב ולכתוב לא אמתתה של תורת ההיסטוריה הנכונה וחבורות. הוא כותב למשל, כי "בירת כסלו שיזי גם בכ"ב אייר ש"ך חמשו השפועעלשען עלות ובאו בעקפיון על היהודים ויוציאו דלתם לעת לתתם לאספה ולהאשישם ברשע, ויכנס הכה ופצוע עד ששור דמם בראש כל חוצות, וזה אינו אמת, כי בפנקס הח"ק לא נמצא כלל, כי התלמידים הפו יהודים, חגה ופצוע עד ששור דמם אלף סתם, כלכלו של שילוי, כמו שהבאתי למצלה בכתבי וכלצונו מלה במלה, ואות באות. כן לא נכון הוא מה שכותב סופר המגיד שם: "וכמו עשרת ימים אחר זה ואחר השריפה הגיל ביום שבט שנת שניה, שפרצה במבצר המלך) חלל יום העיד בקראקא (רייכסמאג, Sejm) "לחמתיק סוד על אודת היהודים", מה שלא נוצר בפנקס במאומה אף ביום (ע' מחברתי דברים עתיקים ע' 4 ס' ג'). הוא כותב שם ג"כ, כי "ח"י מנחם תג"ח באו אנשי חיל לרחוב היהודים ורבים חללים הפו בקנה השריפה ונפש גם רכוש לקחי. וזה ג"כ אינו אמת, ואנשי חיל לא לקחו שום דבר ולא הרגו אנשים רבים, אלא חיתו שני אנשים והפס חר"ל אברהם ב"ר יחיאל שמש בביתב"ג. תה"א. רב בנ"ר' ברכיה (פנקס חת"ל דף רע"ז ע"ב).

Gumplowicz, Prawodawstwo Polskie p. 44-45 (1)

כתבי פרינליציה, שהיו להם מכל מלכי צדק, שמלכו למנו, ולא נתן לזרוע ממנה דבר. באשר לא אנו ראשי בית העצמות בלבד לסגור להאלוף-סודר יחזק מקום לבנות עליו בית, יצא עליהם דבר מלכות מלפניו ע"י שליח-מיוחד מהארמון ללבוב, למלאות מהרה אחרי חסין היהודי 1. כשספדה אש בבריסק בשנת 1567 ותאכל את יגיע כפם של יושביה היהודים, בתיים וחכמים, עשה להם המלך הגאון רבות ויפגורם במסגות ומסכסכים שונים משך תשע שנים 2. לא אחת ולא שתיים פגעו קטנים בקדושי קראקא. בימים ההם, בימי הרפורמציה, ויתרשו רע להצר להם ולהביא עליהם שואה. מעבר האחד קמו עליהם הכהנים הקתולים ומעבר השני – הכהנים הלותרנים, להטם ולאבדם. הראשונים ובראשם גאמראם 3 ראש הארכי-הנמונים צרמו מר, כי ב"י יעבירו את בני הדת הנוצרית על דעתם הקתולית. ונשלם כל-סערת הרפורמציה, ותאחזונים ובראשם המזמר המלוצי רעי מן האנצ'לדיץ צוד כרוכיא, כי כל טוב הארץ, מסדה מאתגנה, יכולה ונטרולתה כדי היהודים נתנו ועל פרסה חזש תלם ופדה תפארת לכל דבר ששען. באלה וכאלה בחקן שן ויתרצו לשון. על ישראל וישתמשו בכל תתבולה ובכל. עלילה למולל עליו אדנות אידם. כתבי סלמטר וספרי שטנה בספס וספרו פה. אתם בהתאמה שניה, בשנת 1551 ובשנת 1560 4. ב"י היהודים בגאול בידם נאמרים, העלילו עליהם קטולים ומרומסתגמים, והבריתו את ב"י תחת לדרגתם שיצירתו הם אתכם, שסך עליהם את מדהו המזמר רעי הגיל בספרו שערס בשנת 1557 6. בני אשכנז, שהתיישבו בקראקא במספר רב 6 הביאו אתם-הנה גם המשתטה לב"י; בני אשכנז, שהסכן הפכינו לראות שם את עטנו ממושך ומאומה, מסוה וממסכה, לא יכלו לשקוץ במסגם ולהביט איך הוא עושה פה חיל ונהנה מזה-המפתח. ביאת-התנאן ל"פומאנז (Lipomano) ציד האפיסדור מיל תרשיני לקראקא והתיישבות הישנים (עמאזים) בקרצה בשנת 1555 ותיסמו לצקת שסן-הנפיה על אש-הארצה לב"י, דיעטיקן וידידיו עוד את מרדחתה ההגמון והישנים בקטנם

1) Caro, Geschichte d. Jüd. in Lemberg S. 29. (הוא כענין הסך והוא כפרתם אבי העולמים הקשנים ר' מנחם מ' נחמן מלוביב הסבאים פתוחות-מסתגות-לשם-התחלה (ע"י אשכנז שם ע' 147 סי' שנים וע' 178 סי' חס"א). ע"י תחלה ע' 82-87.

2) כפקדת גאמראם, ראש הארכי-הנמונים בקראקא, נערפת בשנת 1539 בראש געסות העיר והאשה הנוצרית Katarzyna אלמנת היועץ Zaleszowski, על כי בעתה ברת הקתולית וחקבל עליה את אמונת ישראל. האשה הנוצרית יצאה לחורף עד רתנו בלב עלו ושמה כאלו תשנה פתחל (Bielski, Kron. Polon. p. 424, 1081; Węgieński, Kron. Zb. Kwang. p. 3-4). הוא נתן גמול שנקמה פלין (פרימאס סולין, אשר קרא וסם בשנת 1542, על כי בני נוצרים ויהודים ילמדו יחד בבית הספר הכללי אשר לעם, עון גדול בגמול, הסתכל כבוד הנכסיה והדת הקתולית (Czacki, Rozpr. o Żydach p. 99). הוא התמקד, נ"כ ויתן ככרס קולו על כי האבות או האפסולוסים הנוצרים יתנו את הבנים ללמד בבתי סדרש תבדוהם באריות אשכנז וצרפת – סראנתו מן יבולע לרת הקתולית – ויוציא חסלך הנמונד הראשון פקדה נמצה שישבו החלמידים מסג למולניה להקשיב לקר בקראקא, באיברויספה (Przegląd Lwowski 1880 p. 299; Bukowski, Dzieje Reform w Polsce I. p. 229).

3) Hosius, Confessio Fidei Catholicae, Crac. 1551. Vind. 1561.

4) Czacki, Rozpr. o Żydach i Karaitach p. 48.

5) מרוב האשכנזים בקראקא היה נהג כבתי פקדות העיר מימי הסך דימנור הראשון (48—1506) עד סוף ימי הסאה השש עשרה גם כתב אשכנז ולשונה (Grabowski, Zabytki miasta Krakowa p. 178, 187; Staroż. wiad. o Krak. p. XII).

לבצור רוח הבעצים באמצע השולמית ולבצר את חומתה, אשר פריץ רחב נבעה בה, כמו לדכא לעפר גם את רוח ישראל ולכלותו מנפש ועד בשר. נקודות שחורות נראו בשמי פולניה. הכומרים השחורים – כה נקראו הישויים כסנקטי דקהלות – חתרו להשחיר כשולי קיריה את פני היהדות ותלמידים – להחשיך משחור תואר המחזיקים בביתיה. הישויים יצאו חוצץ כלם ללחצם ולרצונם בכללות, בחקים מעיקים לכל צוף הלאום, והתלמידים יצאו גרודים לעשקם ולדחקם בסרמות, בפרעות ושערוריות, בלחיצות ונעישות באיברי הגוף, אבר אבר לכה. הישויים חעלו נה את העלילות הנמעות, את עלילת הדם ואת עלילת הלול לחם קדשם, והתלמידים החלו להתנפל על היהודים ועל הונם, לבצע בידים את אשר מוריהם הורו ויסיפו להם לשנאת ישראל בדבר שפתים. בערים רבות כמו בקראקא, פוזנא, לבוב, יאצסלא, לובלין, קאליש וקרעמניץ יסרו הישויים בתי למוד, והמין השוקדים על דלותיהם בהקשיבם לקח מפהם ינקו עם חלב למדם גם ראש פתנים להידחות ולכני בריתה ויתגוררו וישחזכו בחברת תלמיד בתי ספר אחרים, קמנים עם גדולים, ויניחום ממטחתם וישדרו את רבצם, והוא הבלבול של שילר, שהיה בקראקא בחדש כסלו שנת שי"ז (1557) וכיב אייר שנת שי"ח (1560) ובקאליש שנת שניא (1591), והתלמידים החריבו שם (בעיר קאליש) את ביה"כ וקרעו את הס"ת, והוא ה"שלאר גילאף" המצא בכתבי הרשומות והזכרונות לקהלות ישראל העתיקות ושנור הוא בסינו מאבותינו ומזקנינו מהרות ההם ואחריהם, איש מפי איש. שלשה יהודים מיושבי העיר סחאטשוב במחוז ראווה נשרפו באשמת ההנמק ליסור באנו ובשרמנו בשנת 1567, בשומנו להם עלילות דברים, כי חללו את לחם הקודש וכיזבו את פתשנן כתב המלך, כי נחרץ עליהם על פיו משפט מות¹. חקי און ופקודות עמל חוקקו ונתנו בועדי המדינות כוזארשא ובסיעשרקוב בשנות 1567, 1562, 1563, 1566 ולבשל, כי אמור לב"י לשכור משרתים נוצרים ובתי מכם ומכרי מלח בעדש מאה מרק ועוד חקים מצבילים את המסחר². יועצי עיר ועיר קראו לאספות ולמעצות בבתי הפקודות נגד עם ישראל וחקי חסשו, ויהסשו עולות ויעוללו עלילות למצוא עונו לשנוא ולהבאיש ריחו בעיני המלך, ויעתירו עליו הפצחת וגיטוש לסני שריר בקשות, לצוד גורות קשות על היהודים, אלה לדגביל וכיותיהם ואלה לשלול כלן מידם, ומהם אשר ודון לבם השיאם לנרשם כלה מן הארץ. אבל את כל החלטות האספות והמעצות גשא רוח וכל המצוותיהם ועתרת בקשותיהם לא עצרו כח מהמים שואה על בני עמנו ולצדם למחפיות. המלך ושריו, אשר למשפט שרו ואת שלום הארץ ואשרה דרשו, מצאו ביושביה היהודים חסן רב ויראו בכשדנות רוחם ובחריצות כל מעכרדם ברכה מרובה ויקרבו כימין צדקם וימשכנו חסר ולא נתנו קמדם ופקידי עדי מושכותם וראשיהן לענוע בהם ובכיותיהם המונות לדעה ולמרות כל גלי השנאה וכל משברי הקנאה, שסערו על ישראל ועל אמונתו בשואן דמים

¹ בשום ההנמק ליסומנו אשם נפש שלשת היהודים, כי חללו את לחם הקודש, והשמו היהודים במסר עד כי יחקר ויבדוק הדבר לשבש או לחסר, לזכותם או לחיובם ברין. המלך בהכותו לדעת, כי היהודים נקים סכל שמץ העילה הזאת. צוה לתצוא האסורים מסגר ולקרוא להם דורו סכל עון אשר חטאו אבל תחת לתצואם לחפשי תצאו להורג בערמת ההנמק ועשי דברו, דבר הכנסיה, בייסם את כתב מצות המלך, כי תצוא עליו משפט מות (Lubieniec, Histor. Reform II. p 76).

² עי' Vol. Leg. II. p. 607, 624 725

ובעים דתם ויגרשו ממדינת הפש ופיט, היה טוב מאד מצבו וימרח כוית הוד ויין. בגדלו ותרם כראם קרנו בחומר וברוח. וכל זה בחסדי המלך ועמדתו אינוסם ורבי המלוכה, אשר לבס היה טטה אחריו וחפץ בנו תלי; ואשר לא יכלו הכס אל עמל דאמת, הסבלות והיושר, והחריש אל עשוקי צדק ורצוני משפט, והיו "מסרים ומענישים המרעים לנו ומחזיקים ידנו בכתבי קזמטנו, כדי שניכל לשבת בארצותנו בשלום ובשלחה". אם כי ראשי צוררי ישראל והגמון ליטוואנו וראש הברגים רעי מן נאליאחין היו גדולים ונכבדים בעיני המלך, ירדיו ואנשי ביתו; אם כי ליטו- מאט היה שליח האפיפיור וכידו כתב המליצה אל המלך משולחו אב הכנסיה ברוסי, אם כי נתן ועמדתו אינוסם אל רעי מתנות ומשאות כפרים, כיד המלך; בכ"ז לא נתן לא אחר ולא את הגמון לפסוע על ראשי עמנו ולחתות עליו גדלים. המלך נער בציד האפיפיור ובשלטון הכנסיה על כי מלאם לבס להעליל על שלשת היהודים עלילת לחם קדשם ולהבותם נפש על לא חמס בכסם, ויציא סקודה, כי מאז והלאה יזבא דבר משפט כזה או של עלילת דם רק לפני ועד הממלכה ועל פי עדים כשרים וטמאים והזכות מבודדת. המלך צה על הגמון מישקובסקי בקראקא לעצור בחברה ראש האוניברסיטה פה בעד משוכת התלמידים, בעד ה"בלבול של שילר", בעד ה"שילד גילאף", פורעי פרעות בישראל, ולעשות למארה זאת תקנות וגידים בכל חומר העונשים לכל ישובו עוד לכסלה על עקב משוכתם, ויחן בשנת 1559 תוקף ועצבה להחזיק משנת 1588, האוסר על התלמידים לשאת כלי ויין, ויצו עליהם במפגיע לשבת רק בבתים המיועדים והמיוחדים לדם ולמורידים המשיחים והמסקחים עליהם (1). החקים המגבילים שנתנו בועדי המדינה בווארשא ובפערקוב בשנות 1557, 1562, 1568, 1566 (כאמור למעלה) לא עמדו בתקפם ויזורים אחזו בכל ענפי המסחר ויהיו גם חכרים ומכסים כקדם ויטורו למשמעתם ולעבודתם בכל מלאכת עבודה גם משותפים, עבדים ושפחות, שאינם בני בריהונו. זאת אהנו רואים מתקנת האלופים והמנהגים בארבע ארצות שעשו, "בק" לבלין יום ג' מ"ו כסלו שלחה (1581) לפ"ק", כמ"ז שנים אחרי נתנת החקים המגבילים, שכל יהודי לא יהיו להתעסק בשום עסק החכירה והמכס הן מכס משקה וגבול, והן חכירת המטבעות ומכרי מלח ואבן, הן מהמלך ירה ודן ע"י משאלים או בשום תחבולה בעולם, בראותם (המנהגים), כי הזמן חרש זאת מאתם, כי צה מאד עין שכניהם הגוצרים בעמם ובעשרם ויהודים, לדומים אחרי הבצע והממון להתעשר מחמת אורגניש גדולים ועצומים שיש לחוש מן יביא לידי סכנה גדולה ועצומה יוצא לרבים חיי (2). וכן מוכח מתקנות המנהגים של קהלת קראקא, שחקנו י"ז אב שנת שג"ה (1595) והסכימו לתקנת מנהגי ד' ארצות, "שאסור לשום איש לשכור או להחזיק אורגניש גדולים כגון משאפאוי (מכס משקים) או מינצין או זויסא (מכרה מלח או אבן) או נרענין מכסים" (3), וגם אסור אסור, שלא להחזיק שפחה גויה למשרתת, אשר תהיה ישנה בביתו של היהודי בלילה בקנס ה' וזקוקים לביה וכל הבלבולים הבאים מזה חיי על אחריותו, והחזיר כלילי שבתות להשכיר שפחה גויה לשמש אצל יולדות וחתונות ומילדת וחולי ב"מ ואסור מינקת גויה להחזיק כלל וכלל בקנס הגיל אם לא שיראו שהוא צורך השעה" (4).

(1) Muczkowski, Mieszkań, i Postęp Uczniów Krakowskich p. 71—81

(2) ספרי, קדמוניות ספנסאמא יסנים ע' 8.

(3) שם ע' 90.

(4) שם ע' 18.

יעקב הוא אינו כפי הנראה, אלא ר"י פולק, ממציא החלוקים, שהיה מקדם ר"מ ואב"ד בפראג והעתיק משם לקראקא את מושבו הקבוע בשנת רנ"ב (או בשנה שלאחריה), לדגלי קיום הבאון של אחות אשתו, שעזר עליו אז חמת כל אנשי העיר פראג (מקום המעשה, ששם ישב בעל אחות אשתו, אדם נחל בתורה). כל ראשיה חכמה ורכניה, גדולי אשכנז ואיטליא ובתוכם מהר"י מינץ ור"י מרגלית (כרבו של ר"י פולק) נדחו והורידו מצדלתו (1).

בקראקא, הרחוקה, מאד ממקום מעשה הבאון והחרם, בעיר שהכמים בה (ובאצרה) היו כימים ההם אך מתי מספר, ומהר"י מברונא (שחי במחצה השניה לימי המאה השנייה וכתחלת ימי המאה השלישית) כתב על יושביה החרדים, „שאינם בני תורה“ (2), נראה להם ר' יעקב פולק הנרדף והמחרם, „המאור הגדול“ (3), „הנחל בדור“ (4), בן אצמם (ואולי גם בן עידם) — כאשר שמו הכני „פולק“ מכיח עליו —, ששב מארץ ביהם והיינו מפראג לנבולס, כמלאך אלהים, כמו ציר מכרסם שלח, כמו למורה שלח ד' לפניו, ויקדמו פניו בתשראות חן וכוונות פתוחות, וינמלחו וינשאונו, וימנו אותנו למורה הדאה ולראש ישיבה עליהם. וכשבת ר"י פולק בקראקא על התורה ועל העבודה, על ידי יודי פולין למחם קץ ההתפתחות וההשתלמות ברוח, ויבקע כשחר אור התלמוד במלא החכם הצעיר, בכל מקום שבו היו נחתים ב"י. וקראקא, שעמדה עוד במחצה הראשונה לימי המאה השלישית בשפל המדרגה הרוחנית, ואחינו כה היו אנשים נעדרי תושיה ומשוללי דעת התלמוד, שמהר"י מברונא לא מלאו לבו לחתור ולחקל להם בדיני אר"ה, „לפי שאינם בני תורה“, כאמר, היתה במחצה השניה לימי המאה ההיא למרכז הישיבות, לא כפי ניא של תורה, לעיר שכלה בני אורזין, בעלי תריסין, לתל תלפיות, שכל הלך בעומקה של הלכה, כל צמא וחרד לדבר ד' ולפתרון שאלות ומסקות ומבוכות תלמודיות, אליה פנו, אל „הצני ישראל, ראש גולת אר"ה, הבאון במהר"ר יעקב פולק“ (5) ואל הרכנים הבאים אחריו, שכלאו מה מקומ, זה אחר זה, ומפתי דור ודור המליצו עליהם ועל עיר משכן כבודם: „כרכא דכולא

(1) כנראה מס'ות כהר"י מינץ סי' י"ג כותב שם: „אם תדיר בו (ר"י פולק) מושב, כיון שהנדי היה על חנאי זה עד שיחזור, ואם ח"י שאינו חוזר ראוי להורידו מנדולתו ואח"כ לגרותו, מפני שתולק על רבים, על יותר מעדה. ור"י פולק — אומר מהרש"ל — העמיד הסאון על דעתו ולא השניה בהם (כרבו ר"י מרגלית ור' פנחס מפראג ומהר"י מינץ וכל גדולי אשכנז ואיטליא) ובגזירותם והיתה נשואה אותה אשה לאדם אחר ע"ס אותו הסאון (יש של שלשה הנ"ל). ובטעות כותב נרץ (חלק מ' ע' 58), כי בהתעתדו (ר"י פולק) להיות רבי געשה דבר הסאון, ונעלם ממנו, כי זה היה בהיותו כבר רב אב"ד ור"ם בפראג, כסוכה משוית מהר"י מינץ סי' י"ג כותב עליו: „ואם ח"י שאינו חוזר ראוי להורידו מנדולתו ומרבי מהרש"ל בים של שלמה הנ"ל חסדו נכבדות, מרוב חשיבותו וגדולתו של ר"י פולק כבר בשנת קיום הסאון, ולא עמד ע"י ידידי החכם שפיר בדרכי ימי ישראל ח"י ע' 54.

(2) תשובה זו שלחתי לקרוב ואעפ"י שיש בידי לצר צדין לחתור לא מלאני לבי לחקל לצרף המעשים כאשר כתבתי בתשובתי הארוכה לפי „שאינם בני תורה“ (שו"ת מהר"י מברונא סי' נ"ה ודעות שוחיה בס"ס עיר הצדק ע' 66).

(3) „המאור הדול“ מ' יעקב פולק (הרמ"א בהדמות לספר יוחסין).

(4) „וכן נמצא במרדכי בכתב יד שהגיה גדול בדורו מהר"ר יעקב פולק ז"ל“ (שו"ת מהרש"ל סי' מ"ח).

(5) „התוארים האלה נכתבו בבטול פסק החרם, מחכס איטליא, מאוהבו של ריא כינץ ע"מ נגדו של ר"י פולק (ע"י סוף ספר דעת קדושים ע' 26).

ב"ה" 1), ומדרש"ל דבר מהם בידעת הברוד ובתש הווסמות ויחשכם לעהלים
 כמגו במעלה 2), וגם הקצנים ומנקר הבשר בקרבה דיו כלם רבנים חכמים.
 ידעי ספר, מלומדים במלחמתה של תורה" 3). ושלישים שנה, משנת
 רנ"ב עד שנת רס"ב בערך, הרכיץ ר"י פולק תורה בקראקא, ואירע לו פה לעת
 זקנתו מה שאירע לו במראץ בימי שתדוה. בפראץ קמו עליו שוטרים, קנאים.
 פגעו בו וימדהו וישטמדהו בעלי מלחמה שלו ויכלו בו את חסותו ואת נקמתו.
 וכן – בקראקא; שם נדף על צארו ונאלץ מרח צער, לעזוב את הרבנות ואת
 העיר ולשבע תלאת, לקחת כלי נולה בידו ולהיות נע ונר ממקום למקום ומארץ
 לארץ וכן – פה; שם סבל כל הדימות, הצהת והפלטולים בשביל דברי תורה,
 בשביל שני דעות בעניני אסור והיתר בין איש ואשתו, וכה – כאן. כפי הנראה.
 נאלץ ר"י פולק בשנת רס"ב לעזוב את הישיבה ואת העיר קראקא ואת כל ארץ
 פולין קמן להגלי הלעז, שהוציא אז על האשה ועל הרמא, שהיה תקף גדול, רוסא
 דמלכה, ולתלי שבעת העדים, שכעה חכמים, מורי הנראה, שהעידו נגדו, ואחר
 מהם היה הג"מ אשר, רב העדה הפולנית, בעל הכנא של הג"ס פרץ, רב העדה
 דבידבית, אשר על רכניה נמנה ר"י פולק (כמכתב מנחם הנ"ל, שר"י פולק שלח
 למראץ ור"י פרץ היה מסדר אותו), שהיה אולי גם הוא בר מלגותיה של המקובל
 ר"י אשר הג"ל, אשר רב את ר"י פרץ הג"ל בחזקה בשנת רע"ט עד זכות ביה"ב
 הישן, למי מושת הקדילות הוא, עד כי הנכא דברי ריבנותם לפני המלך 4). ולא
 דחק הדבר, כי תקיפותו של הרוסא ושנאתם של אנשי ממונה ומרכיו, שהשתמשו
 במקרה הזה, להביא עליו שגאה, זו וזו גרמו להביאו במצרים ולדחיקו מן העיר.
 כן קרה בזמן ההוא לר"י יעקב בירב, ג"כ מפלסל גדול ומחולל, "המטיבה", רבם של
 הנאנים ר"י יוסף קאז ומדר"ם משראני, אשר רוח חברי הרבנים וביחוד הרלב"ה,
 לא נחה ממנו ויתקוטטו איש באחיו עד כי נאלץ ר"י בירב לצאת מצפת ע"י רדיפות
 משנאו ומקנאו, שהבאישו את ריתו לפני הרשות התגברית 5). ולכן אנהגו דואים
 את ר"י פולק בשנת רצ"ב טותב ועתן הסכמה על הספר ברכת אברהם (ויניציאה,
 ש"ב) בארץ תורמה בדרך 6) ועתם א"ע תחתיה בשם, אי ש ירושלים, כסני

1) שקד כותב פרידברג בלוחות זכרון ע' 2–1 (דפוס פארנרדו), כי בחצי המאה העליונית
 כבר עמדה העיר קראקא ברום הדרגה ונקראה, כרכא דכולא ביה ע"י ר"י פולק. הן בחצי
 המאה ההיא שמש ר"י פולק ברבנות עדיין בפראץ וקים שם בשנת רנ"ב את המיאן של אותה
 אשתו. כן לא נכון הוא מה שכותב שם, כי הגים אשר כלא את מקום הג"ס יעקב פולק בתור
 ראש ישיבה פה (ונשךך אחריו בסעות זו ר"ש ווינר במזכרת רבני איטליא ע' 72 בסוף דעת
 קדושים). כי ר"י פולק היה ריש מתיבתא בקראקא עדיין בשנת רפ"ב, ור"י אשר – רב העדה הפולנית
 וכמובן ראש ישיבה כבר בשנת רע"ט, ונמצא לפי, כי שניהם היו ראשי ישיבות בזמן אהב.
 2) האלוים גדולי ישראל מ"ק קראקא מושכים ידיהם ממנו וכו' עד שמכרת לשול
 אי כסונוי רחוק מהם במעלה וזכרון" (שו"ת מדרש"ל סי' כ"א).
 3) סוף שו"ת הראש דפוס וויניציאה שס"ח ומכתרי תולדות גדולי ישראל ע' 14
 הערה 2.

4) ע"י כתבתו לתולדות גדולי ישראל ושברי לוחות ע' 3.
 5) כי קמן עליו (על ר"י בירב) שני מלשינים והיה מוכרת לצאת ללחץ לאבדק וחשקלה
 התיגרמית לקחת את רכשו למסיון (נרץ ח"ט ע' 97–296 ושפ"ר דברי ימי ישראל ח"ט ע' 219).
 6) הספר ברכת אברהם חבור ר' אברהם ב"ר ש"ס פרויש צרפת בשנת רפ"ד ותחסכמה
 הראשונה שעליו נכתבה בשנת רצ"ב, וקרוב הדבר, כי גם הסכמת ר"י פולק היא מאותה שנה
 או לכל המאוחר מנה שלאחריה.

שענר בשנת רס"ב, זה עשר שנים, עלה מקראקא לארץ חד שם בירושלים. ולפי כל האמור, נמצאו אצלו למדים, כי ד"ר פולק היה תומך ישיבה בקראקא משנת רנ"ב בערך עד שנת רס"ב, וישנון כבוד מה כשנתים ימים ובירושלים כשמונה שנים בין שנת ד"ם ושנת ד"צ, ולא נשאר לנו איש ואדם, שבו ישב על כסא הרבנות בלובלין. וכמוזמה נמשך החכם הרכבי אחרי מעלתו של החכם שחיה ו"ל, שעה והמעה אחרים כמה שכתב בישורן שנה חמישית ע' קנ"ה, כי ד"ר פולק מת בלובלין וישם קבורתו ומצבתו, ונעלם ממנו, כי שחיה ו"ל חזר אח"כ מרעתו זו ובמכתבו אל, כמ"ש בדגניד שנת 1896 גליון 21—20. והמעות נשתרבה כ"כ עד כי סופרים רבים וכן שלמים דגלים לכתוב מרבנות ד"ר פולק בלובלין כמדר בדוק ומנסה, נגזר ומואלס, החכם ר"י כהן צדק ו"ל מרחיק עוד ללכת וסותב בדרך ישרים ע' 6, כי היה אחיו של תלמיד ד' שלום שכנא בלובלין, והוא דבר נמוץ, כי אלמלי כן, היה ד' ישראל ב"ר שלום שכנא מזכיר את ד"ר פולק בשורת הרמ"א סי' כ"ה בשם "הרד"י". ד"ר פולק נפטר, כפי המראה, זמן מועט אחרי תמו את ההשכמה בודרכו בארץ חונמה או בארץ, שהיתה לו דגמעה לשוב אליה נחוצה, כנראה מדרבי דבסמטו על הספר. וז"ל: "הנה נא אם אצדתי וכו' מחמד לבני מאור עיני כמה"ר אברהם יצ"ו וכו' בחרתי וקצור כי לו דומה תהלה מצורף לזה היותי נחוש מצד הנסיעה לעלות לארץ הנבחרת צדי היא לכל הארצות וכו'". וזהו מה שכותב בעל צמח דוד עח"א, ד"ק, תלמיד הרמ"א, שהיה חתן ותלמיד ד' שלום שכנא בלובלין, תלמיד ד"ר פולק: "ונפטר ד"ר פולק סביב לשנת ד"ק". ואלמלי מת ד"ר פולק בלובלין ובשנה י"א כנוסח מצבת האבן קפלטאן ד' יעקב הלוי המיוחסת בעמות בישורן להחכם קאבאק (שנה חמישית ע' קנ"ה למצבת הג"מ יעקב פולק, כי אז היה כותב עליה בעל צמח דוד, שהיה תלמיד מתלמידי תלמידיו, שנפטר סביב לשנת ש' ולא לשנת ר"צ. וכמו שמועדים הסופרים והחוקרים ברבנות ד"ר פולק בלובלין, דבר שלא נמצא לו ראיה, וזר ורמו בשום מקום, כך לא נכון הוא מה שהם (כנ"ל) גרסו ושפ"ר עוברים בשתיקה למדי על רבנותו בקראקא, דבר ברור, שיש לו ראיות חזקות, הלכותיות והסתודיות, מספרי הסופרים ומכתבי האדריב, כאשר דוכחו למעלה.

ג. ר' שמואל רמא.

במכתב הגלדי, ששלח ועד הרבנים בפולין לכל קהלות ישראל בראשית ימי מלכות ויגמור הראשון (שמלך משנת 1608 ועד שנת 1648), והחוקר הפולני הגורע ששאצקי (שגורל בשנת 1765) מצא כותב בקלף בין כתבים עתיקים של המלכות (Metr. Kor.), מכתבים רבנים האלה: ואיש עצתו (של המלך) הוא שמואל השני וכמועט חמה לנצי"א¹. ועל אהם הרבנים מעיר החכם שפ"ר בדברי ימי ישראל חלק שביעי ע' 385 הערה 1, כי הסופר צאצקי הג"ל "יפה כון, כי הדונה הוא על Samuel Maciejowski שהיה לארכי — הנסמן מקראקא בשנת 1546. ודעיקר, חכם מופלא ואחד את המדות דמטה חסד ליהודים". אבל אין נאים דברי שנידים, דעת צאצקי והערה שפ"ר, לאמת משהי תשובות בדבר: אחת, כי מכתב הגלדי כותב בתחלה ימי מלכותו של המלך ויגמור הראשון והוא עלה על כסא המלכות

¹ Czacki, Rozprawa o Żydach i Karait. p. 98 (Kraków, 1860)

בשנת 1506 השתחל מאציקצ'הסקי נולד בשנת 1498 ונתמנה לארכי-המון בשנת 1546 בסוף ימיו של המלך הג'ל, ושנית, כי רחוק הדבר לשמוע, כי רבנים אמסוד על כן נוצרי, כי הוא שמואל השני וכמעט חוסה לנביא. ויהיה נראה, כי הרבנים סגנו בספריהם האלה אל החזקי הרופא ר' שמואל, שהיה שר תהלה בישראל, חוסה וחדתני בחצר המלכה בונה, אשת המלך וצמנוד הראשון, סמתי סודו ואנשי חזקו של המלך עוד בשנת 1522, כבר בראשית ימי מלכותו (1), וגזר בפסק הג'ם שלום שכנא מלובלין בשם „השר הרופא המומחה“ (עי' להלן בהערה 2).

סבג' וסבג' בניו של הרופא ר' שמואל, חוסה המלכה, נודעים לנו: (א) כנר ר' משה, שקרש את מרת בריינדל כ"ד מנחה המנונה העטל מקראקא, והמנחן ר' שלום שכנא מלובלין, חלמסדו של הג'ם יעקב מולק (שדורצאן לעז על הרופא ר' שמואל, כמובא למעלה בספר שלפני זה) חבר ססקים בכלל על ענין קידושין וכפרש על קידושין של ר' משה הג'ל (2); (ב) בתו מרת יהודית, אשת ר' דוד כ"ד יגה, הנקרא דוד יונש, אשה „חמודה“, נדבת לב, שנתנה מלחמה לזל, „קמחה תמידית“, „עדיית“, וימיתו שניהם היא ובעלה בכואם בימים, היא זיס כ"ב אייר שנת שצ"ה ובעלה באסדו תג של פסח כ"ג ניסן שצ"ח (3); (ג) בת בתו מרת אידל, אשה, תמימה נעימה, כ"ד דוד יונש, שהלכה ערירית לעולמה ביום י"ד חשוון שצ"ו, לערך ששה חדשים אחרי מות אמה מרת יהודית הג'ל, ותקבר לבקשתה אצל אמה בקבר אחד ולשתייהן אבן אחת בבית החיים הישן (4); (ד) בן בתו ר' מנחם מן (כ"ד דוד יונש), שאשתו מרת רבקה מרת כר"ח אחד שני שס"ד (5); (ה) בן בתו ר' משולם (כ"ד דוד יונש), שנפטר כ"פ שבט שנת שצ"ו (6); (ו) ר' מרדכי שוחם כ"ד צמנוד מן (כ"ד דוד יונש), שנעדר ר' כסל' שס"ה (7); (ז) הקדוש ר' אשר אנשיל כ"ד מרדכי שוחם כ"ד מנחם מן כ"ד דוד יונש) חתן הרופא ר' שמואל, שנשרף בקראקא על קדושת השם

(1) עי' למעלה בספר שלפני זה ע' 219.

(2) „ססקים שחבר... מרדכי שכנא על ענין קידושין וכפרש על קידושין ר' משה בן הרופא ר' שמואל לזעזי (צערנדע ע' 695), זכריותו נ' 764 ס' כ' סוף 6 ער 27 נמצא רשום: „פסק של הר' שכנא על קידושין כשר משה בן אשר הרופא הסופהא כשר שמואל אלקוד זייל, שקדש מרת בריינדל בת מנחם שמונה העטל מקראקא“ (זוטר, סובליה רבני איסליא ע' 78 בס"ס דעת קדושים), ואפשר, שר' העטל זה אהרן אבני משפחת זענדליש, משפחתו והשפחה ועתיקה בקראקא, אשר סבגה יצאו רבנים חסדים זמנאליים מזור דוד, וצמנוד חג'ם נצויאל חמבר'ק ג'ש ותפודות, חתן שרתם דודו הג'ם בעריש צמנוד ר' ר' העטל חמבי חג'ם בעריש עשקעלעס האב"ד רסריבות סבגא מוכנא והגר (עי' ספרדתי לחלוצות נדולי ישראל ע' 100). (3) „ונשמת: מרת יהודית בת חריר שמואל רופא אשת דוד יונש ז"ל כ"ב אייר שצ"ה לפ"ק“ (פסק הח"ק דף ג' ע"א), „ונשמת כ"ד דוד כ"ד יונש יוסף דיכאסוד יצ"ש צ"ג ציסן חסין“ (שם דף כ"ז ע"א). „בפסק הח"ק אהנו מנחמים נגדירם בסי קדם כמא צמנוד נדולי תורה, חסובים כפרסמים, מנהגי יהודי, רק כחומר חסם „בס“ או דק בשפס בלבר, טגן ר שפחה פוסם (בהג'ם אברחם מייזלש) חתן חס"א דר' יקותיאל חלסן (בהג'ם משה) לזמא, פוסם חעיד קראקא ותפודות.

(4) „ונשמת מ' אידל בת דוד יונש ז"ל י"ד חשוון שצ"ו לפ"ק“ (שם דף ג' ע"ב).

(5) „ונשמת מ' רבקה בת ר' יצחק אשת מן דוד יונש י"ד ג' ירח אדר שני תשס"ו (שם

דף צ"ה ע"א).

(6) „ונשמת כ"פ שבת ז"ל יוסף איכ"ם שבת שצ"ו עיין לפ"ק (שם ס"ג ע"א).

(7) „ונשמת חריר מרדכי כ"ד צמנוד מרדכי שוחם ז"ל יוסף ר' ד' כסל' שס"ה לפ"ק

(שם דף ג' ע"ב).

בעלילת שקר בשבת הגדול יי' ניסן בשעה 8 בבקר שנת אנשיל (שצ"א) לס"ק 1; ח' ר' מנחם מן בהקדוש ר' אנשיל, שבנו (של ר' מנחם מן) הנער מרדכי, בן איש נכבד, השכיר עצמו כפני אביו ובהסכמתו כתור פועל אצל גיסו ר' זוסמן (וכמחמה בעל אותה) לעשות בשבילו במלאכת Posament מ"ח אלול תמיו עד ר"ח אלול תמ"ח 2; 3) ור' צבי הירש (בהר"ר אלכסנדר זוסמן וכנראה הג"ל), שהיה נכד הקדוש ר' אשר אנשיל ואדם חשוב, "יקר געלה", מופלג בתורה, בר ארין ובר אבהן גדול, ונדב בשנת ת"ס, תיקון מצ שכרד" לביה"ג של ר' וואלף פאפער ז"ל 8).

זוה נוסח מצבת בתו וכת בתו של הרופא הגדול ר' שמואל, אשר מצאתה שקועה כלה בארמה סמוכה למצבת הג"מ מרדכי סבא ואצל קצה המעקה של הגאונים הרמ"א וגיב' בעל שו"ת שארית יוסף, ואשר בעמל רב (ע"י חסיד בנש העפר ושמו: ידים ורלים על הקבר) עלתה בידי לעמוד על הדברים, שלא נחקק ולא שמשו בה לגמרי:

סדר	מרת
.	אידל בת ר'
.	דוד יונה : אצל
אשה	אמה חמודה
תורה	ערנה כלתה
.	נמשה להקבר
עידית : קמחה	בשכונה : דרך
תמידית : זקנה	אמה הלכה
מרת יהודית : בת	באמנה :
הרופא הגדול	כבוד' פנימה :
המוסחה מהר"ר	תמימה נעימה :
שמואל דל מחה	מחה והיא ערה :
יום ב' כ"ב אייר	יום נ' י"ד חשוון שנו'
שניה. תגצביה.	ת' נ' ב' ה' צ'.

(1) ונשמח הקדוש הר"ר אשר אנשיל בר מרדכי מן דוד יונש ז"ל הייר נשף על קדושת השם בעלילת שקר בשבת הגדול יי' ניסן אנשיל לס"ק (שם דף צ"ח ע"א).

(2) כמ' זוסמן מסמנר (Posamentier) שכר את גיסו הנער מרדכי בהר"ר מן ר' אנשיל קדוש במעמד וחסכמת אביו שיהא פועל אצל לעשות לו סלאכת גסיסן על פשך שנה תמימה מן ר"ח אלול תמזיין עד ר"ח אלול תמח"ח לס"ק. הנער הג"ל מחויב להתפטר במלאכתו בו לעשות מדי שבוע בשבוע לא פחות משלושה חתיכות שילגולך. כמ"ו מחויב ליתן להנער מזונות ע"ש וחשוב אחר- (פנסק תקהל דף ל"ז ע"ב מיום ר' ו' אב תמ"ז).

(3) בפנסק קמן ישן דבחיני ר"ר פאפער כתוב בראש ת"א, אל סלא רחמים" על הקדוש ר' אשר אנשיל הג"ל : הוא חי' אביו זקנו של הירד צבי הירש בער"ד זוסמן וז"ל. ושם לחן נמצא כתוב ג"כ : מי שבידך בו' זה התיקון נדב חסד העלה בהר"ר צבי הירש בהר"ר אלכסנדר, זוסמן וצ"ל בשביל בניו ת"ח תבחר כמ' אורי ליב יצ"ו ובנותיו מ' אסתר ומ' לאה שתי' הש"י יוכו לגדלם לתורה ולתופה ולמעשים טובים' אמן נכתב כל הגל ונגמר ביו' א' לסדר אתם נצבי' חיו' לפרס ת"פ. בפנסק הח"ק דף רפ"ד ע"ב מצאתי : "יכוור אלקי' נשמת תתו' המפלא מ"ו צבי הירש שמש נבו' בבה"כ רי"ס (ר' וואלף פאפער) מת ונקבר יום ח' י"ז אייר תקל"ל. ואולי ר' צבי הירש, שמש נכוה בביהכ"ג של ר"ז פאפער, אדם חשוב גדול בימים התם, דיין (כנראה מתוארי, התר' המפלא" הכתובים עליו שם בפנסק הח"ק), שנפטר י"ז אייר תקל"ד, הוא אותו ר' צבי הירש, שנרשם שם בפנסק קמן דבחיני הג"ל לזכרון, כי היה נכד הקדוש ר' אשר אנשיל הייר ונדב שם בביהכ"ג תיקון מי שבידך בשנת ת"ס. ואם אמת תחשערה, נמצא כי ר' צבי הירש זה האריך ימים הרבה, לערך שמונים שנה.

והקדוש ר' אשר אנשיל, נינו ונכדו של השר הרופא והצמחה הגדול ר' שמואל, רופא חירורני בחצר המלכה בונה, אשת המלך זיגמונד הראשון, היה בר אורין גדול כמכנה מתארי. הרי"ד והחבר' הגמצאים עליו כתובים בכל פנקסי הקהל, הח'ק ובתי הכנסת בקראקא. בשנת שצ"א, באותה שנה, שנשרף הקדוש הג"ל, נרססה פה עליו „מליחה" עם העדות ע"פ קבלה מאת הגאון המקובל המפורסם, ראש הישיבה, הג"מ נתן נטע שפירא, מחבר „מצלה עמוקות". בפנקס הכיזה"נ הגבוה אנו קוראים עליו „אל מלא רחמים" מיוחד בזה"ל:

„על הקדוש כהר"ר אנשיל בר מרדכי שנשרף בשבת הגדול שעה י"ד על קדושת השם הגדול פה ק"ק קראקא שנת אנשיל"ל לפ"ק.
„אל מלא רחמים, שוכן מרחמים, המציא מנוחה נכונה, תחת כנפי השכינה, במעלות קדושים ופדורים, כוהר הרקיע מזהירים, את נשמת החבר ר' אשר כ"ד מרדכי שכסר גופו ונשמתו לאל חי ושרפו אותו ואת עדר זאת פרשה, כלל כליל דרך ניוחה קרבן אשר, וקידש את השם הנכבד והגדול, עד צאת נשמתו בקדושה ובטהרה, ראוי להוכיחו אצל חגניה מישאל ועוריה, שהושלכו לכבשן אש ברשפי שלהבת ית, תהא מתתו כפרה ותרוסה, לכל בית ישראל שיבטו את השריפה, ולכן בעל הרחמים, יפתירוהו בסתר כנפיו לעולמים, ויצרור בצרור החיים נשמתו, ד' הוא נחלחו, וינח בשלום על משכבו ואמרו אמן. ובסנטן כניל נמצא על הקדוש הזה „אב"ר" מיוחד גם בפנקסים של בתי הכנסת הרמ"א וקוסה ור"ו פאסר ור' אייוק ר' יעקלש.

ד. חג השמחה בשנת שכ"ד.

בפנקס הח'ק בקראקא אנו קוראים (כתחלת הדפים של הפנקס) את הרישומות ההיסטוריות החשובות האלה:

שריפה ברחוב היהודים היה ביום ד' סיו תמוז שנת שס"ז לפ"ק אצל עברל.

בלבול של שילד היה בכסליו שנת שי"ז לפ"ק.

בלבול של בית אייוק וימלש היה כ"ה ניסן שי"ז לפ"ק.

שריפה השנית ברחוב היהודי היה בערב ר"ח אייר שי"ז לפ"ק אצל יוסף זכרי.

בלבול שנית של שילד היה כ"ב אייר שנת שי"ך לפ"ק ס' בחקותי.

נעשה פריד פיאור ברחוב היהודי יום ג' ב' אדר שכ"ד לפ"ק.

היה כאן ברד גדול יום א' כ"ב תמוז שכ"ד לפ"ק.

שריפה ברחוב אצל חנה היתה ביום א' ו"ך סבת שכ"ה לפ"ק.

... (1) את המכה מאת ד' שנפלה המקוה על עשרה נפשות ומתו כלם יחד וזה היה יום ה' ב' ימים בחדש אלול שכ"ז לפ"ק.

שריפה שהתחילה מבית מרים חוואליש והלכה עד החומה אחורי בית הכנסת

הישנה בליל מצאי שבת ס' פנחס חצי תמוז שנת של"א לפ"ק.

לזכרון שמת המלך זיגמונד יום ב' כ"ז תמוז של"ב לפ"ק (2).

(1) נקודות במקום התיכוח המעשטשות לגמרי.

(2) הוא זיגמונד אויגוסט, ששלך משנת 1548 ועד שנת 1572, תאודור לבית הפולסה

ממשלת וינלו.

ש"ג 1) עם בנה ר' נפתלי הקרא היצן (והוא נפתלי הירץ), שגדל לה מבעלה הראשון ר' מרדכי. חז"ל פנקס הח"ק דף ב' ע"א: „והרבנית מר' אסתר אשת מהר"ר וישראל בת מהר"ר מנחם הכהן וכנה ר' נפתלי המכונה היצן בר מרדכי בעבור שנתן צדקה בעדו בשכר זה וכו'". 2)

המשה בנים ושתי בנות היו להרמא זרב הכולל הקדוש ר' משה פישל: א) ר' יונה, שהגיד לעולם לעד שנת ש"ט 8; ב) ר' שלמה, ראש ומנהיג, איש „באג תורה", שמת ברבך בסוף שנת ש"א או בתחלת שנת ש"ב 4; ג) ר' יהושע,

562—569). כי בימי קדם היה המנהג בכלל לקרוא ולדרוש ולתפוס את שם האיש ושם אביו אחר שמו, בלי תוספת התיבה „בן". וזה דבר חשוב מאד וכלל גדול לחוקרי קדמוניות ופיץ לנו אור על הרבה פרשיות סתומות בפנות יקרת התולדות ומגלות יחסין.

1) בשנת ש"ג ושיד היתה מנחה גדולה בקראקא, שהשילה חללים בה בשנת 1543 (ש"ג) שנים עשר אלף נפש, כמ"ש בכתבי הארכיב של העיר (Piekosiński, Praw. Przyw. I p. 182 Nr. 112). החוקר הפולני Grabowski כותב בספרו 1544 עשרים אלף ושלש מאות וארבע נפשות, וזה רק גזומא בעלמא, איש ואשה, אחים ואחיות, אבות ובנים, משפחות שלמות מתו ביום אחד בימי המגפה, ואביא איוון מחן להנחמה: א) „יזכור אלוהי" נשמת משה בר אברהם סבאר ואשתו מרים ובנו ישראל ובנו שלום ובנו צאלל (צ"ל בצלאל כמובן) ובתו נחמה" (פנקס הח"ק דף א' ע"ב); ב) „יזכור אלהים שלמה בר אהרן שלישי"א ונשמת יודיה בר אהרן שלישי"א ונשמת אחיו יואל בר אהרן שלישי"א" (דף ב' ע"ב); ג) „נשמת אשר בן דוד שלישי"א ונשמת... בן דוד שלישי"א ונשמת משולם בן דוד שלישי"א" (שם); ד) „נשמת ר' מרדכי בר דניאל ז"ל ונשמת אשתו מר' הינדיל בת ר' יצחק הכהן" (דף ג' ע"א). בימי הרבר נפטר פה אנשים חשובים גדולים, מנהיגים ורבנים, כמו שאנו רואים מסגנון הלשון של הזכרת נשמתם בפנקס הח"ק: א) „יזכור אלקים נשמת החבר ר' אליעזר בר דוד"; ב) „יזכור אלהים נשמת מהר"ר נפתלי בן מהר"ר ישראל ז"ל" (ותואר מהר"ר או חבר היו כותבים בימי קדם רק על אדם גדול בתורה, צדיקא מרבנן); ג) „יזכור אלהים נשמת מורינו תרב ר' שמואל בן יצחק הלוי ז"ל"; ד) „יזכור אלהי נשמת מורינו תרב ר' שלום בן קלונימוס הכהן" (פנקס הח"ק דף א' ע"ב ודף ב' ע"א). ר' שמואל ב"ר יצחק הלוי, „מורינו תרב", ור' שלום ב"ר קלונימוס הכהן גיב „מורינו תרב" שמתו שניהם באותה מגפה, היו כנראה רבני קראקא בימים ההם, ואולי שמש אחד ברבנות בקהלה הפולנית ואחד — בקהלה הבהמית.

2) בפנקס הח"ק דף י"ב ע"ב אנו קדאים: „יזכור אלהים נשמת מהר"ר אליה בן ר' אברהם ב"ץ זצ"ל ואשתו כינא בת מנחם כ"ץ וכתו בליפח". ואפשר, כי ר' אליהו ב"ץ, אדם גדול בתורה (כאשר התואר „מהר"ר יוכיח עליו), חתן ר' מנחם כ"ץ, שמת במגפה הוא ואשתו ובתו בשנת ש"א או ש"ב (כמובן סוף הזכרתם), היה בעל אחות אשתו של הרב והרמא ר' משה פישל.

3) „ונשמת ר' יונה בן הקדוש ר' משה ז"ל" (פנקס הח"ק דף ז' ע"א). ואחרי כי בדף ז' ע"ב הזכרה האשה מ' קעלה ב"ר מרדכי, שנפטר שש כמ"ש במסכתא, א"כ מת ר' יונה שזכור שם ע"א, לעד שנת ש"ט. ואל תתמה על כתי השם ר', על תואר קטן כזה, שמוכח בו דרב ר' משה פישל אצל הזכרת נשמתו של בנו ר' יונה, כי כיוצא בזה אנו מוצאים שם בפנקס כמה וכמה פעמים, כגון: „ונשמת הרבנית מ' שפרינצה בת ר' שמואל אלמנת ר' אברהם מיוולש" (דף ג"ח ע"א, והוא הנים אברהם מיוולש, מורתנו של תרס"א), „ונשמת מ' פאגה. אשת ר' משה ר' יוסף כ"ץ" (דף נ"ז ע"א, והוא הנ"ל משה בתנים יוסף כ"ץ בעל שארית יוסף), „ונשמת מ' אסתר בת משה בנו של ר' יאקב פולק" (דף ז' ע"א, ותוא ראש הנאונים ר' יעקב פולק, רבו של ר' שלום שכנא מלובלין, רבו והותנו של תרס"א).

4) „ונשמת ר' שלמה בן הקדוש ר' משה ז"ל ואשתו מרת שפרינץ ז"ל ובנה ר' דוד בר אברהם שלישי"א ואשתו מרת פסיל בת הקדוש ר' משה זצ"ל" (פנקס הח"ק דף י"א ע"א). ויען כי בדף ח' ע"ב נזכרה מ' הענדל ב"ר גרשון, שנפטר ח' אייר ש"א כמ"ש שם בפירוש, ובדף

ר' יצחק, בנו הרכיני של ר' משה פישל, שנזכר בסגס ה"ק בשם „מורי
הרפ“, נתמנה, כפי הנראה, אחרי מות אביו (או במשך חזקו) לרב העיר מסעם הממשלה.
בעזרת המלך ופוזשטולח שריו, אשר גדול מאד וזהו פעיניהם כבוד אבותיו ואבות
אבותיו של הרב ר' יצחק; ואפי' הרבנית מרת אסתר, ממקורות המלכה בונה, אשר
המלך וינמונד הראשון, חייה במות אביו עודנה בחיים. והתמנות רב מסעם המלך
חיה: אז עדיין נודעת בכל מדינות פולניא ונמשפת עוד שנים הרבה. יחוד בפולין קמן
עד שנת של"ו, עד שנת סמירתו של הרב ר' יצחק בהרב ר' משה פישל. וכן יוכיחו
כתב הבקשה, שערכו ידורי פולין גדול ביום 18 אויגוסט שנת 1661 (ש"א) אל
המלך וינמונד אויגוסט (72–1648), כי יאבה להרשותם לבחור להם בעצמם רב,
וכתב הזכות, שנתן אותו המלך ליהודי לבוב בחדש יאנואר שנת 1669 (שכ"ט)
והמלך סמיסן באמורי (86–1576) ליהודים בפולין בכלל ובעיר פרעמיסלא בפרט ביום
27 יולי שנת 1676 (שנת מות הרב יצחק בהרב משה פישל), כי תרשות נתונה להם
למנות עליהם רב כאות נפשם וכמוב פעיניהם הם 1.

ב. ר' יעקב פולק.

ב„חרשים גם ישנים“ הג' ע' 9 יאמר החכם הרכיני, כי „הועד נועד הארצות
החל להתאסף שם (בלובלין) בין שנת ר"ס ושנת ר"צ (1680–1620), והוא הזמן
שבו ישב הרב ר' יעקב פולק, מוסר שיטת החלוקים, על כפא הרבנות בלובלין“.
מזכירים האלה משמע, כי לדעת החכם הרכיני, דבר ברור הוא, נעלה מעל כל
ספק, מוסר על אותות ומופתים חותכים, כי הג"מ יעקב פולק, בעל החלקים שמש
באותו הזמן (ר"ס–ר"צ) ברבנות בלובלין. אבל הדבר צריך עדיין בחור, לבון ועיון
הרכה, ודעה זו אינה עומדת בפני הבקורת האמתית, וספק גדול הוא, אם ר' יעקב
פולק היה בכלל רב העיר הזאת. כי לא נמצא שום ראיה, ופר ורמן, לרבנותו שם
באותו העיר, ובשנת רס"ב והרכה שנים עוד קודם לכן אנהנו האים אותו, משש
עובדות הלכתיות והיסטוריות חשובות, מבייין תורה בקראקא, ובשנת רצ"ט – יושב
כבר באה"ק, כותב ונתן בארץ תוגרמה הסכמה על ספר וותם א"ע עליה בשם „א"ש
ירושל"ם“, ואלה שש העובדות הגלגליות וההיסטוריות התעבות: א) ואם
היה (בשד"ג) תוך ג' ימים ולא נמלא וכו' ונראה דלכתחלה יש לחוש לאמור אך
בדיעבד ומקובל המסר מרובה אז שעת הדין יש לסמוך על דברי המתירין ובכ"א
ק"ק קראקא המכחים נודנים בו היתר לכתחלה ואמרים שכך הורה להם רבינו
מדר"ר יעקב פולק וזל והנהנו להם מנהגם מאחר שכבר הורה זקן ויש להם על
מי שסמוכין 2). ב) „וכ"כ שם (בסדר גיטין) סי' ל"ב וז"ל: „אני ראיתי גם הגהת
על ניר הנקרא ספר בל"א, שבא בקושטנינא לק"ק קראקא לסגי מחרי"ף
(מחרי"ף פולק) ושארי לומדים גם לא היה נפתח במתימה תפס כאשר אנהנו מצריכים
לכתוב „עכ"ל 3). ג) „בתבתי בזה הלא כח"ש הו"מ (הופוזן משה, דמוס לובלין,

(1) ע"י 17–18. Sobott, Organizacya Zyd. w Pols. p. 17–18.

(2) חרסא, תורת חסות (קראקא ע"ל) פל"ג ר"ן ג'. ופועות נוחם מרת דסמירי וזל
מכילת יופי וזל דף ב' ע"א, כי חרסא יאמר שם, „בדין פשר שחזת ג' ימים פתח לכת בלא
הדיחה וז"ל „בדין פשר שחזת מך ג' ימים ולא נמלא“.

(3) חרסא, דרכי משה אה"ע סי' קכ"ד.

שע"א: נבי דבורה וז"ל: "מנאתי מהר"י פולק שלח נמ אחד לקהלת פראנצס צמורה ונכתב בנס צמורה מלא ביו"ו אעפ"י שצמורה כתוב חסר ויו"ו בתורה ומדבר"ר פריץ היה מסדר הדפ"ע אותו שליח ומהר"י פולק נתן מעט לדבריו לפי שהעולם קורין אותה צמורה מלא עכ"ל" (1). ד"ר סמך התרם, שהוציא ר"י פולק בשנת ר"ס (לכל המאחר) על דג"מ אברהם ברג"מ יהודה מינץ אנד"ק פודובה. ועל הפסקת חתום, משה ב"ד אפרים של"מ המכונה וישל"מ (2) ד"ר דבר העדות, שהעידו שבעה יהודים (בהתבסס לדין) מחכמי קראקא במשפט לפני שר העיר ביום 26 אפריל שנת 1622 (רס"ב), כי הרב ר"י פולק, שם למיגדם בביהכ"נ עלילות דברים להאשה העבריה Klara אשת משה, כי נסמאה ע"י הרומא היהודי שמואל, רומא כירורג בחצר המלכה בונה, השר הוציא דינו של ר"י פולק, כי עליו להשבע ביום 7/6 בביהכ"נ בפני עשרת הדברות, כי אמת בפיו, שמעולם לא הוציא על האשה ועל הרומא את השם הרע הזה, וכן לא יעשה לו דבר ולא ישאל ערך כבוד במאמיה. (3) בשנת 1496 (ה'רנ"ה) נתנו הדקטור (הרב) יעקב, משה פישל, ישראל מרדכי, שמואל יעקב אונגר, יהושע, ישראל בן מרדכי ערובה, כי הקצבים היהודים לא ירדו לעסקי הקצבים הנוצרים ולא יסעו הראשונים את גבול האחרונים (4). והרב

(1) ברכת הסים (וויזן, תרכ"ב) דף ס"ו ע"א ערך צמורה, ומחירי פריץ, כסדר הנמ"ד נדע לנו בתור רב העיר קראקא בשנת רע"ו ובתור רב הקהלה הביחסית פה בשנת רע"ס, בשנת שהג"מ אשר, אביו וקצו של פחרים מלובלין, ויה כאן רב הקהלה תפולנית ע"י מחברותי, לתולדות גדולי ישראל ע' 4-8, רשבי לוחות ע' 8.

(2) פסק התרם ע' 17 (נדפס במסמכיו שנת תרנ"ו בסוף הספר דעת קדושים), ומשם ב"ר אפרים של"מ הכונה וישל"מ הוא חרב ותרומא ר' קצו הנקרא ע"ש אביו, משה פישל, שהוא מחכמי קראקא בימי ר' יעקב פולק ואח"כ רב כולל על כל פולין קטן, ע"י למעלה פריץ, א' (נביית הסים ור' פישל מקראקא).

(3) Lib. inscript Cast. Cracov. a. 1522 T. 83 p. 448 498, תרגומי: "הדקטור Lepb, הדקטור הרב Lewek הצעיר, הדקטור מרדכי, הדקטור הרב הירץ, הדקטור הרב מרדכי, הדקטור הרב Fischel הדקטור הרב אשר, ממונה התומא, יוקטורי שאינו אלא, מורני, בני השם של אדם צורבא מרבון, נראה כי כל העדים ידעו לדון ולהורות וכלם עמרו בסחיצה אחת עב ר"י פולק, ולפניו ולפניהם, שישיב כלם למשפט בביהכ"נ כנתנו (ולכן מובא בכתבי הארכיב, ששקצו העדים את הרכה ספי ר"י פולק בביהכ"נ), הובא הדבר בנדון האשה, אם להתגרש לבדלה או לאסרה ע"י. ור"י פולק, שלא נשא פני איש, כמנהג מחבונג דתו בנוע לקיוב הסאין של אותה אישה (שהקטור הסאין על דעתו ולא השגיח בכל גדולי הדור כמ"ש מהרש"ל ביום של שלמה יבמות ט"ג ק"ז), לא ירא גם לפני הרומא שמואל, רומא מסלכת אשר אסרו עליו כי סמא את האשה קלארא, ויוצא דינה לתוספת, ובעלה ותרומא חנישו אצלו ואת שבעת העדים ותרומא וסדינים (אשר לפניו בביהכ"נ הוצ' ר"י פולק את תדין הקשה) למשפט לפני שר העיר, להוציל כדורם הממלל על ידו. ויוצא לנו מזה ג"כ, כי כבר בשנת רס"ב התנוסס בקראקא כמות גדולי תורה, בראותנו באותה שנה שמונה אנשים עוקרים על משמרת ההוראת, וקרב הדבר, כי היו בזמן הדוא פה שנים או שלשה בתי דין קבועים, כי חלא כבר בשנת רע"ס אנתנו גויסים פה ע"י קהלות קהלה פולנית וקהלה ביהמ"ת, וכדאמא כל אות עומר רב מיותר (ע"י מחברותי, לתולדות גדולי ישראל ע' 4-8, רשבי לוחות ע' 8).

(4) מכתבי הארכיב של העיר קראקא, ואחרי שבכר בשנת רנ"ה עמר הדקטור יעקב (והוא הרב יעקב פולק) בראש הערים פה (והם מנצחי העיר) בער הענין התשיב העובר, הרעת נוסח כי בא תלס אצט נמן, שנת או שנתים קדם לכן, ויש למעיר, כי בענין הקצבים היהודים והנצרים נעשה פה בתב אסנה כבר בסוף שנת 1494 והכתב נחתש' בשנת 1502 ע"י ראשי הקהל: משה פישל (אבי אביו של הרב והרומא משה פישל) שמעון פרידט סמאנדץ, קופלמן עסק ואולריך שמואל (כמ"ש שם בכתבי הארכיב).

יעקב הוא אינו כפי הנראה, אלא ר"י פולק, ממציא החלוקים, שהיה מקדם ר"מ ואב"ד במרא והעתיק משם לקראקא את מושבו הקבוע בשנת רנ"ב (או בשנה שלאחריה), לרגלי קיום המאן של אחות אשתו, שעזר עליו אז חמת כל אנשי העיר סראג (מקום המעשה, ששם ישב בעל אחות אשתו, אדם גדול בתורה). כל ראשיה חכמים ורבנים, גדולי אשכנז ואיטליא ובתוכם מהר"י מינץ ור"י מרגלית (רבו של ר"י פולק) נדחו והזיזוהו מגדולתו (1).

בקראקא, הרחוקה מאד ממקום מעשה המאן והחרם, בעיר שהחמים בה (ובאצ"ה) היו בימים ההם אך מתי מספר, ומהר"י מברונא (שחי במחצה השניה לימי המאה השנית ובתחלת ימי המאה השלישית) כתב על יושביה היהודים, „שאינם בני תורה“ (2), נראה להם ר' יעקב פולק הגדול והמפורסם, „המאור הגדול“ (3), „הגדול בדורו“ (4), בן ארצם (ואלי גם בן עירם) — כאשר שמו הכני „פולק“ מכיח עליו —, ששב מארץ ביהם והיינו מפראג לגבולם, כמלאך אלהים, כמו ציר ממחם שלח, כמו למחזה שלח ד' לפניהם, ויקדמו פניו בתשראות חן ובחורעת פתוחות, וינשללו וינשאוהו, וימנו אותו למורה הנראה ולראש ישיבה עליהם. וכשבת ר"י פולק בקראקא על התורה ועל העבודה, עלו יהודי פולין למחם קץ ההתפתחות וההשתלמות ברוח, ויבקע כשהר אור התלמוד במלא דהב הצני, בכל מקום שבו היו נחתים ב"י. וקראקא, שעמדה עוד במחצה הראשונה לימי המאה השלישית בשפל המדרגה הרוחנית, ואחינו בה היו אנשים נעדרי תושיה ומשוללי דעת התלמוד, שמהר"י מברונא לא מלאו לבו להחיר ולהקל להם בדיני אר"ה, „לפי שאינם בני תורה“, כאמר, היתה במחצה השניה לימי המאה ההיא למדכו הישיבות, לא כסניא של תורה, לעיר שכלה בני אורזין, בעלי תריסין, לחל תלפיות, שכל הלץ בעומקה של הלכה, כל צמא ותרד לדבר ד' ולפתרון שאלות ומסקות ומבוכות תלמודיות, אליה סנו, אל „הצני ישראל, ראש גולת אריאל, הבאן במדר"ר יעקב פולק“ (5) ואל הרבנים הבאים אחריו, שמלאו פה כקומ, זה אחר זה, ומפתי דור ודור המליצו עליהם ועל עיר משכן כבודם: „כרכא דכללא

(1) כנראה מסו"ת כהר"י מינץ סי' י"ג חכותב שם: „אם חזיר בו (ר"י פולק) מושב, כיון שהגדו היה על חנאי זה עד שיחזור, ואם ח"י שאינו חוזר ראוי להורידו מגדולתו ואח"כ לגדלותו, ספני שתולק על רבים, על יותר מעדה. ור"י פולק — אומר מהרש"ל — העמיד המאן על דעתו ולא חשניה בהם (כברו ר"י מרגלית וד' פתחם כסראג ומהר"י מינץ וכל גדולי אשכנז ואיטליא) ובגידותם והיתה נשואה אותה אשה לאדם אחר ע"פ אותו המאן (יש ש' שלשה הנ"ל). ובטעות כותב גרץ (חלק ס' ע' 58), כי „בהתעתדו (ר"י פולק) להיות רבי בעשה דבר המאן, ונעלם מסנו, כי זה היה בהיותו כבר רב אב"ד ור"מ כפראג, כמוכח מסו"ת מהר"י מינץ סי' י"ג חכותב עליו: „ואם ח"י שאינו חוזר ראוי להורידו מגדולתו ומרכיו מהרש"ל בים של שלמה הנ"ל המדבר נכבדות, מרוב חשיבותו וגדולתו של ר"י פולק כבר בשנת קיום המאן, ולא עמד עיז ידידי החכם שפיר בדבריו ימי ישראל חיו ע' 54.“

(2) „תשובה זו שלחתי לקרוב ואעפ"י שיש בירי לצר צדין להחיר לא מלאני לבי להקל לצדף הפעמים כאשר כתבתי בתשובתי הארוכה לפי „שאינם בני תורה“ (שורת מהר"י מברונא: סי' נ"ה והערות שוחיה במים עיר הצדק ע' 66).

(3) „המאור הדול ס' יעקב פולק“ (הרמ"א בחסמות לספר יוחסין).

(4) „וכן נמצא במדרכי בכתב יד שהניה גדול בדורו מהר"ר יעקב פולק ז"ל“ (שו"ת מהרש"ל סי' ס"ח).

(5) „התואים האלה נכתבו כבסול פסק החרם, מתכס איטליא, מאוהבו של ריא כינץ יסמת נגדו של ר"י פולק (ע' סוף ספר דעת קדושים ע' 26).

ביה"ו, ומרש"ל דבר מדם ביראת הכבוד וכתש הרוממות ויחשכם לנהלים כמגו במעלה², וגם הקצבים ומנקרי הבשר בקרבה דיו כלם יבנים חכמים, ידועי ספר, מלוסדים במלחמתה של תורה³. ושלשים שנה, משנת דנ"ב עד שנת רס"ב בערך, הרבין ר"י פולק תורה בקראקא, ואירע לו פה לעת זקנתו מה שאירע לו בפראג בימי שחרותו. בפראג קמו עליו שונאים, קנאים פגעו בו וימדהו וישטמהו בעלי מלגתא שלו ויכלו בו את חמתם ואת נקמתם, וכן — בקראקא; שם נדף על צאצאו ונאלץ מרוב צער, לעזוב את הרבנות ואת העיר ולשכנע תלאת, לקחת כלי גולה בידו ולהיות נע ונר ממקום למקום ומארץ לארץ וכן — פה; שם סבל כל הרדיפות, הצרות והשליטים בשביל דברי תורה, בשביל שני דעות בעניני אסור והיתר בין איש ואשתו, וכה — כאן. כפי הנראה, נאלץ ר"י פולק בשנת רס"ב לעזוב את הישיבה ואת העיר קראקא ואת כל ארץ פולין קמן להלי הלעז, שהוציא או על האשה ועל הרמא, שהיה תקופ גדול, רוסא המלכה, ולחלי שבעת העדים, שנעה חכמים, סורי הנראה, שהעירו גדר, ואחר מדם היה הג"מ אשר, רב העדה הפולנית, בעל דבכא של הג"מ פרץ, רב העדה דבדביח, אשר על רבניה נמנה ר"י פולק (כמובן מגם הגל, שר"י פולק שלחז לפראג ור' פרץ היה מסדר אותו), שהיה אולי גם הוא בר מלכותיה של המקובל ר' אשר הגל, אשר רב את ר' פרץ הגל בחוקה בשנת רע"ט ע"ד זכות בידב"י הישן, למי משתי הקהילות היא, עד כי הובא דברי ריבונם לפני המלך⁴. ולא רחוק הדבר, כי תקיפותיו של הרוסא ושנאתם של אנשי ממונה ומרביו, שהשתמשו במקרה הזה, להביא עליו שואה, זו וזו גרמו להביאו במצרים ולהרחיקו מן העיר. כן קרה בזמן הדוא לר' יעקב בירב, נ"כ מפלסל גדול ומחולל, "המכירה", רבם של הבאנים ר' יוסף קאז ומרש"ם מבראני, אשר רוח חבריו הרבנים וכיתוד הרלב"ח, לא נחה ממנו ויחקשמו איש באחיו עד כי נאלץ ר"י בירב לצאת מציפת ע"י רדיפות משנאיו ומקנאיו, שהבאישו את ריתו לפני הרשות התגרמית⁵. ולכן אנחנו רואים את ר"י פולק בשנת רצ"ב כותב ועתן הסכמה על הספר ברכת אברהם (והניציאה, שר"ב) בארץ תוגרמה בדרך⁶ וזאתם א"ע תחתיה בשם "איש ירושלים", מפני

¹ שקד כותב פרידברג בלחות וזכר ע' 2—1 (דפוס פאדגורוצ), כי בחצי הסאה העלשית כבר עמדה העיר קראקא ברוח החרונה ונקראה, כרכא דכולא ביה ע"י ר"י פולק. הן בחצי המאה ההיא שמש ר"י פולק ברבנות עדיין בפראג וקים שם בשנת רנ"ב את המיאון של אותה אשתו. כן לא נכון הוא מה שכותב שם, כי הגים אשר כלא את מקום הג"מ יעקב פולק בתור ראש ישיבה פה (ונמשך אחריו במסעות חז"ש וזיגר במיכרת רבני איטליא ע' 72 בסוף דעת קדושים). כי ר"י פולק היה ריש מתיבתא בקראקא עדיין בשנת רפ"ב, ור' אשר — רב העדה הפולנית וכמובן ראש ישיבה כבר בשנת רע"ט, ונמצא לפי, כי שניהם היו ראשי ישיבות בזמן אחד.² האלופים גדולי ישראל מק"ק קראקא מושכים ידיהם ממנו וכו' עד שמוכרת לשואל איש בסוגי רחוק מהם במעלה ובזמן" (שו"ת מרש"ל סי' כ"א).

³ סוף שו"ת הרא"ש דפוס וויניציאה שס"ח ומסכתתו לתולדות גדולי ישראל ע' 14.

⁴ הגיה 2.

⁵ ע"י כתבתו לתולדות גדולי ישראל ושכרי לחות ע' 3.
⁶ כי קמן עליו (על ר"י בירב) שני מלשינים והיה מוכרח לצאת לחץ לעזק והסכמה התגרמית לקחה את רכושו למסיון (גרץ ח"ט ע' 97—296 ושפ"ר דברי ימי ישראל ח"ג ע' 219).
⁷ הספר ברכת אברהם חברו ר' אברהם ב"ר שלמה מריוש צופת בשנת רפ"ד וההסכמה הראשונה שקדו בכתבה בשנת רצ"ב, וקרב הדבר, כי גם הסכמת ר"י פולק היא מאותה שנה או לכל המאוחר משנה שלאחריה.

שטער בשנת דס"ב, זה עשר שנים, עלה מקראקא לארץ חד שם בירושלים. ולפי כל האמור, מצאנו אחריו למדים, כי דיי פולק היה תומש ישיבה בקראקא משנת רנ"ב בערך עד שנת דס"ב, וישנון כבוד פה כשנתיים ימים ובירושלים כשמונה שנים בין שנת ד"ס ושנת ד"צ, ולא נשאר לנו אימא זמן, שבו ישב על כסא הרבנות בלובלין. וכמוכח נמשך החכם הרבני אחרי מעלתו של החכם שזחיה דיל, שמעה והמעה אחרים במה שכתב בישורן שנה חמישית ע' קנ"ג, כי דיי פולק מת בלובלין וישם קבורתו ומצבתו, ונעלה ממנו, כי שזחיה דיל חזר אח"כ מרעתו זו (כמכתבו אל, כמ"ש בהגיד שנת 1896 גליון 21—22). והמעה נשחרבבה כ"כ עד כי סופרים רבים רכן שלמים דגילים לכתוב מרבנות דיי פולק בלובלין כמחבר דחק ומנשה, נגור ומוחלט, והחכם דיי כהן צדק דיל מרחיק עוד ללכת וכתב בדרך ישרים ע' 6, כי היה אחיו של תלמיד ד' שלום שכנא מלובלין, והוא דבר נפגע, כי אלמלי כן, היה ד' ישראל ב"ר שלום שכנא מזכיר את דיי פולק בשורת הרמ"א סי' כ"ה בשם "הדו". דיי פולק נספר, כפי המראה, זמן מעט אחרי תחו את ההסכמה בודכו בארץ תורמה או בארץ, שהיתה לו הגמעה, לשוב אליה נחוצה, כנראה מדברי המכתו על הספר. וז"ל: "הנה נא אם אבדתי וכו' מחמד לבני מאור עיני כמד"ר אברהם יצ"ו וכו' בחרתי בקצור כי לו דומה תהלה מצורף לזה היותי נחוי מצד הנסיעה לעלות לארץ הנבחרת צבי היא לכל הארצות וכו'". וזהו מה שכתב בעל צמח דוד יח"א, ד"ק, תלמיד הרמ"א, שהיה חתן ותלמיד ד' שלום שכנא מלובלין, תלמיד דיי פולק: "ונספר דיי פולק סביב לשנת ד"ץ". ואלמלי מת דיי פולק בלובלין ובשנה י"א כנסת מצבת האון קיסלסאן ד' יעקב הלוי המיוחדת במעה בישורן להחכם קאמאק ושנה חמישית ע' קנ"ג למצבת הג"מ יעקב פולק, כי אז היה כותב עליה בעל צמח דוד, שהיה תלמיד מתלמידי תלמידיו, שנספר סביב לשנת ש' ולא לשנת ר"צ. וכמו שמונים הסופרים והחקרים ברבנות דיי פולק בלובלין, דבר שלא צמצא לו ראיה, ובר ורמו בשום מקום, כך לא נכון הוא מה שהם נספר ונרץ ושפיר עוברים בשתיקה למדי על רבנותו בקראקא, דבר ברור, שיש לו ראיות חזקות, הלכותיות היסטוריות, מסמדי הפוסקים ומכתבי האר"י, כאשר רמזנו למעלה.

ג. ר' שמואל רמא.

במכתב הגלוי, ששלח ועד הרבנים בפולין לכל קהלות ישראל בראשית ימי מלכות וינמנד הראשון (שמלך משנת 1606 ועד שנת 1648), והחוקר הפולני הגדוע מ-שאצקי (שמלך בשנת 1785) מצא בכתב בקלף בן בתים עתיקים של המלכות (Metr. Kor.), מכתבים נדירים האלה: ואיש עצתו (של המלך) הוא שמואל השני וכמעט דומה לנביא¹). ועל אהם הרבנים מעיר החכם שפ"ד בדברי ימי ישראל חלק שביעי ע' 335 הערה 1, כי המספר צאצקי הגל, יפה כן, כי היטב הוא על Samuel Maciejowski שהיה לארכי — הגמון בקראקא בשנת 1546, וקד דעיקר, והם מופלא ואחד את הדברים דמשה: חסר ליהודים. אבל אין נראה דברי שנים, דעת צאצקי והערת שפ"ד, לאמת משתי השערות בדבר: אחת, כי מכתב הגלוי נכתב בחזרה ימי מלכותו של המלך וינמנד הראשון והוא עלה על כסא המלוכה.

¹ Czacki, Rozprawa o Żydach i Karait. p. 98 (Kraków, 1860)

(¹) עי' למעלה בפרק שלפני זה ע' 219.

(4) „נשמעת מ' אורל פת דוד יוסט יום ג' יד חסון שגרו לשק"י (שם דף ג' ע"ב).

דף צ"ח ע"א).

[illegible]

Digitized by Google

בעלילת שקר בשבת הגדול יי ניסן בשעה 8 בבקר שנת אנשיל (שצ"א) לפ"ק (1);
 ח' ר' מנחם מן בהקדוש ר' אנשיל, שבנו (של ר' מנחם מן) הגער מרדכי, בן איש
 נכבד, השכיר עצמו בפני אביו ובהסכמתו בתור פועל אצל גיסו ר' זוסמן (וכמזכר
 בעל אחותו) לעשות בשבילו במלאכת Posament מריח אלול תמיד עד ר"ח אלול
 (תמ"ח 2); ט' ור' צבי הירש (בהר"ר אלכסנדר זוסמן וכנראה הג"ל), שהיה נכד הקדוש
 ר' אשר אנשיל ואדם חשוב, "יקר געלה", מוסלס בתורה, בר אירון ובר אבהן גדול,
 ונרב בשנת ת"ס, תיקון מו שבזיך" לביה"ג של ר' וואלף פאפער ז"ל (3).

וזה נוסח מצבתו כתוב וכתו של הרופא הגדול ר' שמואל, אשר מצאתיה
 שקועה כלה באדמה סמוכה למצבת הג"מ מרדכי סבא ואצל קצה המעקה של הגאונים
 הרמ"א וזיכר בעל שו"ת שארית יוסף, ואשר בעמל רב (ע"י חסד בנש העפר ושטח
 ידים ורגלים על הקבר) עלתה בידי לעמוד על הדברים, שלא נחזקו ולא ששמשו בה
 לגמרי:

סדר	מרת
.	אידל בת ר'
.	חד יונה: אצל
אשה	אמה חמודה
תורה	ערנה כלתה
.	נפשה להקבר
עידית: קמחה	בשכונה: דרך
תמידית: זקנה	אמה הלכה
מרת יהודית: בת	באסונה:
הרופא הגדול	כבוד פנימה:
המומחה מהר"ר	תמימה נעימה:
שמואל דל מרת	מתה והיא ערה:
יום ב' כיב אייר	יום ג' י"ד חשוון שנת
שניה תגציה	ת' ג' ה' צ'.

(1) ונשמע הקדוש הר"ר אשר אנשיל בר מרדכי מן דוד יונס ז"ל הייד נשדף על קדושת
 השם בעלילת שקר בשבת הגדול יי ניסן אנשיל לפ"ק (שם דף צ"ה ע"א).

(2) כמ' זוסמן מסמינר (Posamentier) שכר את גיסו הגער מרדכי בהר"ר מן ר'
 אנשיל קדוש במעמדו והסכמתו אביו שיהא פועל אצל לעשות לו מלאכת פסימן על משך שנה
 תמימה מן ר"ח אלול תמידית עד ר"ח אלול תמימה לפ"ק. הגער הג"ל מתייב להתפטר במלאכתו
 כיו לעשות מדי שבוע בשבוע לא פחות משלשה חתיכות שילגורלך. כמ' מתייב ליתן להצער
 מונוות ע"ש וחתוב אחר (פנסק הקהל דף ל"ז ע"ב מיום ר' ו' אב תמיד).

(3) בפנסק קסן ישן דבחיג ר"ו פאפער כתוב בראש ת"א מלא רחמים" על הקדוש ר'
 אשר אנשיל תצל: "הוא חי' אביו וקנו של הר"ר צבי הירש מרדכי אלכסנדר זוסמן ז"ל. ושם
 לחן נמצא כתוב ג"כ: "מי שכירך כו' זה התיקון גרב חיקר הנעלה כהר"ר צבי הירש בהר"ר
 אלכסנדר, זוסמן זצ"ל בשביל בניו ה"ה הבתור כמ' ארי' ליב יצ"ו וכנותיו מ' אסתר וס' לאה
 שתי' וכו' לגדלם לתורה ולתופה ולמעשים טובים" אמן נכתב כל הנל ונגמר ביו' א' לסדר
 אתם נצבי' חי' לפרט ת"פ. בפנסק הח"ק דף רפ"ד ע"ב מצאתי: "וכור אלקי' נשמת חתו'
 המופלא מ"ו צבי הירש שמש נב' בבה"כ רייס (ר' וואלף פאפער) מת ונקבר יום ח' י"ז אייר
 תקל"ד. ואולי ר' צבי הירש, שמש נבוא בביה"ג של ר"ז פאפער, אדם חשוב גדול בימים ההם,
 דיון (כנראה מתוארי, התר' המופלא" הכתובים עליו שם בפנסק הח"ק), שנפטר י"ז אייר תקל"ד,
 הוא אותו ר' צבי הירש, שגרשם שם בפנסק קסן דבחיג הג"ל לזכרון, כי היה נכד הקדוש ר'
 אשר אנשיל הייד ונרב שם בביה"ג תיקון מי שכירך בשנת ת"ס. ואם אמת הדושה, נמצא
 כי ר' צבי הירש זה האריך ימים הרבה, לעד שמונים שנה.

והקדוש ר' אשר אנשיל, נינו ונכדו של השר הרופא המצחה גדול ר' שמאל, רופא חירורני בחצר המלכה בונה, אשת המלך ויגמנד הראשון, היה בר אורין גדול כמנכח סתארי, הרירי והחבר' הנמצאים עליו כתובים בכל פנקסי הקהל, הח'ק ובתי הכנסת בקראקא. בשנת שצ"א, באותה שנה, שנשרף הקדוש הג"ל, נדפסה סה עליו „מליחה" עם הערות ע"ס קבלה מאת דגאון דמקובל המפורסם, ראש הישיבה, דג"מ נתן נטע שפירא, מחבר „מצלה עמוקה". בפנקס דבידיב"נ הגבוה אנו קוראים עליו „אל מלא רחמים" מיוחד בזה"ל:

„על הקדוש כתר' אנשיל בר מדכי שנשרף בשבת הגדול שעה י"ד על קדושת השם הגדול סה ק"ק בקראקא שנת אנשיל" לס"ק.

„אל מלא רחמים, שוכן מרחמים, המציא מנוחה נכונה, תחת כנפי השכינה, במעלות קדושים וטהורים, כוודר הרקיע מזהירים, את נשמת החבר ר' אשר בר' מדכי שכסר נופו ונשמתו לאל חי ושרפו אותו ואת עדה ואת פרשו, כלל כליל דיה נידוח קרבן אשו, וקדש את השם הנכבד והנורא, עד צאת נשמתו בקדושה ובטהרה, ראוי להוכיחו אצל חגניה מישאל ועזריה, שהושלכו לכבשן אש ברשפי שלהבת יד, תהא מתתו כפרה ותרופה, לכל בית ישראל שיכבו את השריפה, ולכן בעל הרחמים, יסתירנו בסתר כנפיו לעולמים, ויצרור בצרור החיים נשמתו, די הוא נחלח, ונח בשלום על משכבו ואמרו אמן. ובסגנון כלי נמצא על הקדוש הזה „אמ"ר" מיוחד גם בפנקסים של בתי הכנסת דרמ"א וקוסה ור"ו סאמר ור' אייזק ר' יעקלש.

ד. חג השמחה בשנת שכ"ד.

בפנקס הח'ק בקראקא אנו קוראים (בתחלת הדפים של הפנקס) את הרשימות ההיסטוריות החשובות האלה:

שריפה ברחוב היהודים היה ביום די מ"ז חמו' שנת שט"ז לס"ק אצל עברל.

בלבול של שילר היה בכסליו שנת שי"ז לס"ק.

בלבול של בית אייזק וימלש היה כ"ה ניסן שי"ז לס"ק.

שריפה השנית ברחוב היהודי היה בערב ר"ח אייר שי"ז לס"ק אצל יוסף זכרי.

בלבול שנית של שילר היה כ"ב אייר שנת ש"ך לס"ק ס' בחקת.

נעשה „פריד פריד ברחוב היהודי" יום ג' ב' אדר שכ"ד לס"ק.

היה כאן ברד גדול יום א' כ"ב תמוז שכ"ד לס"ק.

שריפה ברחוב אצל חנה היתה, ביום א' ו"ך סבת שכ"ה לס"ק.

... (1) את המכה מאת די שנפלה המקוה על עשרה נפשות ומחו כלם יחד וזה

היה יום ה' ב' ימים בחדש אלול שכ"ז לס"ק.

שריפה שהתחילה מבית מרים חוואליש והלכה עד החומה אחורי בית הכנסת

הישנה כליל מצאי שבת ס' פנחס חצי תמוז שנת של"א לס"ק.

לזכרון שמת המלך ויגמנד יום ב' כ"ז תמוז של"ב לס"ק (2).

(1) נקודות במקום התיבות הממוששות לנסרי.

(2) הוא ויגמנד אויגוסט, ששלך משנת 1648 ועד שנת 1679, מאורון לבית הפלטה במשפחת יגיל.

הראד פֿיער. עשו כאן ברחוב היהודי כשנמלך כנאן מלך פראנקריך ליל ה' כ"ה סיון ס' שלח שליח לס"ק.

י' ה' ו' אחד שני שמיה לס"ק נשרטו שפנה בתים במבני הקאן אצל בית החיים.

המלך וינמנר יד"ה בא לכאן במדינת שווייץ כחמש מכת שמי"ה לס"ק. כל בית ישראל יבנו את השריפה אשר שרף ד' בקיץ פוזנא עם כמה בתי כנסת ובתי... י"א סיון ש"ן לס"ק.

בק"ק קאליש החריבו השילד הבית הכנסת ולקחו הס"ת וקרעו אותה... הוא שנת א"ש"ר.

והנה ענין. פריד פייאד. (פריינפייער). חג השמחה, שנגעשה ברחוב היהודים (בקרמאק) יום ג' ב' אחד שב"ד לס"ק ולא פורש מה געשעך יקר וגדולה, רוח חמלה, לזם, כי עשו את היום הזה, יום גיל בבתי מושבותם, — הוא כמי דגראד, דבר סמל המורה הקשה בשנת 1664 (שכ"ד), שמרה כועצת העיר קראקא בקול קרע לכל ידשביה הגוצים, שלא יזיד אחד מהם להשכיז ברחובותיה ליהודי בית או חסות לסחורות, ובמלך וינמנר אירנסט העביר באותה שנה את רעת הצודה, רצו אר"על ידעני העיר וגשעאם לכלחי הפריע את היהודים מאכיותיהם דבחנות להם: עוד מימי קדם. והמלך וינמנר אירנסט היה לבו טוב לבני ישראל ויאשר ויקם את כל

(1) הוא הרוכס הצרפתי היינריך אזוי קארל התשיעי, מלך צרפת, ואחיו מלכו חמשה עשרים על פולין ושבעה מכות אחיו הנ"ל, ברח ספה בהתבא בלילה לצרפת ובחר שם למלך.

(2) הוא וינמנר השלישי, מלך קנאי, הניח הישועים, שמלך מסוף שנת 1587 עד שנת 1632 ולא הניח לככות את השריפה הגדולה שפרצה בסבצר ובתדיו הפגניים ביום י"ט שבט ש"ה (29 יאנואר 1695), כי אם יהודים, והם הצילו כל התיבות וגוני המלך והמלכות... והס"ך ראה וראו בעצמו חמדת והאמנות שעשו היהודים... וזה עשה שלום גדול-ת"ל ונחפך לב המלך היה כאיש אחר למורה להיטיב לעמו ישראל (ע"י מחברתי, דברים עתיקים ע' 4 סי' ג').

(3) חגים מאניש חיות אב"ד ור"ם בנזילנא בהגים יצחק חיות בעל מני יצחק (קראקא, שג"א) חבר קינה על השריפת הגדולה בפוזנא (ועל מות אחיו הכבוד התתן סמאל, צדבא מרבנן, שמת ימים אחדים קודם וכן תוענתו בחיותו בן י"ח שנה), ובראש דבריו לחקירה (והקינה נדפסה בספר מני יצחק הנ"ל) יאמר שם בתוך דברים אחרים על שריפת פוזנא: ואני ונכון לחברנה לשריפת עיר ציונה, איך היתה למשל ולשינה יפה נוח משוש כל הארץ ומדינה.

(4) בהמגיד (ליק) שנה שניה גליון י"ב ע' 47—48 נאמר בסמאר, דברים עתיקים מקראקא גם דברים בדיוק בשם פנקס הח"ק פת, שלא נמצא: ולא היו פעולם שם כלל, וסופר חסיד ברה אותם מלבו ונתן יד לחוקר דברי ימינו למעט ולהכשל בהם ולהשוב ולכתוב לא למפתתה של תורת ההיסטוריה הנכונה וחבורה. הוא כותב למשל, כי, כירח-כסל ש"ז גם בכ"ב אייר ש"ך חפשו השמרעלמען שלוחות ובאו בעקפין על חילות ויציאו רשעים לעת לתתם לאפנה ולהאשימם ברשע, ויכרם הכה ופצו ער שפוך דםם בראש כל חוצות, וזה אינו אמת, כי בפנקס הח"ק לא נמצא כלל, כי התלמידים הס' יהודים, הגה ופצו: ער שפוך דםם אלא סתם; בלכול של שילר, כמו שחבאתי למעלה בכתבו וכלעני מלה כמלה, ואות באות. כן לא נכון הוא מה שכותב סופר המגיד שם: וכמו עשרה ימים אחר זה אחר השריפה הגל כיום שבט שנת שניה, שפרצה בסבצר (המלך) החל יום תועד בקראקא (רייכסמאן, Sejm) להמתק סוד על אודות היהודים, מה שלא נזכר בפנקס בפאנסה אף ביום (ע"י פאנזלתי דברים עתיקים ע' 4 סי' ג'). הוא כותב שם ג"כ, כי, ח"י מנחם תב"ה באו אנשי חיל לרחוב היהודים ורבים חללים היו בקנה השריפה ונפש גם רכוש לקחי. וזה נ"כ אינו אמת, ואנשי חיל לא לקחו שום דבר ולא הרגו אנשים רבים, אלא חיתו: שני אנשים: והם: חר"ר אברהם ב"ר יחיאל שש בבית-ב: הרבא וכן בן ר' ברכיה (פנקס חיל ר' רעז: ע"ג).

Gumplowicz, Prawodawstwo Polskie p. 44-45 (1)

כתבי פריכיליה, שהיו להם מכל מלכי צדק, שמלכו לפניו, ולא נתן להנעו ממנה דבר. כאשר לא אנו ראשי בית המעונות בלבוש למגור להאלוף סודי יחזק מכם לבנות עליו בית, יצא עליהם דבר מלכות מלפניו ע"י שליח מיוחד מארשט ללבוש, למלאות מהרה. אחרי חסין היהודי (1). כשפסגה אש בברסק בשנת 1567 ותאכל את יציע כסם של יושביה היהודים, בתים ודושם, עשה להם המלך הגדול רבות ויפגורם במסות ומסכים שונים משך תשע שנים (2). לא אחת ולא שנים פגעו קנאים ביהודי קראקא כימים הם, בימי דבורמסיה, ויתרשו רע להצר להם ולהביא עליהם שואה. מעבר ואחד קצו עליהם הבהנים הקתולים ומעבר השני — הכתנים הלותרנים, להטם ולגבם. הראשונים ובראשם גאסרמא (3) ראש הארכי-הנמונים צדו מה, כי ביי עבדו את בני הדת הגוצרית על דעתם. הקתולית וגושלם כל סערת הרפורמציה, תאחדונים ובראשם המפר המלחי רעי מן הצלפונין צדו ככוכביא, כי כל מוב הארץ, ספרה חתונה, יכולה ומרכלתה כדי היהודים נתנו תל מרפה תחש תלם ומהם תפסות לכל דבר משע. באלה וכאלה חתנו שן ויתרמו לשון על ישראל וישתמשו בכל תחבולה וכלל עלילת לסולל עליו ארדות אידם. כתבי פלסטר וספרי ששנה בספסו וספרו מה. הם כהנאמר שניה, בשנת 1551 ובשנת 1560 (4). כפי היהודים נגאלו בהם נוצרים, העלילו עליהם קטולים ומרומסתגמים, והבריתו את כ"י חתם להרשותם שיפרישו הם אתכם, שסך עליהם את מדהתו המפר רעי הגל בספרו שגדסם בשנת 1567 (5). בני אשכנז, שהתישבו בקראקא במספר רב (6) הביאו אתם הנה גם המושמסה לכ"י; בני אשכנז, שהסכן הסכיו להאות שם את עטנו ממושך ומאומם, מבוזה ומבוסס, לא יכלו לשקנם במסכנם ולהביש אך הוא עשה מה חיל ונהנה סודי והפחת: בראת דהגמון ליפומאנו (Lipomano), ציד האפיפיור סיל הרמעי לקראקא והתישבות הישנים (יעקוביטים) בקרבה בשנת 1555 וסיסו לצקת שסן גוסית על אש וארצה לכ"י, ויעמיקו ויתרבו עוד את מבוררת ההגמון הישנים בקסם

(1) Caro, Geschichte d. Jud. in Lemberg S. 29
הכבד כעניו חסך הווא כהדסם אפי. האלושים הקנינים ר' מלכיו ו' נתון מלכות הסכמים
מפסקות פסכום לשם תחלה (עי' אשיו שם ע' 147 סי' שעלם וע' 178 סי' חמ"א).
(2) עיר תולה ע' 87-88.

(3) במקדח גאסרמא, ראש הארכי-הנמונים בקראקא, נערפת בשנת 1559 בראש גוסית
העיר ואשור תנוצית Katarzyzna אלמנת היועץ Zaleszowski על כי בעטה בדת הקתולית
וחקבל עליה את אסנת ישראל. האשה תנוצית יצאה לחושף עיר רתנו כלב עלו ושמה כאלו
האשה כחל (Bielecki, Kron. Polon. p. 424, 1081; Węgieński, Kron. Zb. Kwang. p. 3-4).
(4) הוא חתן Gemma, המלך שכתבנה סילין (פרימאס ספולין, אשר קרא וסם בשנת
1542, על כי בני נוצרים ויהודים ילמדו יחד בבית המפר. הכללי אשר לעם, עון גרול פגשואם
הסחלל כבוד הכנסיה ודת הקתולית (Czański, Rozpr. o Żydach p. 99). הוא התמכר, גיכ
ותן ככרם קלו על כי האכות או האפסולסים הנוצרים יתנו את הבנים ללמד בבתי מדרש
הגבוהים בארצות אשכנז וצרפת — מראנתו מן יכולע לרת הקתולית — ויוציא חלק ונמונד
הראשון מקדח בסרבה שישבו התלמידים משם לפולניה לתקשיו לקר בקראקא באינברויסה
(Przegląd Lwowski 1880 p. 299; Bukowski, Dzieje Reform. w Polsce I. p. 299).

Hosius, Confessio Fidei Catholicae, Crac. 1551. Vind. 1561 (4)

Czański, Rozpr. o Żydach i Karaitach p. 48 (5)

(6) מרכז האשכנזים בקראקא היה נהת ככתי מקדוח העיר מימי חסך דיגמור וראשון
(48—1506) עד סוף ימי המאה השש עשרה גם כתב אשכנז ולשונה (Grabowski, Zabytki miasta Krakowa p. 178, 187; Staroż. wiad. o Krak. p. XII).

לכבוד רוח הבעמים באמצע השולמית ולכבד את תומתה, אשר סרץ רחב נבעה בה. כמו לזכר לעשר גם את רוח ישראל ולכלותו מנפש ועד בשר. נקודת שחרות טראו בשמי פולניה. הכותרים השחורים – כה נקראו הישויים בפנקסי הקהלות – חתרו להשחיר כשולי קריה את פני היהדות ותלמידים – להחשיך משחור תואר המחזיקים בביתה. הישויים יצאו חוצץ כלם ללחצם ולרצונם בכללות, בחקים מעיקים לכל צוף הלאום, והתלמידים יצאו גרודים לעשקם ולדחקם בפרטות, בפרעות ושערוריות, בלחיצות ונעישות באיברי דגוף, אבר אבר לכה. הישויים חעלו נרה את העלילות הנמעות, את עלילת הדם ואת עלילת הלול לחם קדשם. והתלמידים החלו להתנפל על היהודים ועל הונם, לבצע בידים את אשר כוריהם הורו וסיפו להם לשנאת ישראל בדבר שפתים. בערים רבות כמו בקראקא, סוונא, לבוב, יאסלאו, לובלין, קאליש וקרענצין יסרו הישויים בתי למוד, והמון השחקרים על דלתותיהם בהקשיבם לקח מסיים ינקו עם חלב למדם גם ראש פתנים להיהדות ולבני בריה. ויתגוררו וישתכנו בחברת תלמידי בתי ספר אחרים, קמנים עם גדולים, וירנחם ממנחתם וישרדו את רבצם, והוא הבלבול של שלר, שהיה בקראקא בחדש כסלו שנת שי"ז (1557) וכיב אייר שנת שי"ח (1560) ובקאליש שנת שי"א (1591), והתלמידים החריבו שם (בעיר קאליש) את ביה"ב וקרקע את הס"ת, והוא ה"שילאד גילאף" המצא בכתבי הרשומות והזכרונות לקהלות ישראל העתיקות ושנור הוא בסיט מאכותיט ומוקניט מדרות הדם ואחריהם, איש מפי איש. שלשה יהודים מיושבי העיר סחאטשוב במחוז ראווה נשרפו באשמת ההנמק ליסור מאנו וכערימתו בשנת 1557, בשמו להם עלילות דברים, כי חללו את לחם הקודש ובזיימו את פתשן כתב המלך, כי נחרץ עליהם על פיו משפט מות¹. חקי און ופקודות עמל חקקו ונתנו בועדי הגדינות בוארשא ובסיעמחוקב בשנות 1557, 1562, 1563, 1566 ולבשל, כי אסור לב"י לשכור משרתים נוצרים ובתי מנס ומכרי מלח בעדש מאה מרק ועוד חקים מצבילים את המסחר². יועצי עיר ועיר קראו לאספות ולמעצות בבתי הפקודות נגר עם ישראל וחקי חסשו, ויהפשו עלות ויעוללו עלילות לבצור עזנו לשנוא ולהבאיש ריחו בעיני המלך, ויעתירו עליו הפצרות ויגישו לפני שרד בקשות, לנזור גורות קשות על היהודים, אלה להגביל זכויותיהם ואלה לשלול כלן מידם, זכיהם אשר ודון לבם השיאם לגרשם מכל מן הארץ. אבל את כל החלטות האספות והמעצות נשא רוח וכל הפצרותיהם ועתרת בקשתיהם לא עצרו כח מהמט שואה על בני עמנו ולצדם למדחפית. המלך ושריו, אשר למשפט שרו ואת שלום הארץ ואשרה דרשו, מצאו ביזשביה היהודים חסין רב ויראו בכשהטת רוחם ובחריצות כל מעבדיהם ברכה מרובה ויקרבו בימים צדקם וימשכום חסר ולא נתנו קמדים ופקידי ערי מושבותם וראשיהן לצנוע בהם ובזכויותיהם המוכות לדעה ולמחז כל גלי השנאה וכל משברי הקנאה, שסערו על ישראל ועל אמונתו בשאון דכים

¹ בשום התנמן ליטומאנו אשם נפש שלשת היהודים: כי חללו את לחם הקודש, תשמו יהודים במאמר עד כי יחקר ויחזר הדבר לשכש או לחסר, לזכותם או לחינם ברין. חמלך בוזכוהו לדעת, כי היהודים נקים מכל שמץ העלילה הזאת. צוה להוציא תאסורים סמטנו ולקדוה לחם דרור מכל עון אשר חסאו. אבל תחת להוציאם לחפשי הוצאו להורג בערמת התנמן וערשי דכור, דבר חכנסית, בוויפא את כתב מצות המלך, כי הוציא עליו משפט מות (Lubieniec, Histor. Reform II, p. 76).

² עי' Vol. Leg. II, p. 607, 624 726

ובעים רוחם ויגרשו מימיהן הפש ושיט, היה טוב מאד מצבו ויפרח כוית החז ויף בגדלו ותתם כראם קרט בחומר וברוח. וכל זה בחסדי המלך זיגמונט אויגוסט ורבי המלוכה, אשר לבם היה נטה אחרינו וחפץ בנו תלמי; ואשר לא יכלו הבפ אל עטל דאמת, הסבלות והיושר, והחריש אל עשוקי צדק ורצוצי משפט, והיו יסורים ומענישים המרעים לנו ומחזיקים ידנו בכתבי קדמינו, כדי שנוכל לשבת בארצותנו בשלום ובשלחה. אם כי ואשי צוררי ישראל הדגמן ליסומאנו וראש הדגנים רע מן טאלאחין היו גדולים ונכבדים בעיני המלך, ירדיו ואנשי ביתו; אם כי ליפוי מאנו היה שליח האפיפיור וכיחו כתב המליצה אל המלך משולחו אב הכנסיה בודא, אם כי נתן זיגמונט אויגוסט אל רעי מתנות ומשאות כפרים, כדי המלך; בכז לא נתן לא אחר ולא את הדגמן לסמוע על ראשי עמנו ולחנות עליהם גדלים. המלך נער בציד האפיפיור ובשלחון הכנסיה על כי מלאם לבם להעליל על שלשת היהודים עלילת לחם קרשם ולהבותם נפש על לא חמם בכפם, ויציא פקודה, כי מאז והלאה יבא דבר משפט כזה או של עלילת דם רק לפני ועד המלוכה ועל פי עדים כשרים וטאמים והוכחות מבורחות. המלך צוה על הדגמן מישקובסקי בקראקא לעצור בחברה ראש האוניברסיטה פה בעד משוכת התלמידים, בעד הכלכל של שילר, בעד ה"שילר גילאף", פורעי פרעות בישראל, ולעשות למסורה זאת תקנות וחדדים בכל חומר העונשים לכל ישובו עוד לכסלה על עקב משובתם, ויחן בשנת 1559 תוקף ועצמה להתקן משנת 1583, האוסר על התלמידים לשאת כלי ויין, ויצו עליהם במפגיע לשבת רק בבתים המיועדים והמיוחדים לדם ולמורידים המשיחים והמפקדים עליהם (1). החקים המגבילים שנתנו בוועדי המדינה בווארשא ובפערקוב בשנות 1557, 1562, 1563, 1565 (כאמור למעלה) לא עמדו בתקפם ויחדרים אחוז בכל ענפי המסחר והיו גם חכרים ומכסים כקדם ויסורו למשמעתם ולעבודתם בכל מלאכת עבודה גם משוחים, עברים ושפחות, שאינם בני בריהונו. זאת אנהנו רואים מתקנת האלפים והמנהגים בארבע ארצות שעשו "בק" ליבלין זים ג' מ"ו כסלו שלחה (1581) לס"ק, כפ"ו שנים אחר נתנית החקים המגבילים, שכל יהודי לא יהיה להתעסק בשום עסק התבדיל והבסם הן טמם משקה וגבול, והן חכירת המטבעות ומטרי מלח ואבן, הן מהמלך ירה ורן ע"י מושלים או בשום תחבולה בעולם, כראותם (המנהגים), כי הזמן הרש זאת מאתם, כי צוה מאד עין שכניהם הגוים בעמם ובעשרם ויהודים, ללוצים אחר דבצע והמסון להתעשר מחמת אורגניש גדולים ועצומים שיש לחוש מן יבא ליד סכנה גדולה ועצומה יוצא לרבים חיי (2). וכן מוכח מתקנות המנהגים של קהלת קראקא, שחקנו י"ז אב שנת שג"ה (1595) והסכימו לחקנת מנהגי ד' ארצות, שאסור לשום איש לשכור או להתחזק אורגניש גדולים כגון משאפאדי (מכס משקים) או מינצין או זויסא (מכר מלח או אבן) או גרענין מכסים (3), וגם אסור אסור, שלא להתחזק שפחה גויה למשרתת, אשר תהיה ישנה בביתו של היהודי בלילה בקנס ה' וזקוקים לביה וכל הבלגולים הבאים מזה חיי על אחריהו, והיחיד בלילי שבוהו להשכיר שפחה גויה לשמש אצל יולדות ותונות ומילדת וחולי ב"ם ואסור מינקת גויה להתחזק כלל וכלל בקנס הגיל אם לא שיראו שהוא צורך השעה (4).

⁽¹⁾ Muczkowski, Mieszkań, i Postęp Uczniów Krakowskich p. 71—81

⁽²⁾ ספרי, קדמוניות סנקסאטא ישינים ע' 8.

⁽³⁾ שם ע' 20.

⁽⁴⁾ שם ע' 18.

(¹) עיר תהלה ע' 74—73.

³ ע'י' בספרו של הוועק' חרל'י I, p. 182, 183, 219, 269 (Acta Hist.) 104 בין שנות מנח'ני העדה, שנק'י כמות המסמלה את חקיקתו להרחבת מוסדות היהודים בקו'סיריו מובא, ה"ר אלכסנדר וואו כפראת חר'י' אלכסנדר הכהן, שהיה כמנכ"ס קראקא ואביו ב'על הסמ"ע (ע'י' מחבר'תו לתולדות גודלי' ישראל ע' 16 ט'י' 29 ע'י' ב'יט').

ישראל לאלה ולשמעה כסדרה, אך בעד אלה עשה עשר לב הסלך ושדי-
אחרינו נוסה, שחמץ בנו חלל נשחח המאמר שדי חלל עדין מס-
סת חרבה ושלוחה בה במדינות אלו (מדינת פלסט אשר אין שגא-ת-
גברה עלינו כמו במדינת אשכנז ושם שדי צדק). אלה דבר הקדש הנל: במלך
דג' מלכות הגונוח שפנו חסידים רבים של אמה ישראל בעלילה סקר והודעה
ושמחה עד אשר נרשם מארצותם ולא נשאר בהם עד אחד מה שלא עשה, כן
בכל שאר ארצות אשר אמתו התחדם מתחדם בארצותם (בפלסט) ומי שדי-
ומענישים המרעים והמזיקים להם ומחזיקים ידי היהודים בכתבי-
קיומיהן כדי שיוכלו לשבת בארצותם בשלום ושלחה, כי מלכ-
אלו הארצות ושריהם השרי ידעו שלום הם אוהבי חסד ומשפח
לפיכך אינם עושים עול וחמס ליהודים המתגוררים בארצותם
לפיכך נתן השרי שלום ושלחה ביניהם (חוק אברהם ע' 32-322 המצא דיישט).

ה. ר' בשה איסרס (רמ"א).

לדעת כל החכמים, כותבי תולדות עמנו חכמים, נספר הרמ"א בהיותו כבן חמשים
שנה (ע' לחנמא, ע'ד הצדק ע' 4, בלילה דבר דא דף י"ז ע"ב הדבר ישי ישראל-
לנרץ ח"ט צד 440 ובהרמס העברי ששער ח"ז ע' 343), אבל אין הדבר כן ודעה
זו היא דעה מוטעת. כי הנה הרבנית מרת גולדה, אשתו הראשונה של הרמ"א,
בתו של דג"מ שלום שכנא אבדק לבלק וכל פולין קמן (1), מרת בשנת ש"י,
„בת עשרים" שנה לימי חייה, ואין ספק, כי בעלה הרמ"א, בן גולה, לא היה קשיש
מבנה מובא ויחא לנו אישא מזה, כי הרמ"א, שהלך לעולם בשנת ט"ל, כנודע,
היה רק כבן ארבעים ולא כבן חמשים שנה כמותו. כי אשתו הראשונה של הרמ"א
מרת בשנת ש"י ובת עשרים שנה לשנות חייה, תוכית הכתובת שעל גבי אבן קבורתה,
שמצאתיה ביחד עם הרבה מצבות חסדות ולערך שמונים ח"ל:

הוי על שבר בת: עמי

והלילה: איכה יתם

החב המללה: הרבנית

מרת גולדה דל בת מדרד

שכנה (2) י"ן (3): ראש הגולה.

בכל מעשיה ומדותיה

היתה מהללה בת עשרים

כבת מאה לא נמצה (4) בה

עולה לזכרונה הטוב

הזשם זאת מצבת אבן

(1) ע' למעלה פרק א': „בבית חמשים ור' פישל כקראקא ע' 241.

(2) הוא הגיס שלום שכנא הגל, שנפטר בלובלין ביום ו' ר"ח כסלו ש"ט כפ"ט בשו"ת

הרמ"א סי' כ"ה ובנוסף מצבתו, שנדפס ב„ישורון לקאבאק ח"ח ע' קנ"ה.

(3) ישמחו צדו.

(4) במצבה כתוב בפירוש, (נמצה) כח"א וכמוכן מ"ס ח"א וצי, (נמצה) באלף.

על תילה. עד יקמו שוכני
עפר בגילה. שנת שי"ב
לפר"ק י"א ימים לירח
סיון היתה זאת דבהלה.
תנצבה.

עם ש' צ' ע' (1)

בגן עדן

אמן סלה (2).

ומעו נוררת מעוה. מעוה זו, כי הרמ"א נאסף אל עמיו בהיותו כבן חמשים
שנה, נרמה לזרוב דמבצר ו"ל בעל כלילת יופי וחכמים אחרים למעוה ולומר ג"כ,
כי "הרמ"א ושם את ישראל ל"צ שנים מה בקראקא" (שם ח"א דף י"ז ע"ב).
וזה אמנם אינו נכון וגם דבר נמנע הוא לפי מסקנת הדברים הנ"ל. הרמ"א התחיל,
כפי הנראה, לזון ולדורות ברכים בהיותו כבן עשרים שנה, והיינו בשנת ש"י, בראשונה,
כי כבר באותה שנה הוציא אסור על ספרים, שנדפסו אז מחדש (שו"ת הרמ"א סי'
יז). ובאותו זמן כתב מהרש"ל אליו: "יניק וחכים הגאון משה... כסאו יהי
נכון" (שו"ת מהרש"ל סי' ו' ופ"ז), מה שקרוב לשמוע ריתכן לכתוב כן על עול
ימים, שעלה זה עתה על כסא מורה הנראה בישראל. וגמצא איסור הדבר, כי הרמ"א,
שנפטר בשנת של"ב, שפט את ישראל רק כעשרים ושנתיים ימים ולא ל"צ שנים.
וכן זכיתו גם דברי בעל צמח דוד, שלמד תורה בקראקא מפי הרמ"א וכותב עליו
דברים בענין הוזה המתאימים כמעט בד בבד עם דברינו אנו: "והריני תורה בישראל
בק"ק קראקא כמו עשרים שנה".

החכם מו"ח כותב במאמרו "הי רבנו הרמ"א" (שנדפס ב"המכשר" שנה ראשונה
גליון 16 והלאה ובעיר הצדק" לרי"ם צונץ ע' 13-2 בהשפעת איזה דברים), כי הרמ"א
נפטר לרב בשנת ש"ג ומביא ראיה וחזק לדבריו ממה שיאמר הרמ"א ב"דרכי משה"
יו"ד סי' שצ"א אות ב': "מעשה היה על ידי בהיותי אבל על אמי ו"ל וברכתי ברכת
איוסין תחת הדומה כדרך שרוב העיר מברך" (ואמרו מזה בשנת ש"ג כמ"ש
במצבתה ובתולת הדומה של ביה"ג הרמ"א). וע"ז יעיר בעל "עיר הצדק", כי אין
כוננו (של הרמ"א) שהיה באמת רב העיר, רק בהיותו אדם חשוב, נחלל הדור,
תורה וגדולה במקום אחר, נחלק לו כבוד לדרך שדב העיר מכבד". ואמנה
מאד" - מוסף ואומר שם המחבר - "אם היתה לו איזה התמנות מצד ראשי העיר"
(ע"י שם בהערת אשר בסוף הספר ע' 24 סי' 21). אבל לא צדקה הערתו של בעל "עיר

(1) שאר צדיקי עולם.

(2) בפנקס התיק דף מ"ז ע"א נזכרה אשתו הראשונה של הרמ"א בזה"ל: "ונשמת הרבינת
טר' גאלדא בת סהר"ר שכנא שלי"ם. בשנת שי"א ושי"ב שרדה מנה נוראה בקראקא ועצמים
היו חלילה מו"ל שנת ש"ג ושי"ד. משפחת שלמה, בנו חמש ושבע נפשות, מתו בכ"ב זה
ביום אחר. מיום ה' אייר שי"א ועד יום י"א סיון שי"ב, יום "הכהלה", יום פטירתה של אשת
הרמ"א, אשה רבה בשנים, בת עשרים, מתו במשך שנה אחת וחדש אחד וששה ימים,
במאתים ועשרים איש, בעוד כשנים כתקנו, בראשית ימי הסאה ההיא, כגון מן י"ט אדר
שכ"א ועד ניסן שכ"ב נפטרו רק עשרים וששה אנשים (והמספר של שנת המגפה ושל השנה
כתקינה הוא רק של אנשים וגנים, חוץ סערים ונעדרות, ילדים וילדות, שלא נזכרו בפנקס התיק).
בעל לוחות זכרון (הוצאה שניה) ע' 47 סי' כי לא העתיק את נוסח המצבה כהונן (כדרכו)
הביא לשל, הסגולה" במקום, הסגולה" (לעיסת התיבה, בת' שלפניה), "הוק" תחתם, "הוא"ם".

הצק". כי מחאר, הרבנית, שנזכרה בו אשת הרמ"א בשנת ש"ב, הן בסנקס הח"ק הן במצבה שלה (שננסחה כתב, כמחזמה, בעלה הרמ"א), כאשר הבאנו למעלה, אנו דואים בעליל, כי כבר באותה שנה, עוד קודם לשנת ש"ג נסמך הרמ"א לדב והתה לו התמנות מצד מנהגי הקהל ומצד רב הכולל ה"ם שלום שכנא מלובלין, אשר היה רבו חותנו וידו היתה תקיפה בעניני כל הקהלות והרבנים בכל פולין קטן, ובלעדי רשותו והסכמתו לא היתה רשאית שום עדה למנות עליה מורה הוראה. כי היתה לרמ"א התמנות, וזו עוד בהיותו צעיר לימים, לערך עשרים שנה, וכיוצא גם חברי הרמ"א בעצמו הותב בהקדמת "דרכי משה" על א"ח כדברים האלה: "נער הייתי עדיין לא זקנתי סרטו שלי לא נפחתי ועל אחרים התמנתי לדורות לרבים חך ילכו בו ולתלמיד קמנתי וכו' רק על אדוני נרעי שאמרו לי עלה אז נשענתי". ומספק האמור על המסיסים שהוציא הרמ"א בשנת ש"י, נראה, כי היה מצבה מעטם העדה כבר באותה שנה להורות, להלכה ולמעשה, ועל אותו זמן מהמזים דבריו בהקדמת ספר הגל.

ה"ם אפרים ולמן מרגלית מברודי, נושא ונתן בתכור, מעלות היחסין, ספר היחס שלה, בדבר תולדות הרמ"א, אם היה חתן ר' שלום שכנא מלובלין (שם ע' ה-ח), ואם בעל שארית יוסף היה ניסו של הרמ"א מצד אשתו הראשונה או השניה של זה האחרון (שם ע' ל"ג), וכן על אדות מה שהרמ"א מזכיר את ר' שכנא מלובלין פעם בשם "מורי חמי" ופעם בשם "מורי" בלכד (שם ע' ו'). ואחרי שקלא ופרא מחכה בענין הזה יבוא ה"ם א"ו מרגלית הגל ליד המסקנה, כי הענין עמום אצל מאד, "וצריך עיון"; "הן ולא ורפא בידה" (ע"י שם ע' ח). ואמנם לפי טעם המצבה ולפי דברי סנקס הח"ק, שהבאנו ובארנו למעלה, לא קשה מדי, ונראה איפוא הדבר ברור ומובן כל צרכו, ואין כאן לא "עמום הענין" ולא "צורך העיון" כלל. והרמ"א חתן ר' שלום שכנא מלובלין מצד אשתו הראשונה ובעל אותה של המחבר שארית יוסף מצד אשתו השניה, כשמוזכר את ר' שכנא בחיי אשתו הראשונה קוראו בשם "מורי חמי", ולאחר מותה, כשמוזכר, אינו כותב עוד עליו "חמי", יען היה אח"כ נשוא אשה שניה ויהי לו חותן אחר, והוא דג"ם מרדכי נרשון כ"ן, אביו של בעל שארית יוסף. וכן הוא המעם, שקורא את ר' ישראל ב"ר שכנא הגל ואת ר' יוסף ב"ר מרדכי נרשון הגל פעם בשם "גיס" ופעם רק בשמו בלכד. דבר מענין הוא, כי בנזע לשנות חיי הרמ"א כבר כון הנאון ראיו מרגלית הרבה שנים אל האמת, ככתבו בספר. "מעלות היחסין" ע' י"ח, כי "קרב הדבר שהיה בעד בן ארבעים", דבר שלא עמד עליו שום חוקר ומסר עד היום הזה.

בהוספה לדברי גליון 41 שנת העשרים כותב החכם צנין, מחבר "עיד הצדק", כי הפרש ש"י הנמצא כתוב בהקדמת הספר "מחיד יין" לרמ"א, הוא מעות הדמוס וצ"ל "ש"י" במקומו, כי משנת ש"ו לא נמצא זכרון מנסה ועפוש בקראקא בשם קראקא והספר חבר הרמ"א בעיר שידלוב בברדו שמה מסגי העפוש, שהיה בקראקא, כמ"ש שם בהקדמה. האולם זה אינו נכון, ועד שהוא אמר, כי הפרש ש"י הכתוב בהקדמת "מחיד יין" הוא מעות הדמוס, אני אומר, כי מה שהוא כותב, מעות היא בידו, ומצאים אנו אמנם בכתבי הארכיב בקראקא זכר גם להעפוש משנת ש"ו. העפוש הזה שוד מה בסוף שנת 1555 והיינו בתחלת שנת ש"ו ולא בתחילת יד כי כבשנות ש"ג—ש"ד וש"ה—ש"ז (Piekosinski, Prawa przywileje miasta Krakowa I p. 1027) ואז חבר הרמ"א, בהיותו בעיר שידלוב בימי העפוש, את הספר

מחזיק יין, ששלה לאביו בימי המצרים למנה, וכן נראה מדבריו שם בהקדמה ובסוף הספר: „ואני משה אמרתי: מקראקא היינו בחצר הבגלה, אשה נתליו מעדעו. כשנת שרץ לסבך מוחם ערש הארץ לרע דהינו מוחם בארץ לא לנו בעיר שחלוב... ולא יכלנו לקיים ימי המצרים במשחה ושטחה... ונתתי לבי לחג ולחורש מוחם המגולה... שלחתי בפרצרים למנה, לאבי ישראל ראש עדה מי מנה“ (באור הפרטים נוספ. במשחת בסוף הספר, מחזיק יין: „לאחביו ראש עדה מי מנה“ וכלל „לאבי ישראל“ במקום „לאחביו“, כדור יחוסאל הנקרא איסל, אביו של הרמא, היה ראש העדה בקראקא, הרמא שלח לו ולא לאחביו את הספר למנה בימי המצרים, ועליו נגל קבלתו יסברו דבריו שם: „ראש עדה מי מנה“). זאת נקודה אחרת; כשנת שרץ, היה הרמא עדרו קול יסוס, כבן רב שנה, כאשר הובחתי למעלה ע"ס מצבת אשתו, ואיך יתכן ואספדו דבריו כי עסם קמן, בר מי רב, אף עליו שבעלבים הב כשחזקה, חזר ספר מוח. ומדברי הרמא: „ולא יכלנו לקיים ימי המצרים במשחה ושטחה“ נראה כי היה כבר איש ולא עלם קמן וחלה עליו חובת „משלח מנה“ לאביו וקיום מצבת ימי המצרים במשחה ושטחה.

כך לא נכון הוא מה שכתב ידיד החכם שפ"ר בדבריו ימי ישראל ת"ז ע' 343, כי הרמא „הקדיש בית אחד מבתי לבית הכנסת“. הן לא הרמא אלא אביו הוא הקים מה סביבנו וזה לזכר אשתו ומבני עמונת בשנת שי"ג, שנת פטירתה, כמ"ש בפזיש במחל הדומם של ביהכ"נ, דו"ל:

מנכסי עובדה ב"ה	האיש ר' ישראל בר
זה מקום בית אל	וסף דל עז התאור:
לפרס ולפרשת	לכבוד הקנייה ולזכר
שויבה ה' רבנות	אשתו מלכה בת ר'
אלשי ישראל	אלקרה: חנוניה בנה

ונעלם מחז' שפ"ר מה שדרימא עצמו כותב ע"ד ביהכ"נ בשני מקומות, הבהירים, כי אביו ולא הוא הקדישו, ואלה הם: (א) „בן לא"א מורי המרנס הנריב אשר נדבה רוחו לבנות מקדש מעם בנן מסורא בית אלקים אשר שם נחלך בתש"י שר אל של"ש“ (הקדמת תורה העולה); (ב) „איש הוא בקראקא ושמו ישראל אשר נדבה רוחו ובנה ביהכ"נ לא ל" (הקדמת דברי משה על ארית). וזה מוסר מצבתה של אם הרמא, אשר לזכרה הקים אביו מכספה את ביהכ"נ הנקרא ביהכ"נ החדש (ועומת ביהכ"נ הישן) וגם ביהכ"נ הרמא:

זאת מצבת אמי היקרה מלכה ב"ר (אלקרה) (1)	בעשרה
היתה כאניית בסורה	במבט משה
בנערותה: כחכמה	לבינו שבת:
פעולה חייתה: אמר	מרבדים שש וארנומן)
סרחה חייתה נשמתה	עשתה: לא תירא)
שנת שבי אליו	משלח ביתה: כני)
(2)	פרשה לעני כפה:

(1) האותיות שהן בסוגר כזה () הן תוספות משלי במקום האותיות שנחקקו למרי ולא נתנו להקרא.

(2) הוודא האמתנה מסושששת כלה ואין להחיל סמי כתבה אף זאת אחת. מירבנר שהעתיק במהיע החדשי של החכם ד"ר בראון (שנת 1900 ע' 367) את נוסח המצבה הנ"ל

נפח המצבה (שכתבו, כמחמה, הרמ"א) נוסד ע"ס אלף ב"ת של „אשת חיל“ (פסול, לא) וראשי התיבות של הפסוקים: „ואת“, „משש“, „מרבדים“, „לא“, „ב“, „החנה“, „בכחמה“, „אמי“ מורים על אלה הדברים: „ואת מצבת מלכה בת אלעזר“. בפנקס הח"ק דף י"ז ע"א נזכרה אם הרמ"א בזה"ל: „ונשמט מר' מלכה דינא בת ר' אלעזר דל בעבור שנתן לצדקה בשטר זה תנצב"ה וכו'“. ובפנקס דביהב"ג הרמ"א דף י"ט ע"ב אנו קוראים: „יזכור אלהי נשמת הצנועה והגבירה מר' דינא מלכה בת ר' אלעזר דל שהלכה לעולמה בעבור שבעלה הקצין והגריב ר' ישראל ב"ד חסד דל נתן צדקה בעד הוצרת נשמתה עולמית בשטר זה תנצב"ה וכו'“. והקצין והגריב ר' ישראל ב"ד יוסף, אביו של הרמ"א, הוא אותו ר' ישראל ב"ד יוסף מקראקא, שנתן לו המלך, לו ולר' שמעון חקמוחוביץ, בשנת 1551 (ש"א) את הזכות „לסחור בעיר חילנא, לשכור חנויות ובתי מסכנות לסחורה, לבנות ולמסור הן ע"י עצמם והן ע"י באי כחם כאין מפרע מצד שאפסי העיר ותושביה לעסוק בעסק הלואה על משכנות בכל גבלי נסיכות חילנא, ולשים עליהם נשך כפי הגהג בין היהודים וכפי המדבר, ובאלה נתנה למשכנות שנה אחת מיס הלואה ולא יותר, כמשפט הלואות היהודים וכפי המנהג בקראקא“¹). הוא נסמך י"ג אדר ראשון שנת חשך כמיש במשכנתו וכתובים עליו בפנקס הח"ק דף כ"ח ע"ב הדברים האלה: „יזכור אלהי נשמת דאון התבר ישראל בן יוסף דל שתנצב"ה וכו'“. במצבתו נזכר ג"כ כי הוא (ולא הרמ"א) בנה את ביהב"ג. ונמשך שפ"ד בפעות זו אחר גרין ונרץ אחר בעל „שם הגדולים“ מערכת מ' סי' 98 (הנזכר שם עוד מעיות אחרות בדבר הרמ"א, כגון שנפטר שנה של"ג ובן ל"ג שנה וידו לו אח בשם אורן שנקבר בצדו), ושכשתא כיון דעל על. על בניו של הרמ"א יש להוסיף, כפי הגרסה, את הר"ר שמעון וחאלף, שנפטר סה זס ר' אב שנת שנ"ט, כמ"ש בפנקס הח"ק דף נ"ד ע"א: „ונשמט הר"ר שמעון וחאלף במהר"ר משה ר"א זצ"ל י' ר' ו' שנ"ט“. וקוב הדבר, כי על שמו נקרא בן בנה של אחותו (מרת דרעזיל בת הרמ"א ואשת ר' בונם מייזלש) והוא הקצין וחאלוף ר' וחאלף, ראש ומנהיג בעיר חילנא, שהיה חותן בעל השך ואחיו של דב"ט משה בעל מהרזא בתרא (חתן מהרש"א) ב"ד יצחק ב"ר בונם (ב"ר אברהם) מייזלש חתן הרמ"א.

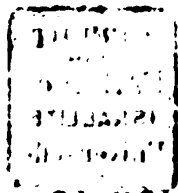
(וכן עוד נוסחי מצבות אחרים) שלא כהוגן והשמים שש שורות ומעט נוסח בהביאו למשל „משלה ביתח“ במקום „משלג ביתח“, תקן את כל השגיאות והשלים את כל החששנות בספרו „לוחות זכרון“ (הוצאה שניה) ע' 49—48 ובמקומות אחרים שם ע"פ התקנים והמלואים שברשום ממנו במח"ע החדשי תגל (שנת 1901 ע' 176—165), סבלי חזכיר סקרים (ע' סאמרי שברי לוחות ב, האשכולי בך ה' סי' מ').

¹ קייה נאמנה ע' 10—9.

ח"י 635
II,

לתולדות ישראל וחכמיו בפולין.

א. ר' משה ארערכך

במצבה שמצאנו שקועה בארץ בבית החיים הישן, סמוכה למעקה של קברות הגאונים המפורסמים הרמ"א וניסו ר' יוסף כהן צדק מצד אחד ואצל קבר האשה החשובה הגדולה הרבנית מרת גלדלה אשתו הראשונה של הרמ"א מצד שני⁽¹⁾, אנוצו קוראים את הדברים האלה:

מה.

סמנה: אשה

הגנה: כל מעשיה

היה באמנה: מרת ניטל:

בת ר' משה א..ערבך⁽²⁾ ז"ל:

כל עץ תול: נדיבה היתה:

לעניים כל ימי חייתה:

לבית הכנסת השכימה

והעריבה: בשיבה טובה:

הלכה לעולמה

ביום הראשון כ"ז

סיון שריב לפריק

ע"ש ש' צ' ע' ⁽³⁾ בנן עדין.

ר' משה ארערכך, אביה של האשה, ההגנה והנדיבה, מרת ניטל השוכנת כבוד תחת המצבה הנ"ל, הוא אדם חשוב גדול, אבי הרבה משפחות מיוחסות בישראל, אבי אמו של הראש והקצין הנודע ר' ישראל ב"ר יוסף הנקרא איסר לאורש, שהיה אבי רבן של כל בני הגולה הרמ"א וצ"ל. בפנקס ההיק דף ס"ז ע"א נזכרה האשה מ' ניטל בזה"ל: .ונשמח מ' ניטלי בת ר' משה ז"ל אם הח' איסרל לאורש. ובפנקס ישן של בה"צ הרמ"א דף כ' ע"א נמצא כתוב עליה ועל בעלה כזה: .יזכור אלקים נשמי הנכבד ר' יוסף ז"ל ונשמח אשתו הצנועה מרת ניטל בת ר' משה ז"ל שהלכו לעולמם בעבור שבט הקצין והגדיב ר' ישראל ב"ר יוסף ז"ל נתן צדקה בעד הזכרת נפשמ' עולמית בשכר זה תהא נשמח' צרורה בצרור החיים עם נשמח. איי שרירל ועם שאר צדיקים וצדקניות שבנן עדין אמר. וידוע כי. הקצין והגדיב ר' ישראל ב"ר יוסף הוא ר' ישראל איסרל לאורש, אביו של הרמ"א, ונקרא לאורש' ע"ש חתנו. וכן יוכיח גם נוסח מצבתו ומצבת אשתו הבא להלן בפרק שלאחר זה.

⁽¹⁾ ראה לתולדות ישראל וחכמיו בפולין I ע' 21 פרק ה'.

⁽²⁾ האותיות, אויערכך, נראות יפות והמקום המפורסם שאחרי האות, א"י הוא סמך במלוא המקום של אותיות י"י וכסובן צ"ל, אויערכך.

⁽³⁾ שאר צדיקי עולם.

במצבה העומדת אצל מצבת ההכנס ובעל סברה. איש מלא תורה ר' משה
ב'ר יחיאל, אנתנו מוצאים כתוב כזה :

בשביעי של פסח : שכיב לפיק
מר אשיח וסח : . . . מעיול : ⁽⁷⁾

מטה אמי מרת דרעול : בת
רבי בונים לפיק : מי יוכל להת
אפק : לבכתה : לספר אותה :

צנועה וחסידה בכבודה א
התמיד : פורת במונה ⁽⁸⁾

לאביונים נתנה : רוחה

השיבה : תגצביה.

האשה הנריבה מ' דרעול ב'ר בונם. שפורה נתנה לאביונים, נזכרה בפנקס
הח'ק דף כ"ד ע"ב : ונשמט מר' דרעול בת ר' שמחה ז"ל, וכפי הנראה היתה היא
אשתו של אותו משה ב'ר יחיאל, שאצלו מנוחתה כבוד.

כן ובת, רמי המעלה, היו לארי בחבורת הלומדים והגנדים ר' אלעזר : א
האלוף המרוסם הגאון ר' משה המכונה ר' משה היינרליך, דודו ורבו של הרמ"א.
שנרב כוס של כסף לביהכ"נ של זה האחרון ⁽⁹⁾ ומובא בסוף ההקדמה לספר
בן דוד. השנות על מהר"ם די לונגאנו ויטע, לדעת הרב לעזיששטיין אבדיקסעראצק.
בשנת ש"ינ ⁽¹⁰⁾ ; ב הגבירה מרת מלכה, אשת השוע וראש העדה הנודע ר' ישראל
ב'ר יוסף, הנקרא ע"ש חותנו ר' איסרל לאורש, אביו של הרמ"א. ר' איסרל לאורש,
אבי הרמ"א, היה סוחר כביר, עשיר עצום, שעסקיו הרבים פרצו למרחקים, הניעו עד
ארץ ליטא חיות נתן לו המלך ויגמנד אויגוסט ניום ⁽¹¹⁾ (שנת 1551) בעניני מריס
שונים גם בוולנא וכל גבולי נסיכותיה ⁽¹²⁾. ר' איסרל לאורש, העסקן הגדול
בפרקמטיא, היה גם עסקן צבורי גדול, גם עסקן אדיר בתורה, נשיא בישראל.
פרנס הדוד, שמובא בפנקס הח'ק בתואר, גאון, דבר יקר מאד בימי קדם, עת
תארי כבוד כאלה מרס עברו כל גבול וקצב ובר אוריון חשוב לא נקרא אפילו חברי
אלא בקושי גדול ור' יוסף ב'ר משה ממינשטער, תלמיד הפוסק המפורסם מהר"א

⁽⁷⁾ מעיולי הוא כפרוסה, רית של : כים עיני יול".

⁽⁸⁾ ציל - במסונה, ככובן.

⁽⁹⁾ יוכור אלקים לטובת את נשמת היקר האלף המרוסם מוהר"ר משה בן מ' לאור ז"ל
בעבור שגור כוס של כסף לביהכ"נ ומנדרת לבו בעד הזכרת נשמתו עולמית בזכות זה וכו'
(פנקס קטן דבהכ"נ הרמ"א דף כ"ה ע"ב).

⁽¹⁰⁾ ראה, דוד ודוד ודורשיו ⁽¹¹⁾ ע' 88 סי' רמ"א, האפר, בן דוד (אמשטרדם, תפ"ט)
מכיל השגות עה"ם, עמר מן (פירוש האדרא זוטא) להסגובל הגאון מהר"ם די לונגאנו ומחברו
הוא תג"ם נפתלי ב'ר דוד מאמשטרדם וידעיס מסנו רק מאה אכו' (הקדמת ורע בירך שלישי על
ברכות) והוא משפחת הג"ם משה היינרליך, דודו ורבו של הרמ"א (סוף הקדמת בן דוד). תג"ם
נפתלי אהובו כנפשו של בעל ורע בירך שלישי, חבר כלכר חספר בן דוד א"ל פ"ע מ"ם
בחבור הזקן בגללה ובנסתר, ומרוב צניעותו וחסירותו לא היה כגלה את חודשיו אלא לבעל
ורע בירך הג"ל (ע"ש בהקדמה ובשם הגדולים ח"ב סי' ע"ט).

⁽¹²⁾ פין, קריה נאמנה ע"9—10 ומחברתי, לתולדות ישראל וחכמיו בפולין (מחברת א') ע' 25.

בעל תרומת הדשן ומחבר „לקט ישרי, לא זכה להכבד בשם הזה גם בהיותו כבר בן ארבעים שנה¹³).

בשנת שי"ג, עשרה במבת, מתה אשתו של ר' איסרל לאורש, ולזכרה בנה בעלה באותה שנה מנכסי עזבוהה בכ"ג הנקרא בהכ"ג החדש ולעומת בהכ"ג הישן (סה) גם בהכ"ג הרמ"א ע"ש בנם המפורסם ר' משה איסרלש¹⁴). ובשנת שכ"ה י"ג אדיר נפטר ר' איסרל לאורש, וזה נוסח מצבתו:

סה נקבר הר"ר ישראל איסור
בנה בית הכנסת לאל: נקרא איסרל
לאורש מקראקא עשה עם ישראל:
משפט צדקה וגדול זכותו: יעמוד
למתפלל על קבורתו: נתבקש ל
למעלה שנת ח'ש"ך י"ג אדר
הראשון: עלינו יבקש רחמים
לפני לא ינום ולא יישן:
ת' נ' צ' ב' ה'.

חששת מצבת קבורת הנאונים
האוי נ"ע נתחדשו והוסבו בצלעות
ברזל מעשה שבכה ע"י הנבאים
דחיק שנת תקצ"ג לפ"ק¹⁵.

בפנקס הח"ק דף כ"ה ע"ב נזכר ר' איסרל לאורש כדברים האלה: „יזכור אלקים נשמת הנאון החבר ישראל בן יוסף ויל שיהא נצ"ב עם אי"ו ועם שרריל ועם שאר צדיקים וצדקניות שבגן עדן ונאמר אמ"ן. ובפנקס הקטן של בהכ"ג הרמ"א דף ס' ע"א דף כ' ע"ב כתוב לאמר: „יזכור של הנדיב המנהיג הנשיא כהר"ר ישראל זצ"ל. יזכור אלקים לטובה נשמת החסיד השלם אשר בנה מקדש מעט הנדיב לכל דבר שבקדושה המנהיג הנשיא בישראל הר"ר ישראל בר יוסף בעבור שבניו כבוד הנאון מהר"ר משה ואחיו נדרו צדקה בעד הזכרת נשמתו עולמים בשכר זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם נשמת אי"י שרריל זכותו יעמוד לנו יליין בעדנו ונאמר אמ"ן. ר' איסרל הניע לימי זקנה כנראה מדברי בנו הרמ"א בשו"ת שלו סוף סי' ז' במכתבו למהרש"ל: „ואלף שלומים יקבל מר מאבי הזקן ש"ן ומניסי משלם¹⁶“. הוא היה גם רבו של הרמ"א, ולכן מזכירו האחרון אצל „אדוני" גם בשם „מורי" ¹⁶. הרמ"א מביאו גם להלכה¹⁷“. הרמ"א התימר בכבוד

¹³ ראה הקדמת הספר לקט ישרי (לר' יוסף ב"ר משה סמינשטר), שדפס מכ"י בשנת תרס"ג עם הערות יקרות מאת ירדני החכם פרוימן, רב בהעלישוי.

¹⁴ נוסח מצבת אשתו של ר' איסרל לאורש ועור דברים אחרים הנוגעים בו ואינם סגורים כאן, הבאתים כבר במכתבה הראשונה של „לתולדות ישראל וחכמיו במולדיו" ש' 28—26.

¹⁵ ר' איסרל לאורש שוכב בין בנו הרמ"א ובין בתו מ' מרים בילה ואצל הרמ"א נקבר אחיו ר' יצחק ואצל ר' יצחק — ר' יוסף כהן צדק בעל שו"ת שארית יוסף (ניסוח של הרמ"א), וחמשת הקברים של הצדיקים הנאונים האלה חוסבו בשנת תקצ"ג, כאמור למעלה, במעקה מיוחד של צלעות ברזל גבוהות עד ראשי המצבות (העמודות על מקום גבוה) לכבוד ולתפארת.

¹⁶ ראה למעלה הערה 6. ¹⁷ ע"י למשל בשו"ת הרמ"א סי' פ"ג והקדמת תורת העולה ותורת חטאת. ¹⁷ ר"ס או"ח סי' ש"ך וסי' ת"ד.

אָנזי ווינטל בשמו. לאָפּר: בן לאַמ מורי היה קצין וראש דרב ישראל וציל הנקרא משה איסרלש מקראקא (הקדמה לתורת חמאט); איש הוא בקראקא ושמו ישראל. אַזער נדבא רחמי ונגה בחיני לאל. היה בדורו פעין נאם הנבר אוכל ואיתאל. והפנים הנגיה וכלכל דודו ביקותאל (הקדמה לדרכי משה אורח).

וארבעה בנים וארבע בנות הניח ר' איסרל לאורש אחריו במתו: (א) הרמ"א; (ב) ר' יצחק המובא בשו"ת הרמ"א סי' קיג; (ג) ר' אליעזר התן מהרש"ל; (ד) ר' יוסף שנשא אשה בבריסק דליטא הרמ"א נסע עמו שמה על חתנתו¹⁸; (ה) מרת מינדל, שמתה בשנת שיל¹⁹; (ו) מרת קענדל, שנפטרה בשנת שליב²⁰; (ז) מ' הינדה, שנעדרה בשנת שפ"ו²¹; (ח) מ' מרים בילה, אשת הגימ פנחס הלוי הורביץ²².

ידידי הרב קרענל מחבר שם הגדולים השלם כותב שם דף ק"ח סי' קכ"ט. וכן פרידברג בלוחות זכרון ע' 51 סי' ל"ט. כי אולי ר' איסרל לאורש הוא ר' ישראל'י, ראש ישיבה בקראקא בשנת ש'. שמכאן בעל סדר הדורות (ח"א, ש'). התצא משכיל לאיתן. אבל אין הדבר כן. כי בכל המקומות הרבים, שמובא בהם ר' איסרל לאורש למעלה, לא נזכר הוא אף פעם אחת בשם 'ישראל'י' ואלו נהג הוא בכלל ישיבה, היה בנו הרמ"א או מחבר נוסח מצבתו ופנקס החי' ופנקס בהי"ה הרמ"א (המרים כלם לספר בשבת). לכל המצער אחד מהם, מזכיר את הדבר החשוב הגדול הזה. וכן בעל צמח דוד, שלמד בקראקא בישיבתו של הרמ"א עוד בחי אביו²³ הרמ"א אמר ונל אותו²⁴ והוא (בעל צמח דוד) ידע נאמנה את אבי הרמ"א ואת קרבו מה, לא קבר ע"ז בשותקה לגמרי, זאת ועוד אחרת; ר' ישראל'י מובא בסדר הדורות בין אלה ראשי הישיבות, שמהו בשנת ש' או קרוב לה, ור' איסרל לאורש נפטר הרבה שנים אח"כ והיינו בשנת שביח, אולי ר' ישראל'י הוא הרב ר' ישראל זקן, ששמש ברבנות בקראקא בשנת רס"ו (נראה מכתבי הארכיב קר"ה והיה חי עד לערך שנת ש').

ר' יוסף כהן צדק כותב במאמרו, שם ושארית ע' 64 (אוצר השפחות כרך תשי"א), כי תחתיו של ר' איסרל לאורש היה ר' אליעזר שרענצל מלובוב, זה אינו

¹⁸ "הנה לא הייתי בכיתי והלכתי לנשואי אחי יוסף ש"ן בבריסק דליטא" (שו"ת הרמ"א סי' מ' וסי' צ"ט). הרב לעווינשטין כותב בעיר תהלה ע' 168 בשם דרישה וי"ד סי' של"א ס"ק י"א, כי ר' יוסף אחי הרמ"א נפטר בקזונא, ואלם שם לא מוכח זה כלל.

¹⁹ "יזכור מלקום גשמת מרת מינדל בת הקצין ותגור ר' ישראל בעבור וכו'" (פנקס הח"ק דף ל' ע"ב).

²⁰ "וגשמת מרת קענדל בת החבר ר' ישראל ז"ל" (שם דף ל"ד ע"א).

²¹ "וגשמת מרת הינדה בת הקצין הר"ר ישראל זצ"ל" (שם דף מ"ד ע"ב). הרמ"א מביא בשו"ת סי' ו' את גיסו ר' משה ובסי' ס"ז שם מזכיר מהרש"ל את ר' אליהו, גיסו של הרמ"א, ושם בס' קמ"ד מובא ר' לוב גיסו של זה האחרון, ואולי היו אלה השלושה גיסיו של הרמ"א, בעליהן של שלש האחיות הנזכרות.

²² "ע"ד הרמ"א ואחיו ר' יצחק ור' אליעזר וגיסו ר' פנחס ותרביץ עוד אשכנז אדבר בפרטות בתולדותם הם.

²³ ר"ר נגנן, בעל צמח דוד נולד בשנת שי"א (ע"ש ח"ב, ש"א), וגשמת, כי למד תורה ספי הרמ"א עוד בחי אביו, שמת שביח.

²⁴ "ותחסידי מורי ורבי, אשר אפני וגדלני מחר"ר משה איסרל ז"ל" (חקרמט ספרו נחמד ונעים).

נכון. כי בכל המקומות הרבים המובאים לפעלה בדרך ר' איסיל לאחדש חמיה מובא אלעזרי ולא אלעזר, ופעולם לא נקרא איש בשם זהבג, שלא הי' אתו בעיד מטיו הוא אלא בעיד אחיה וכן לא נכון הוא מה שאומר שם. כי ר' יצחק אחי הרמ"א נקרא יצחקי ע"ש ר' יצחק שרענצל מלובב. וכן ר' יצחק אחי הרמ"א מת בשנת שס"ה ור' יצחק שרענצל הי' עוד בשנת שס"ב וכן באחתה שנה בכ"ג בלכות²⁵.

ג. ר' משה עבדילש.

בשדה השניה אשר פוזרי העקה של קברות הגאונים הרמ"א ותיסו ר' יסף הן צדק, בעל שרת שארית יסף, צוסדות ביהוד שלש מצבות גדולות ששנת שייו ושי"ט וקומת בקומתן כיום הקטנות, לא שקועות ולא כפופות, ואולם אחיותיהן מפורשמות מאד. הנה את אשר עלה בידו להציל בעמל רב מפי הכתב של שלש המצבות האלה. אותו ששרתי ואשרתי להעתיק בזה בשביל השיבותן בעזרתן וברכותן מלה במלה את זאת :

א.

מנהי

(1) מצותה : אשר

הנה : כל מעשיה היה

באמנה : לבית הנבט

השכימה העריכה : לעניים

היה נדיבה : ביד ו' י"ט מרחשון

שייו לפיק הלכה : ואזל : על

פסירתה כל * עין * תול

חזת הצנועה הלכה

לעולמה עם שאר צדיק

עולם * (2) תי' ני' צי' ב' ה' .

ב.

(3)

להספקה : לכל לומדי תורה :

סיתו היה מציה לאורחים

תורה : האיש משה עניו :

בגמילות חסדים רעיניו (4) :

נמסר ביום השבת סמוך

לאישון : כיא אב יום א' ש'

י' לפיק קבורתו : הנצביה.

²⁵ פירדבנ גרר אתי ר"י הן צדק בענין הזה כפסרו לזעת זכרון (הוצאה ראשונה) ע' 88 ס' כ"ז וע' 40 ס' כ"ט (ראה הערותי עליו בפה"ע החדשי. פונססרישט פיר נעשיכטע אנד וויסענשאפט דעם יודענדהומס" שנת 1901 ע' 170 הערה 1).

(1) כתחלת השורה הראשונה והשניה נמחקות חיבות אחדות.

(2) אצל התיבות "כלי", "עין" ו"עולם" נמצא כוכב כזה * .

(3) גראש המצבה בס' ב' מפורשמות ארבע שורות.

(4) בפירוש כתוב "רעיניו" וצ"ל, כמובן, "רעיניו".

ג.

.
הטובה : (5) בעלת
צדקה ומכנסת אורחים :
העניים אליה צורחים :
עשתה עמם נמילת חסדים :
על זה כל הקהל עדים :
נקברה מ' אדר ש"ט לס"ק.

זה האיש משה עניו, אשר שם „בנמילות חסדים רעיונותיו“, ופתו היתה מצויה לאורחים תדירה, והספיק לכל לומדי תורה, הוא כפי הנראה, הקצין ומנהיג העיר קראקא והמדינה ר' משה עברלש, שהיה חותן הנאון המפורסם, ראש הישיבה פה, ר' יוסף כהן צדק, אחי אשתו השניה של הרמ"א ומחבר שרת שארית יוסף. שתי הנשים, רבות הערך, המובאות למעלה בס"א ובס"ג, מונחות אחת בצד ימין ואחת בצד שמאלו של ר' משה עברלש. וקרב הדבר לאמת, כי אחת מהנה היא אשתו והיינו זו שנוסח מצבתה נעתק למעלה בס"ג וסגנונו דומה לסגנון של מצבתו (של ר' משה עברלש בס"ג ב') ושניהם מספרים מגודל עסקיהם בצדקה, „נמילות חסדים“ והכנסת אורחים. ר' משה עברלש מזכיר בפנקס הח"ק דף י"ח ע"א: „ונשמתי ר' משה בר' מנחם ז"ל שנתן לצדקה בעד הוכרת נשמתם בשכר זה תגביה עם נשמת איזי שרריל ועם שאר צדיקים וצדקניות שבנן עדן ונאמר אמין. הוא נקרא „עברלש“, ע"ש חותנו כמו הקצין והפרנס ר' איסרל (נאבי הרמ"א). שנקרא איסרל לאורש, ע"ש חמיו. ולא נכון הוא מה שכתוב בדור ישרים ע' 20—21 לר"י כהן צדק ז"ל (שנדפס בהגהן כרך א' וגם במחברת מיוחדת). כי ר' משה עברלש היה בנו של ר' אברהם עבד מפראנא וע"ש אביו שם נקרא הוא בקראקא „עברלש“. מאז מקדם היו רגילים לקרוא איש ע"ש אותו האב או החותן, שהיה יושב עמו ועם בנו או חתנו יחד באותה קהלה ולא שדר הוא פה ואביו או חמיו בעיר או ארץ אחרת. ומה שכתוב שם נ"ב, כי ר' משה עברלש היה בעל אחות אביו של הנימ אליעזר טרייש, הוא רק השערה בעלמא.

מבניו של הקצין והמנהיג ר' משה עברלש נדעיים לנו שני בנים ובת אחת: א) ר' ליב, שמת במנפה, שהיתה בקראקא מחצי אלול שנת ש"ח עד שנת ש"ט ואשתו מ' רחלינה בת ר' מנחם מתי י"ג תמוז ש"ח (6); ב) הפרנס ר' יעקב, התן הנימ משה הלוי לנרא ואחר משבעה טובי העיר קראקא וחכמיה, שחברו פה ביום

(5) בראש המצבה נחקת שורות אחרות ובשורה הראשונה אשר לפנינו תיבה אחת.
(6) בין אותם הנפטרם, שמתו במנפה מחצי אלול ש"ח עד ש"ט נמצא נזכר בפנקס הח"ק דף מ"ח ע"א: כמ' „ליב משה עברלש“, ושם דף נ"ב ע"ב נמצא כתוב: „ונשמתי ר' רחלינה אשת ליב מ"ע (משה עברלש) בת ר' מנחם יום ר' י"ח תמוז חש"ן לס"ק“. ולר' ליב היו שלשה בנים: תנחום ושלמה ואברהם כמובח בפנקס הח"ק: א) „ונשמתי במ' תנחום בר יודא ליב מ"ע (משה עברלש) יום א' עשרה כסליו שניו לס"ק“ (דף ג' ע"ב); ב) „ונשמתי במ' שלמה בר יודא ליב מ"ע יו' ב' י"א אב שניס“ (דף נ"ד ע"א); ג) „ונשמתי מ' אפרת בת דוד מעביל ז"ל אשת הר"ר אברהם ליב מ"ע יום ה' כ"ו תמוז ש"ח לס"ק“ (דף ס"א ע"ב). ר' תנחום היה חתן הכנהיג וגבאי צדקה ר' ישעיה ב"ר משה מכאד ונקרא ע"ש חמיו ר' תנחום ישעיה'ם ואשתו השניה היתה אחותו של הרב ר' יהודה ב"ר גרשם הלוי ספה.

יז' אב שנת שנייה תקנות הגנות לצדך שעה ולדורות ונמצא הוא התם עליהן שלישי להנאותים ר' אברהם מיוולש (מחותנו של הרמ"א) ור' פנחס הורביץ (ניסו של הרמ"א) ונפטר בשבת כ"ט ניסן שניו ואשתו מ' נישל בהנימ משה לנדא סגל — ארבעה ימים לפני מותו היינו ביום כ"ד ניסן⁷; ו הרבנית מ' שפרינצא, אשת הג"מ יוסף כהן צדק בעל שארית יוסף. שמתה יום ד' טבת שנת של"ה. ובעלה הנאון ר"י כהן צדק — ג' שבט שני"א⁸. זה נוסח מצבת בנו השני של ר' משה עברלש :

(⁷) ונשבת כסיר יעקב בן משה עברלו יום שבת פ' אחרי כ"ט ניסן שניו לפ"ק (פנקס ההיק דף ג"א ע"א), ונשבת מרת נישל בת מהר"ר משה לנדא הלוי יום ב' כ"ד ניסן שניו לפ"ק אשת ה"צין כמ' יעקב מ"ע (שם). ידידי חרב קרענגיל בעל שם הגדולים השלם מסופק עם (חלק פליטת סופרים" ע' 218 סי' ט"ט) אם כלת "מ"צ" הנ"ל היא ר"ת. משה עברלש, ולדעתי אין צום ספק בזה. כי כן הוא, כי כך אנחנו מוצאים בפנקס החקק גם במקצות אחרים, ואין לך ואיה מוכה ומוכחת מכה שנמצא כן גם אצל הזכרות נשמות בניו ואשתו של ר' ליב עברלש, אחיו של ר' יעקב עברלש (ע"י למעלה הערה 6). ומעה בזה החכם צונץ בספרו עיר הצדק בהביאו שם (בהקדמה סוף צד IV) בשם פנקס הח"ק את הקצין ר' יעקב חתן הג"מ משה לנדא הלוי בשם ר' יעקב, סג"מ, במקום "מ"ע" בלוטר משה "עברלש". וכן כתוב בסעות ברור ישרים הנ"ל ע' 23, כי אשתו של הקצין ר' יעקב כ"ר משה עברלש היתה אחותו של הג"מ ישראל וחיאל ב"ר גרשון ב"ץ ראפאפורט אביו של בעל איתן האורות. אבל כה שמוכא שם. כי אורו הקצין ר' יעקב עברלש הוא אבי משפחת "יעקלש" בקראקא, אביהם של האחים הקצינים והכנהינים הסופוסטים ר' אייוק ר' יעקלש (בעל ביהכ"נ הנקרא על שמו ובעל אחותו של מחבר איתן האורות) ור' משה ר' יעקלש (חתן הג"מ יצחק שרעניצל אבר"ק לבוב וחתן הג"מ נתן נטע שפירא בעל סגולה עמוקות). נראה הדבר לאמת, כאשר העירותי כבר ע"ז כהחברתי הדברים עתיקים ע' 24 ובמסמרי. דברי קדם בלוח שעשועים תרס"ב ע' 214. התקנות, שנמצא ר' יעקב עברלש חתום עליהן שלישי להנאותים ר' אברהם מיוולש ור' פנחס הורביץ, הוצאה באוצר הספרות שנה רביעית ביחד עם דברים חשובים אחרים בשם קרפוניות סנקטאומ ישינ"ט שנדפסו גם לפני עצמן בשנת תרנ"ב, פרידברג כותב בלוחות זכרון (דרהאביטש, תרנ"ז) ע' 42 סי' ר"ה וכן גם בהוצאתו השניה (תרס"ד, ע' 54 סי' מ"ד, כי נמצאה חתימתו (של ר' יעקב עברלש) בפנקס הערה פה על התקנות הגנות וישרות להנצל עדי מאיש ואשה. ולא ידע כה הוא סת' לא רק על התקנה בעניני תכשיטים אלא גם על תקנות רבות וחשובות אחרות נמצאה חתימתו של ר' יעקב עברלש. התקנה בעניני תכשיטים נדפסה בקרפוניות הנ"ל ע' 22 בסוף כל התקנות ושם ראה אותה פרידברג (ולא בפנקס הערה, כי אותו דפנקס, ששם נכתבו התקנות אבר כבר ואינו זה שנים רבות) והוא בראיתו שם בסוף התקנה האחרונה חתום שמו של ר' יעקב עברלש, דמה בשבחוהו, כדרכו. כי חתימת שמו כוסבת רק על תקנה זו ולא על כל התקנות שלפניה.

(⁸) ונשבת הרבנית מרת שפרינצא בת משה זילי (פנקס החיק דף ל"ט ע"ב). בעל עיר הצדק ע' 174 ובעל כלילת יופי היא דף ה' ע"ב בהערה ובעל שם הגדולים חזלם חלק "אצות ציון" ע' 242 סי' מ"ו ובעל לוחות זכרון (דרהאביטש, תרנ"ז) ע' 9 סי' ג' ושם [פנדרס הרס"ר] ע' 4 סי' ג', כלם כותבים בטענם בשם מצבת הג"מ יוסף כהן צדק. כי אשתו הרבנית מ' שפרינצא מתה בשנת של"ה. כי בפנקס הח"ק דף ל"ז ע"ב נזכר מידו הרב ר' יצחק בהק"ר משה, שמת בשנת של"ז [כמ"ש שם בפירוש], ואחרי כי מ' שפרינצא נזכרה שם דף ל"ט ע"ב והנזכר מאוחר נפטר מאוחר, א"כ נמצא, כי מרת שפרינצא הנזכרת אחר ר' יצחק הנ"ל, נפטרה אחריו וחיינו בשנת של"ח וצ"ל בכצבה של"ה. במקום של"ה.

מה נקבר הראש והקצין והמנהיג יעקב בר
 משה עברלש
 בשבת כ"ט ניסן שני
 לס"ק בהדורים : יעקב
 לא מת רק לדורו ראשו
 כי עלה לשמים בשערים :
 הלך כל ימיו בדרך ישרים :
⁹

במצבה הרביעית או החמישית למצבתו של הקצין הראש ר' משה ב"ר מנחם הנקרא ר' משה עברלש. אנו מצאים חרותם עליה הדברים האלה (ושתי המצבות עומדות בשורה השניה שאחורי המעקה של הרמ"א :

הרבנית מר' שיינדל בת ר'
 מן ויל : מה ממנה : אשה
 תננה : כל מעשיה היה
 כאמנה : לבית הכנסת
 השכימה העריבה :¹⁰

וכפי הגראה, הרבנית מ' שיינדל ב"ר מן הגיל הוא אחותו של המנהיג והשוע ד' משה עברלש ב"ר מנחם המכונה מן. היא מזה אחרי מותו של אחיה בסוף שנת שי"ז או לכל היותר בשנת שי"ח. חל סנקס החיך דף י"ח ע"ב : .גשמת הרבנית מר' שיינדל בת ר' מנחם ויל. שם בסנקס דף ס"ג ע"ב נמצא רשום : .גשמת הזקן ר' מנחם מן בר יונה עברלש יום ה' חיי חשון ש"ע"א. ולא רחוק הדבר, כי אותו הזקן ר' מנחם מן בר יונה עברלש, שנפטר שנת ש"ע"א, היה בן בנו או בן בתו של הקצין והפרנס ר' משה גב"ר מנחם סף עברלש.

ד. ר' משה לנדא.

ר' משה ב"ר יקותיאל הלוי לנדא, אשר צאצאיו אחריו מדור דור עד היום היה מתיחסים אליו ומתימרים בכבודו זה שלש מאות וחמשים שנה. היה מראשי חכמי קראקא המצוינים בהלכה ובכל פנות הספרות התלמודית ונמצא התום מה על סיד מ"ם מ"ז סיון שנת שי"ח ראשון לנאונים. אנשי השם, הרמ"א ונימו ר' יוסף כהן צדק, מחבר שו"ת שארית יוסף : מה שנראה לנו מסקנו וחתמנו יום ה' מ"ז ימים חדש סיון שי"ח לס"ק נאם משה בן יקותיאל ויל מניל איש לנדא תאם יוסף

⁹ מכאן ואילך כסודשמות עשר שורות לגמרי. המצבה הזאת היא הרביעית למצבת תרומה ר' דוד סבא ועומדת בשורה השניה שאחורי המעקה לקברות הנאונים הרמ"א ובעל שארית יוסף. פירושם סתם בלוחות זכרון ע' 42 ס' ל"ה וכן בהוצאתו השניה ע' 54 ס' ס"ד את נוסח מצבתו של הקצין והמנהיג ר' יעקב עברלש שלא כתבנו ומביא, "הדורים" חתת "הדורים", יעקב לא מת רק אשר כי עלה שמים" כמקום, יעקב לא מת רק לדורו ראשו כי עלה לשמים. רק מוסר, שאינו סבין עכרית כדבעי וחסר לו חוש חשבול, יכול לצרף אותיות כנובחות נחמדות טעם כלה : .רק אשר כ"י. מדברי המצבה נראה, כי ר' יעקב עברלש היה גם סוהג חמדינה, פרנס הדור כאביו וכבנו ר' משה הנקרא ר' משה : יעקלש, חסיו של הג"ס נתן נטע שפירא בעל סגלה עמוקות.

¹⁰ אחרי השורה הזאת כסודשמות א"ז שורות.

דברי הרמ"א בענין זה: כבר נודעו אותן הדברים, אשר עברו בשערים, בפראג
 ה'ירה שמעשה רע כזה קרה, משנה שעברה, ובא הדין לפני חכמי קראקא, הא'
 הישיש מורה לצדקה, הגאון מהר"ר משה לנדו והשני אשר בצדו הגאון ניסו
 מורה יוסף כ"ץ, אשר סתוך הלחץ, שאין בית דין שזה שלא יחץ, נמנית לשליש
 עמהם, ואני הקטן שבהם, ונברנו אנהנו השלשה, להורות להם הדרך המפולשה,
 וכן עשינו לפי דעתנו, והבאנו ראיות מוסתות לדברינו, שעדות כזה אינו לא מעלה
 ולא מוריד, והמנביתו ראוי להוריד, ואין לו עליה, רק בסיום וכפייה⁵.
 בשנת שכי'א יוס' י"ט אדר נפטר ר' משה לנדא ונזכר בפנקס חזק דף כ"ג
 ע"ב: ונשמת מהר"ר משה ב"ר יקותיאל הלוי ז"ל איש לנדא הוא הגאון הזקן המוסלג
 ר' משה לנדא. זה נוסח מצבתו:

יקרי'א
לפ"ק.

י"ט
אדר

הדור אתם ראו כי נמצא קבר איש קדוש מימים קדומים: מ"ו משה
 סג"ל לנדא הנזכר בתשובת הגאונים: היה רמ"א ושארית יוסף שישיב
 עמהם בשבת תחכמונים: כנזכר בתשובת רמ"א⁶ בזה הלשון ובא
 הדין לפני חכמי קראקא: האחד הישיש מורה לצדקה: הגאון מ"ו
 משה סג"ל לנדו: והשני אשר בצדו: הגאון ניסו מה"ו יוסף כ"ץ:
 תמנתי לשליש עמהם: ואני הקטן שבהם: עד כאן לשונו: ואם היה
 נמנה ראשון שבחבורה: זה האות שהיה שר גדול בתורה: זכותו
 יעמוד להגן על העיר הזאת להגצל מכל צוקה וצרה: ע"כ נתחדש
 הציץ הלוי בהוצאת ההברה: ע"י המתעסקים בשנת תקס"ח לפ"ק⁷.

נוסחת המצבה הזאת היא, כמובן, נוסחה מאוחרת, שנכתבה, כאמור, בשנת
 תקס"ח, ובעבר השני של המצבה נמצא ממושמשות הכתבת הישנה והראשונה, ואנחנו
 קוראים מתוכה עוד את הדברים האלה:

לפרט יקירא
 וחסידי: מהר"ר משה
 סג"ל מלנדא: זה משה
 זקן מורה
 כחדא:

 דא:
 משה קבל אייר סקודא:
 ושכך לן חיים הינא וחסדא:
 י"ט אדר.

(⁵) שו"ת הרמ"א סי' י"ו.
 (⁶) שם.

(⁷) כ"ציר הצדק" ע' 178 סי' ר' נעתק נוסח המצבה לא כהונן ובלוחות זכרון ע' 50

ששה בנים ושלוש בנות היו להגים משה הלוי לנרא: א ר' אליעזר; ב ר' מנחם, שמתו שניהם בחיי אביהם בשנת שביא. זמן קצר מאד קודם לפטירתו, ומכיון שניהם יחד לפניו האצולו במגנסק הודק דף כי ע"ב: .ונשמת אליעזר ומנחם בני משה הלוי שלישי; ג ר' יונה, שנפטר בשנת שמיני: .ונשמת ר' יונה ביד משה הלוי דלי' דף ט"ב ע"ב⁸; ד ר' אברהם, אלוף, שמוכח במגנסק הצדקה יום כיב חשוך שמי' תי' חשוך שמי' בשם חתן ר' ולמן ר' זיסל, שהיו (ר' זיסל) חסיד זקני של מרגס קראקא ור' ארצות ר' שמחה בנם ביד אברהם מרלנא בנות ראשון (מגנסק התיק קפ"ג ע"א); ה ר' יקותיאל ולמן, מנהיג קראקא והמדינה שנפוצו חתם ר' חסד שנת שנה בעד דר' ארצות בירד לובלין⁹ רמת ג' חשוך שעיר: .ונשמת כמ' יקותיאל ולמן בן מהר"ר משה לנרא הלוי זל ביום ו' ג' חשוך שעיר לפי' (דף ט"ז ע"ב); ו ר' בענדט אכסלרדא, שמש בבה"ב מושב זקנים, שנפטר ו' אב שעיר: .ונשמת הר"ר בענדט אכסלרדא בן הר"ר משה הלוי השמש בבית הקמטה במושב זקנים ביום א' ו' אב, תקבר למחר ביום ב' ערב ט' באב שעיר לפי' (דף ע"ג ע"א); ז מרת מלכה, אשה חשובה גדולה, שמתה בשנת של"ה ותכתבה עליה תוכחה מיוחדת ומבואה בשם וצ"ל, ה'תנצב"ה, הדין בלתי נפץ במגנסק: .יחזר אלפי' נשמת מרת מלכה וצ"ל בת משה הלוי ת' ג' צ' ב' ה' (דף ל"ז ע"א); ח מרת אסתר, שהלכה לעולמה בשנת של"ז: .ונשמת מרת אסתר בת הר"ר משה הלוי (דף ל"ח ע"ב); ט מרת ניסל, אשת הקצין, פרנס הדין, ראש העיר ומדינת פולין קצין ר' יעקב (ביר משה) עברלש, אחי אשתו של הגם, דף כ"ג בעל שארית יוסף, שנפטר ו' יעקב כ"ט ניסן שניו ואשתו הנזכרת ביד ניסן שנה ז'¹⁰). ר' יקותיאל ולמן לנרא נזכר גם במגנסק בהב"ב של הר"א דף כ"א ע"ב: יחזר אלהים למצב נשמי היקר והמשכיל החזיר יקותיאל ב' משה זל בכ"ד

ס' לא — לא כרוך, בעיר הצוק סוכה, ויקרא¹¹, במגנסק, ויקרא לע"ה ונפחת ו הנחת את סוכתו למעט שניה ולכתוב שם במגנסק ע' 4, כי ר' משה לנרא כת בשנת שביא, פירוש סוכה שם בלחות זרת, כי בעל עיר הצוק ואיש ריבו בעל מסלול עיר הצוק (ע' 4) תה"ל ש' שני ה' ב' כי ר"ס לנרא נפטר בשנת שביא, וזה אינו נכון, רק בעל עיר הצוק והל"ס ב' אלו בעל כפול עירי' לא דבר מזה פאוסט, ודק מ' ש' ת' ק' ולא העיר עליו גם על אחר, ועוד מולי' ח' ש' ב' גם הוא, כי ר"ס לנרא בת כשנת שביא, ולא שהחלים גם הוא ב'.

⁸ באותו דף נפטר מוכח נפטר לפניו (לפני ר' יונה ביר משה הלוי) ביום ה' אדר שנת⁹ .נגמר תעשה יום א' ר' חסד שנה שנה לפי' נאום פינתם הלוי היידיק סקראקא תש"ס סירכי אויפלר סמיטא ונאום ויקותיאל בן מהר"ר משה הלוי ז"ל איש לנרא ונאום הדין לדין במהר"ר סירכי ולהיה ונאום משה בן לאיא יעקב ישראל הנקרא משה ציפריס (ליפסקי) מונטסמירש' שנת 1862 ע' 154; טקילוב, האסף שנה שניה ע' 453). בעדות כתב ידכ"ב הדכ"ב בחדשים גם יעני' ע' 26 (הוספה דבריו ימי ישראל כרך חרשם שער חק' , כי אותו ר' יקותיאל בים משה הלוי, שתתם שלישי ביום תל' בן מהר"ר ר' ארצות דר' קריתא ב"ד משה מוכר ספר קצור עשור גדול (קראקא, אליס) תש"ס ש"ז: .היה בק"ה ש"ה ונעם כסנו, כי הם שני אנשים שנים והראשון דר' בקראקא והוא היה מנהל ביה"ב ש"ה ש"ה לא פולין גדול. את ספרו של ר' יקותיאל ולמן ב"ר משה כפונא מביאים כל הכתבים בע"פ קצור עשור גדול כנן בן יעקב בארצות המפרים ופערלס במגנסק ש"ה ש"ה ש"ה ע' 416 הדכ"ב בחדשים גם יעני' תל' מלכר חיד פירושנו (ה"ד בירא בחדש ששכ"ד בחדש בחדש העברי בקראקא ע' 10 בשם קצור סמיט' ?) (').

(") ראה לעולה פרק: ר' משה עברלש'.

שששתו רעכיל בת כמר אברהם זיל נתנה צדקה בעד הזכרת נשמתו עולמית בשכר זה וכי".

הל' יקותיאל זלמן בהג' משה הלוי לנדא, מנהיג קראקא וז' ארצות. ה' ששה בנים חמש בנות : א) ר' יוסף יחל, שמת בחי' אביו ביום מ' תמו שנת ש"ס; "נשמת כמ' יוסף יחל בר יקותיאל זלמן סג"ל יום ד' מ' תמו ש"ס" (פנקס החי' דף ג"ה ע"א); ב) ר' אליעזר ליפמן, שנפטר ח' אייר שצ"ט; "נשמת כמ' אליעזר ליפמן בר יקותיאל זלמן לנדא סג"ל ביום ד' ח' אייר שצ"ט" (דף ע"ג ע"ב); ג) ר' אברהם פריק, דיין, נשוא פנים, שנזע בבואו בימים כיד כסלו שפ"א; "נשמת כבוד האלף התורני הזקן ונשוא כמהר"ר אברהם פריק במהר"ר יקותיאל סג"ל זיל בליל שבת כיד כסלו ונקבר ביום א' דחנוכה שפ"א" (דף ע"ו ע"א); ד) ר' יהודה ליב, שנאסף מ' אדר שצ"ב; "נשמת כמ' יודא ליב בר יקותיאל זלמן סג"ל ביום ג' מ' אדר שצ"ב" (דף צ"ו ע"א); ה) ר' משה, מורה הוראה, הנקרא ר' משה זעלמלש (ע"ש אביו ר' זלמן), שהיה בשנת שצ"ד כבר בעולם האמת; "נשמת מ' רעכיל בת מנחם מענדל אל מנת מהר"ר משה זעלמלש לנדא סג"ל זיל ביום ג' ו' כסלו שצ"ד" (דף צ"ו ע"ב); ו) ר' יונה, למך מופלג, המכונה ג"כ ע"ש אביו ר' יונה זעלמלש, שנעדר כ"ו אייר ת"ז ואשתו מ' אסתר, בת מהר"ר אברהם (פרנס אד דיין) ר' וואלש מלבוב י"ד אדר שנת ת"ס ובתו מ' חנה אשת ר' פנחס — י"ח שבט ח"ט; "נשמת החכם מהר"ר יונה בר יקותיאל זיל לנדא ביום ו' כ"ו אייר נקרא יונה זעלמלש הל' (דף ק"ז ע"א). "נשמת מרת אסתר בת מהר"ר אברהם ר' וואלש מלבוב י"ד אדר אלמנת יונה זעלמלש לנדא" (דף קכ"א ע"א). לפניה ולאחריה נזכרו שם מתים משנת ת"ס ולפני בעלה ולאחרי — משנת ת"ז. "נשמת מרת חנה בת יונה לנדא זיל יום ה' שבט אשת ר' פנחס יונה זעלמלש" (דף קכ"ב ע"ב¹¹); ז) מרת חנה, אשת ר' יעקב בהמנהיג דיין בקראקא ר' יוסף פיגלש, שמתה בחי' אביה יום כ' אייר שס"ז; "נשמת מ' חנה בת יקותיאל זלמן לנדא אשת יעקב בן יוסף פיגלש יום ה' ק' אייר שס"ז" (דף ס"א ע"א); ח) מ' בריינדל, שנפטרה בשבת ז' כסלו שצ"ג; "נשמת מ' בריינדל בת יקותיאל זלמן לנדא סג"ל בשבת ונקברה ביום א' ח' כסלו שצ"ג" (דף צ"ג ע"ב); ט) מ' מרים, אשת חיל ומשכלת, נדבכה וגומלת חסד, אשת הדיין ר' משה ב"ר משה שניאור, שנמצאה עליה הזכרה מיוחדת בפנקס קטן, ישן נושן, (דף כ"ג ע"ב), של בהיג' הרמ"א; יזכור אלהים נשמת הצנועה והחסידה אשת חיל יראת ד' ומשכלת מרים בת ר' קותיאל סג"ל אשת האלף התורני מהר"ר משה בן הר"ר משה שניאור בעבור שהיתה פושטת ידיה לעניים וגומלת חסד בשכר זה הנצב"ה עם נשמת אי"ו שרר"ל וכו'; י) אשת האלף ר' מאיר, ש"ץ דבהיג' הישן, שנקרא ע"ש חמיו מאיר

¹¹ בפנקס הח"ק דף ע"ח ע"ב אנהגו קוראים; "נשמת הקדוש ר' משה בר נתן נהרג ביום ח' סיון שפ"ב סמוך לעיר בייטום והובא לכאן ביום ג' אסרו חג דשבועות שפ"ב ונקבר ביום החמישי ונצמח הנער משרת כמ' יונה לנדא הקדוש כמ' מרדכי גוספריכט בר... נהרג ביום ה' וזכור אלהים נשמת הצנועה והחסידה אשת חיל יראת ד' ומשכלת מרים בת ר' קותיאל סג"ל אשת האלף התורני מהר"ר משה בן הר"ר משה שניאור בעבור שהיתה פושטת ידיה לעניים וגומלת חסד בשכר זה הנצב"ה עם נשמת אי"ו שרר"ל וכו'; י) אשת האלף ר' מאיר, ש"ץ דבהיג' הישן, שנקרא ע"ש חמיו מאיר

ועלמליש: וגשמת האשה מרים בת הריד מאיר שיץ דבהכ"י היה נקרא ר' מאיר ועלמליש יום א' ד' תמה תינ' (דף קריב ע"א)¹²; (יא) אשת האלף ר' אברהם ביר רפאל כ"ץ, סופר של מנהיגי העדה, בעלי החשבוניות, שנקרא ניכ ע"ש תהי ר' אברהם ועלמליש ונפטר זקן ושבע ימים יום כ' אב ת"ט: וגשמת הישיב הר"ר אברהם בר רפאל כ"ץ זיל סופר ה' י' מנחם ועלמליש לנדא סופר אצל בעלי חשבוניות דקהלתו יציר (דף קכ"ב ע"א)¹³.

הדיין ר' אברהם סרץ ביר יקותיאל זלמן סג"ל לנדא היה אבי אבד של הנימ אברהם ביר יוסף הלוי מקראקא (שלא נודע עד היום בן משפחת מי הוא). שבא בשנת תס"ה שנת הגזרות והמזומות בפולין, ספה להמבורג, ויחבר שם פירוש חדושים על המסכת מגילת תענית, שנדפסו באמשטרדם בשנת ת"ט. המסכת באמצע ועל צדה האחד הפירוש בשם פירוש של מהר"א; הוא מלוך מפרשי יסאר מפרשים על מאמרי מגילה זו בשם בבלי וירושלמי, ועל צדה השני החדשים בשם חידושי מהר"א; מה שחדש המחבר ומה שנמצא בספרים אחרים. הפירוש והחדשים נדפסו ארבע פעמים. בעל מנן אברהם או"ח ריש סי' תק"ס כתב: ואף שבס' מ"ת שנדפסו מחדש באמשטרדם כתוב בצדו נ"א, וכתתו לס' מגילת תענית עם אותם הפירושים והחדשים של ר' אברהם ביר יוסף (ביר אברהם סרץ ביר יקותיאל זלמן בהג"מ משה) הלוי לנדא. וכן מובא חבורו בשו"ת שער אצרים (וולצבאך, תמ"ה) להג"מ אפרים ביר יעקב כהן מוילנא: וראיתי בס' שנדפס מחדש והוא סי' על סט' מגילת תענית וכו' וכתב עליו בעל הספר הנזכר ונקרא שמו בשם סי' מהר"א¹⁴. ר' אברהם ביר יוסף הלוי לנדא מקראקא. מחבר הפירוש והחדשים על מגילת תענית כותב בהקדמה וגם בפירושו לטאמר האחרון שם. כי בעריה אייר המיו' לפי' היה הוא בתוך המהפכה בפולין בשעת ההרג הרב בישראל וראה רבים שקסצו בתוך המים על קדושת השם וכפשע היה בינו ובין המים ובחסד ר' נצל יקבל עליו בנדר לשבת ביום ההוא עם כל בני ביתו בתענית ולשמוח בלילה אחר

¹² שני ר' מאיר שיץ נזכרו בימים תהם בפנקס החיק ולא נודע כי כהם היה ש"ץ בבהכ"נ הישן וחתן ר' יקותיאל זלמן לנדא: א) וגשמת כס"ר מאיר בר שמחה ש"ץ יום ה' כ"ה אדר שני שס"א לפ"ק" (דף נ"ה ע"ב); ב) וגשמת הר"ר מאיר שיץ בן הריד שלמה זלמן חתן וצ"ל יום ג' ר"ח אלול שצ"ה לפ"ק" (דף ע"ד ע"א). גם בנו של ר' מאיר חתן ר' יקותיאל זלמן לנדא היה חתן בקראקא כמ"ס בפנקס דף צ' ע"ב: וגשמת הר"ר ישראל חתן בהר"ר מאיר חתן זלמליש ז"ל ביום ג' כ' תמוז שפ"ו. ר' מאיר חתן ר' יקותיאל זלמן לנדא התחתן במשפחת הג"מ משה שמואל ראש ישיבה פה בימי הג"מ שלום שכנא כלובלין (עו' לה"ן פרק: ר' משה שמואל): וגשמת אשת הר"ר משה שמואל חתן בת הריד מאיר חתן זלמליש יום א' תשי"ב שפ"ג (דף פ' ע"א).

¹³ שלשה בעלי חשבוניות נתמנו (עו' סגרי קדמוניות מפנקסאות ישנים ב.ת.אשכולי ע' 10). ואולי היה אותו הסופר ר' אברהם כ"ץ אביו של הנימ יצחק ביר אברהם כ"ץ מקראקא מחבר "תולדות יצחק בן אברהם" (פסדיא, תניא), חתן המנהיג וגבאי צדקה ר' יוסף ביר יצחק לנדא (תשובה להלן) וחמיו של הג"מ משה הר"ר כקראקא בעל ריש משה על התורה (לבוב, תרל"א). כן אפשר הדבר כי מ' ברוינרל הנ"ל היתה אשתו של ר' אברהם כ"ץ או של ר' מאיר ש"ץ מ' כי אחת מכוונות ר' זלמן לנדא הנזכרת היתה נשואה שתי פעמים והיו לו לפיו רק ארבע או שלש בנות. ¹⁴ בן יעקב, אוצר הספרים ע' 295 סי' 476: חיים מיכל, אור החיים ע' 44 סי' 124.

התענית כשמתחמדים. בהקדמה הגיל מזכיר הוא גם פירושו על התורה ע"י הרץ המדרש והקבלה¹⁵).

בשורת מהדים מלובלין סי' קכ"ב מובא, כי ר' יצחק במהרר אברהם ר' וואלפס מלוב. בן מ"ז שנה, נתן בווי' בהלוי נט לאשתו (ילדה) מרת בת שבע, בה הקצין, הריר לייביש, כדי להצילה במותו מויקת היבם, ואח"כ בקומו מחלוי לא חסצה האשה לשוב ולהנשא אליו אלא אם יכתוב הוא לה תנאים חדשים ויתן לה — נוסף על הכתובה עם התוספת של ארבעה אלפים ושש מאות זהו מכבר — במתנה גם הבית שהיה לו בלוב. כאלו לא היתה מעולם אשתו חתה באה אתו בקשר השדוך. והגאון מהר"ם מלובלין אבד"ק לבוב בזמן ההוא עדער על הנש והוציא ססיד (וכן נאמרים אחרים כגון מהר"ם יפה בעל הלבוש ועוד), כי הוא נט מוטעה ואסור להנשא לאיש אחר עד שבעלה יתן לה נש שני כדן וכהלכה. והנה אותו ר' יצחק במהרר אברהם ר' וואלפס מלוב. מלוב. שם בשדת מהר"ם מלובלין, הוא אחי אשתו של החכם ר' יונה בהמנהיג ר' יקותיאל הלוי לנדא מקראקא¹⁶).

שני בנים ושתי בנות היו לר' אליעזר ליפמאן ביר יקותיאל זלמן לנדא :
 א) ר' יצחק, שנפטר ז' אייר שס"ב : „ונשמת כמ' יצחק במהרר אליעזר ליפמאן ביום א' תקבד ביום ב' ח' אייר שס"ב" (פנקס הח"ק דף ע"ה ע"א) ; ב) ר' משה, אדם גדול בתורה, צורבא מרבנן, שמת כ"ד תשרי שס"ג : „ונשמת הגדול בתורה מהרר משה ביר אליעזר לנדא תקבר יום ר' כ"ד תשרי שס"ג" (דף ס' ע"א) ; ג) מרת העמל, שמתה י"ט חשוון שס"ד : „ונשמת מ' העמל בת אליעזר ליפמאן לנדא סג"ל ביום א' י"ט חשוון שס"ד" (דף ס"ב ע"ב) ; ד) מ' מינדל, כלתו של הדיין ר' אברהם חתן הג"מ משה בהג"מ יוסף כ"ץ, בעל שרת שארית יוסף (ע"י מחברתי דברים עתיקים ב.האשכולי ע' 23 ס' כ"ח), שנפטר י"ד טבת ת"ס : „ונשמת מ' מינדל בת מהרר אליעזר ליפמאן ז"ל י"ד טבת, כלתו של מהרר אברהם דיין ר"מ ר"י משה ר' יוסף, פנקס הח"ק דף ק"ב ע"א. לפניה ולאחריה נזכרו נפטרים משנת ת"ס).

ולר' יהודה ליב ביר יקותיאל זלמן לנדא היו בן ושלוש בנות : א) האלוף ר' אברהם, שמת מ' אלול ת"ה : „ונשמת הריר אברהם ביר יהודה ז"ל סג"ל ח' ר' בערל ר' מאירש ז"ל ביום ה' ט' אלול תה"ל" (דף ק"ד ע"ב) ; ב) מ' צירל, אשת האלוף הקצין המפורסם ר' וואלף סאָפּר הכהן בעל בהכ"נ הנקרא על שמו¹⁷ ; ג) מ' גיטל שיינ כ"ג אדר שס"ב : „ונשמת מ' גיטל בת הריר יודא ליב סג"ל ביום השבת ונקברה למחרתו ביום א' כ"ד שס"ב" (דף ע"ה ע"ב) ; ד) מ' חנה, שהלכה לעולמה י"ט טבת ת"ס : „ונשמת מרת חנה בת יהודה ליב זעלמלש לנדא יום א' י"ט טבת" (דף ק"ב ע"א, ושם מובאים מתים לפנייה ולאחריה משנת ת"ס).

¹⁵ גירונדי, תולדות גדולי ישראל ע' 19 ס' מ'.

¹⁶ ירדיו החכם ד"ר ב. וואכשטיין בווי' העירני על שו"ת מהר"ם מלובלין הג"ל, הגם נעשה בשנת ש"עא ובערמה ותחבולה של אחי האשה האלוף כהר"ר וייטל בהצין הר"ר וייביש וניסה האלוף מהר"ר הי"ץ במהר"ר שמואל והגאון כהר"ם מלובלין היה בעל דורתו של כהר"ר יצחק (במהר"ר אברהם ר' וואלפס מלוב), גותן הגם, גיסו של ר' יונה לנדא (ע"י שו"ת מתרים מלובלין ס' קכ"ג).

¹⁷ ע"י להלן פרק : ר' משה שפאך ור' וואָלף סאָפּר.

משה לנדא היו בזמן אחד: אחד בפראג, אחד בקראקא ואחד בלוב (אבי ר' צבי הנ"ל). ונראים דברי דעמביצער מדברי צונץ ולא צדקו לא טענותיו של אבין יליר במענה²⁴ ועל מסלת עיר הצדק) ע' 16 ולא חלומותיו של פרידברג בלוחות זכרון ע' 49 סי' ל"א ובני לנדא למשפחותם ע' 11—12. אבין יליר טוען, כי קשה להאמין, כי נמצאו שני גדולים שוים בשם העצם והמשפחה בזמן אחד, ור' משה לנדא מלוב היה איש ששוט כאלפים וולתו, שנוכרו בפנקס הח"ק בתאר ר' או כהן. ופרידברג העמקן, העוסק במעשה מרכבה (דובר גדול מעשה מרכבה). בהרכבת שני אנשים שונים לאיש אחד כמה וכמה פעמים, מוסיף ומערבב עוד פרשיות ומביא ערוביאי על ערוביאי בתולדות. לרעתו היה הנימ משה ב"ר יקותיאל הלוי לנדא בן בנו של ר' יעקב לנדא בעל האגור ור' שמואל לנדא מפראג הכובא בשו"ת הרמ"א סי' נ"ו הוא ר' שמואל לנדא, שמת בקראקא בריה שביה הוא בנו של הנימ משה לנדא הנ"ל. ור' יקותיאל בנו של אותו הנימ משה הוא אבי המנהיג ונבאי צדקה ר' יצחק לנדא הנ"ל. אבל כל זה אינו אלא דברי הבאי, קלושים מן האויר, בלי שום ראיה ודמו. הן בשם 'יקותיאל' לא נמצא בשום מקום לא בנו של בעל האגור ולא אביו של המנהיג ונבאי צדקה ר' יצחק לנדא וגם ר' שמואל לאנדא לית מאן דכר שמה של אביו בשם 'משה'. וכן רחוק מאד הדבר, כי ר' משה לנדא, דיין בפראג בסוף שנת ש"י הוא אותו ר' משה לנדא מקראקא, שהוציא פה כבר באותה שנה אסור על ספרים, שנדפסו אז מחדש, ור' שמואל לנדא מפראג, שבתו מ' צארט מתה שם עריה שציד²⁵, הוא אותו ר' שמואל לנדא מקראקא, שנפטר כאן ששים ותשע שנים קודם לכן. ובאמת כמה תרי יוסף בן שמעון ומכיש כמה תרי יוסף, גדולי תורה בעת אחת איכא בשוקא, כגון: ר' יקותיאל ב"ר משה בפוונא, מחבר 'קצור עמודי נלה' ור' יקותיאל ב"ר משה (לנדא) בקראקא, מנהיג העיר ור' ארצות²⁶; ר' אליעזר מורפשיק דרשן גדול בפראג, שמת שם בשנת שנים²⁷ ור' אליעזר מורפשיק, פרנס קראקא והמדינה (מחותנו של הנימ יצחק היות, מחבר סני יצחק), שנפטר פה כ"ו כסליו שניא²⁷; ר' שלמה רופא מלובלין המובא בפ"ד או"ח סי' ס"ז סק"ו ובשו"ת מהר"ם מלובלין סי' ק"א, ור' שלמה רופא מקראקא הנזכר בשו"ת מהרש"ל סי' כ"א ובשו"ת הרמ"א סי' ר' 28; ר' אבא הלוי מפה, שמוכא בשו"ת הבי"ח ההדשות סי' מ"ב ור' אבא הלוי מלוב, שנוכר ניכ שם סי' ס"ז ובספרים אחרים²⁹; ר' משה לבוב אב"ד על כל מדינת מורביה ור' משה לבוב

²⁴ האק, משפחות ק"ק פראג ע' 19.

²⁵ ע' למעלה פרק זה.

²⁶ ליעזבן, גל עד ע' 65 סי' 128.

²⁷ פנקס הח"ק דף פ"ז ע"א ונוסח מצבתו.

²⁸ דעמביצער, כלילת יופי ח"א דף כ"ג ע"א וע"ב הערה י'.

²⁹ כגון שו"ת איתן האורחי סי' ל"ט ושו"ת מהר"ם מלובלין סי' י"ט. החכם צונץ בסופר

בספרו עיר הצדק (בהערותיו שם בסוף הספר ע' 41 סי' 40): מא לא השמות האלה ור' אבא הלוי מקראקא ור' אבא הלוי מלוב (ל"א אבא אחר המה). ונעלם כמנ, כי ר' אבא הלוי מלוב היה ב"ר יוחנן ונפטר שם בריה חמו תיג (מצבת קדש ק"ג וחד"ד סי' י"א ואנשי שם ע' 21 סי' ס"ג) ור' אבא הלוי מקראקא מת פה בחדש אייר ת"א ואביו היה נקרא 'איוק' ולא 'יוחנן'. ואלה דברי פנים הח"ק דף ק"ט ע"א: 'ונשמת חאלוף המרוסם הישיש נאסן הגאון כהר"ד אבא

אבדיק פרעשבורג, שבאו שניהם בהסכמות על שוית השיב ר' אליעזר³⁰, וכן שני משה לנדא ושמואל לנדא היו בזמן אחד, ר' משה לנדא ור' שמואל לנדא בפראג ור' משה לנדא ור' שמואל לנדא בקראקא, ור' שמואל לנדא מפראג לא היה בנו של ר' משה לנדא משם ור' שמואל לנדא מקראקא לא היה בנו של ר' משה לנדא מפראג, ולא עוד אלא שאנחנו רואים בימים ההם גם ר' שמואל לנדא שלישי, ניכ איש חשוב גדול, "איש צדיק, פרנס בדורותיו, נאמן בהשתדלותו בחצר הקיסר" שנעדר בספרים י"ט חשון של"ו³¹, ור' משה לנדא (מלבוב) השלישי באותו זמן היה ניכ נברא רבה ולא איש פשוט כאלפים זולתו והוא נזכר אמנם בפנסק החיק (דף ס"ח ע"ב) כתאר הגדול, מהר"ר (עיי' למעלה) ולא בשם ר' או כהן, ומלבד זה אין להוציא בכלל משפט מתארים קטנים בפנסק על מיעוט ערכם וחשיבותם של גושיהם, כי ירי סופרים שונים היו ממשמשים בספרי הקהלות והמתים, סופר סופר בפי תלונתו והעולה על לבו, זה קצר ברשימות זה האריך בהוכחות נשמות, זה היה דייקן בשמא ובפעמא וכתב זכרון בספר לא רק את שמו ושם אביו ותולדו וחמיתו של הנפטר, אלא גם את שם משפחתו וכנויו, מסתרו (או מלאכתו) ופעולתו תוך קהל ועדה, זה לא שם לבו לסרטים ודקדוקים כאלה, ורשם בפנסק רק את שם העצם של המת ולא יותר, לא שם אביו ולא שם חמיו, ואף לא יום ושנת פטירתו או הריגתו על קדושת השם, ובאשמתו של סופר אירייקן כזה אנהגו קוראים בפנסק החיק הרבה שמות סתומים וכמה דברים מקומעים, שאין כל אפשרות לעמוד עליהם, הן במקצוע הביורסיה והן בפנת ההיסטוריה, ומצאים אנהגו שם הרבה הרבה אנשי שם (כגון ר' יעקב פולק, בעל החלוקים ור"ם בפראג וקראקא ור' יעקב עברלש ור' יקותיאל זלמן לנדא, מנהיגי העיר ור' איצות מובאים רק בשם ר', כמ' או בשמם לבדו, בלי שום תואר הכבוד כלל.

באמת אין כל בני לנדא הם ממשפחה אחת; הלויים שבהם הם על הרוב צאצאי הג"מ משה סג"ל לנדא, בן דודו ועירו של הרמ"א, ויש שאינם לרם ונקראו להם ובניהם וחתניהם אחריהם מדור דור בשם לנדא על שם חותניהם, וכשם שר שאל וואל, בן בנו של מהר"ם מפדובה ור' מאיר וואל, חמיו של ר' חיים בוכנר מקראקא, בעל אור חדש, לא קרבו ואיזו מעולם ולא נקבו בשם "וואל" (איטליק) מכח אבותיהם (כי הם היו אשכנזים ולא איטלקים), אלא מכח עצמם ע"ש צדיק איטליא, ארץ מגוריהם לפניו, כך היו גם ראשי בתי אבות לנדא שונים ואיש איש מהם נקרא לנדא ע"ש מקום מתגורר ולא היו מקורבים כלל איש אל אחיו, וכן הדבר בענין המשפחות אשכנזי, הורביק, שפירא, היילפרין, מיזלש, מדעשטיק, לזכר וזמיהם ולא כלם הם שארי בשר איש אל רעהו.

וכן לא נכון הוא מה שכתוב במבוא לעיר הצדק ע' 4, כי הגי' ששה לנדא היה מבית דינו של הרמ"א, כאלו הרמ"א היה האב"ד ור' משה לנדא הדיין שלו, ובאמת לא שמש הרמ"א בתור אב"ד ור' משה לנדא לא עמד תחת מידתו של הרמ"א בתור דיין, אלא שניהם ועמיהם הגי' יוסף כהן צדק, בעל שוית שא"ת.

הלוי בן החסיד סהריר אייזיק, באותו דף ועמוד של הוכחת הגי' אבא הלוי מקראקא נזכר לגי' גפסר יום ו' ו' אייר ת"א ולאחריו יום כ"ה אייר ת"א.

³⁰ (דעמביצער, כלילת יומי ח"א דף ל' ע"א וע"ב).

³¹ הירביק, אבני זכרון ע' 24 סי' 264.

יוסף, כהנו יחד סאר פתח ראשי חכמי קראקא ורביה זכא שלשום היה שזה בתוקף הרכנות ושום איש מהם לא היה כסוף תחת יד רעהו. ואילו עמד ר' משה לנדא תחת מרדנו של הרמ"א וזיה זקוק לו. לא היה בא החום ראשון על מסק דין. שיצא מלפניהם, אף כי היה קשיש מהם הרבה.

בפנקס דקהלת פרעמיסלא נמצא חתום על פסיד מיום ג' סיון שנת ת"כ שיצא מאת הראב"ד שם הני"מ אריה ליב בהני"מ זכריה מענדל קלויזנר מקראקא: „גרשון ענויל בהנאון מוהר"ר יקותיאל סניל מקראקא".⁸² ואולי היה הדיין ר' גרשון ענויל ג"כ בנו של ר' יקותיאל ולמן סניל לנדא מקראקא. מנהיג העיר והמדינה.

ה. ר' אליעזר טריוש.

בסוף שנות המאה השלישית ובתחלת ימי המאה הרביעית לאלף הששי למספרנו הרבי"ן תורה בקראקא ר' אליעזר טריוש. שהיה אחד מעמודי התנועה המשיחית. שדתעוררה בימיו בישראל ע"י דוד הראובני ושלמה מלכו. הוא נולד בשנת רנ"ה ואביו ר' נפתלי הירץ טריוש היה חזן בפארנקפורט ע"נ מאן, גדול בדורו. „מקובל גדול" (כן כתבו עליו) ובא במנע מדעי גם עם חכמי האומות וחבר בחכמת הקבלה את החבורים האלה: א. „נפתולי אלהים". באור דרך קבלה על פירוש רבנו בחיי עה"ת ועם סימנים מס' הבהי (העדרום, שיו"ט); ב. „דקדוק תפלה". פירוש על התפלות ע"ס קבלה (מהינען, ש"ך); ג. „יסוד שירים". פירוש על מנלת רות בדרך פשוט ונסתר וסוד מלכות בית דוד, והוא מדרש הוזהר על רות. שנדפס בשם מדרש הנעלם על רות בויניציא בשנת שכ"ז.⁸³ הני"מ יוסף יוסא האן מנורלינגען מחבר ספר „יוסף אומץ". דינים ומנהגים לכל השנה (תפ"ט) מדבר בספרו זה ובהקדמתו כמה פעמים נכבדות ברניה טריוש ושם לו את הנהגותיו ופירושיו לקו ואת דיניו ומנהגיו למשקלת ונגד דעת הריב"ש. מהר"ל — כותב הוא — „הניה בכתב ידו בתפלה בק"ק ווירמיישא בצור ישראל קומה בעזרת: לאפוקי לעזרת עיד רוכב שמים בעורך וא"כ מי ימלאו לבו לשנות מדברי מהר"ל, שעשה הלכה למעשה להניה ובסרס אחר שהעיד כן מהר"ר י"ט (מהר"ר הירץ טריוש) ז"ל שהיה חסיד וש"ץ מה (ספר"ט) ודקדק מאד בדקדוקי התפלה ע"י שקבלהו עליהם מה בעירנו לש"ץ כמו שהאריך בהקדמתו הנדפסת בפדישתו אחר ישתבחי (יוסף אומץ סי' רצח). כתב מהר"ר טריוש הני"ל, שהמנהג מה ונקבוצת

(⁸²) כפי שכתב לי סר מאיר דוד הערצבערג ספרעמיסלא.

(⁸³) לפי אוצר הספרים לכן יעקב נדפס הפחיי עם נפתולי אלהים (כלי המיפנים מס' תבחי"י) בשנת ש"ו גם בקראקא, בנפתולי אלהים דף י"ט ע"א כותב המחבר: „קבלתי מס' זקן הרב רבי נתן ז"ל ז"ל, שקבל ושכח מפי ברוך בוזר סגנייטש, שקבל מהנאון מהר"י פולק ז"ל, וכנראה היה ר' נפתלי הירץ טריוש תלמידו של אותו הנאון.

(⁸⁴) אור החיים ל' חיים מיכל ע' 202 סי' 426. ר' אליעזר ד' יוסף בני ר' נפתלי הירץ טריוש הביא כל חבוי אביהם לדפוס (בריל, יאהרביכער I ע' 104). הוא חבר גם פירוש על פירשי עה"ת שנשאב בכ"י רד"א (ע"ש). תחכם שפיינשניידר סביא בשם נפתלי טריוש את סריל הסליחה (קסלוג בורל, ע' 481 סי' 2881) ולדעת ירד"י תחכם פריימן (בעתונת הביבליוגרפי ע' 47 שנת 1904) הוא אותו ר' נפתלי טריוש, שנמנה בשלשלת חקבלה (דפוס ואלקווי) דף ג' ע"א בין גדולי איטליא ואינו ר' נפתלי טריוש החזן והמקובל מפרס (היפך מדעתו של בריל יאהרביכער I ע' 104 תהרה 76). וכנראה ר' נפתלי טריוש מאטליא הוא אותו ר' נפתלי טריוש הסתבר של שרת המובא בזכרת רבני איטליא ע' 50 לריש זויג'.

לומר בחדש ואדר ולכפרת משע. שיש בנוסח י"ב לישנא בקשה. לכן בעיבור אנו מוסיפין עוד לשון אחד וכן מנהג משום פתי (שם סי' תרצ"א). במסוס זכרונות אומרים שה ועקדת יצחק לזרעו של יעקב וכו' תזכור (נגד דעת הריב"ש) ואין לנו לזוז ממנהג החזנים הקדושים הקדמונים. שהיו מה וא' מהם גדול בדורו מהרריה מריוש ז"ל מקובל גדולי (שם סי' תתקע"ב וראה גם בהקדמת הספר וסי' כ"ו, כ"ט, ס"ה, ס"ח וג"ט).

בנו הנאן ר' אליעזר היה. כאמור. ראש ישיבה בקראקא ומבעו ושמעו יצא בעולם ותתקבל משם בשנת ש"ה לאבר"ק שפדים וגדולי הדור שמו עיניהם בו בשנת ש"י. להציע לפניו את דברי ריבוהם להלכה ולמעשה (שרת הרמ"א סי' נ"ה) והרמ"א כתב עליו. כי הוא. ראוי שכל התורה תהיה נפסקת על ידיו (שם סי' צ"א). הקיסר פרידיגנד הראשון בחר בו טובנאנים הנודעים ר' יעקב מזרימזא ומתרים מפדובה בשנת ש"ה. להנהיג תקנות ולקבוע סדרים בעניני בחירת רבנים ופרנסים בקהלת פראג. שנללו בה קלקולים וסכסוכים. שפרצו כל גדר הנמוס והקהלה החשובה היתה פרועה לשמצה (נרץ ח"ט ע' 361 ושפיר דיי ח"ז ע' 265).

ר' אליעזר מריוש. הנקרא והנדע גם בשם לזר מפראנקפורט. עסק הרבה גם בחכמת הקבלה והעתיק בעודו בקראקא כתבי המקובל ההוה שלמה מולכו. שבאו הגה מקאפו והאמין בו ובהזיותו המשיחיות. שמשכו עליהן עיני כל היהודים הניע מארצות הקדם עד העיר קראקא. שנת רצ"א — אומר אביו בספרו דקדוק תפלה דף ד' ע"ב — בא אלי מכתב מכני יקירי הר' אליעזר מריוש. אשר העתיק כתבי קדש הובאו מקאפו לקהלת בדקו נבדחו — בודא ? ומשם קרקוב וקראקא. אשר בני דר שם נגד הנאולה. כי התחילה וכבר החל בני ברית עם קדש ירושלים עד שלוניקו. תקנות עניות ותשובה בה"ב בכל שבו ע... גם הנשים ישפכו לבם בצום (ראה נרץ ח"ט ע' 285 ושפיר דיי ח"ז ע' 405). מכתבי קדש אלה נדפסו. כפי דנראה. בספרו „נפתולי אלקים“ אותן ההעתיקות. שחתום עליהן „שלמה נר“ (דף ב' ע"א) ושלמה מולכו. (דף ס"ז וז"ה ע"א) (בריל, יאהרביכער I ע' 105 הערה 77). התנועה המשיחית של ר' אשר לעמלן בשנות ר"ס — רס"ב היתה בעיני ר' אליעזר מריוש לא משאת שוא. לא חלום דבר ריק. אלא דבר של ממש. של יעודים אלקיים לקבוצ גלויות וביאת נוהל אמתי. שרק עונותינו הם אולי עכבו קיומם. הלא כה דברי תלמידו ר' דוד נאנו בספרו צמח דוד (ה"א, ר"ס): ר' לעמלן היה מבשר על ביאת משיח בשנת ר"ס ובכל תפוצות ישראל האמינו לדבריו. גם בין הגרים היה הקול הולך וגדול ורבים מהם גם האמינו לדבריו וא"מ זקני ועליקמן נאנו ז"ל הרס ונתן תגור המיוחד למצות בהבטחתו הנמורה שלשנה הבאה יאפה מצות בארץ הקדושה. ואני הכתב שמעתי מפי מורי הזקן „מהר"ר אליעזר מריוש אבר"ק והנקבורט. שאמר כי לא דבר ריק היה ושנתן אות ומוסר ואמר אולי המאמינו נרמו ועכבוהו“.

עשרים ושנים שנה שמש ר' אליעזר מריוש ברבנות בפסד"מ ושם מת בן ע"ב שנה וכמדומה בשנת שכ"ו. בצמח דוד (ח"ד) כתוב. כי הוא נספר בשנת שכיני. חה אינו נכון. כי הוא נמצא חתום במכתבי הרבנים מפסד"מ. (שנדפסו בתולדות משפחות. גינצבורג ל"ר"ד מניח) בערב פסח שכ"ד וז"ו סבת שכי' וכן בפנסק הקהל

שם ע' שנת שכ"ו (ע"ש ע' 126—127 וע' 130 ובריל, יאהרביכער I ע' 106). וקרוב הוא איפוא, כי מת בשנה שאחריה וצ"ל בצמח דוד. שכ"ז. במקום. שכ"ז. ואותיות נ' ה' נתחלפו בדפוס. הוא הניח אהריו בכתובים קונטרס. שממנו נעתקה תפלה (שהיא בקבלה לר"ת) בספר יוסף אומץ הגיל ס" תפ"ד. ובטעות מיתסים לו כ"י בשם. באור על שערי דורא" (בריל, שם הערה 84).

לפי דברי ר"י כהן צדק בדור ישרים (ע' 21—23) נשא ר' אליעזר מריוש אשה מפראנ ממשפחת מוסיק ואחרי מות חותנו העשיר נעשה שותף בעסקי דודו הקצין ר' משה עברלש (בעל אחות אביו). חותנו של הג"מ יוסף כ"ץ בעל שארית יוסף (ראה למעלה פרק ג') ובערך שנת ר"ס כימי נדוש היהודים מביהם, באו הוא ודודו לקראקא ודודו נתמנה פה למנהיג העיר והמדינה והוא לר"מ ולאב"ד בקהלה הבהמית. שהיתה בקראקא בימים ההם. אך הדברים האלה הם רק דברי הנדה, בלי ראיה מוכחת על אמתתם.

משפחת מריוש (או מריוש) מוצאה מעיר Troyes בצרפת ומנוע רש"י. מלבד ר' אליעזר מריוש ישבו בסולין בימיו ובזמנים מאוחרים עוד חסוכים אחרים מן המשפחה הזאת, כגון: א) ר' מנחם אליקים מריוש, דיין בוילנא בשנת שי"ז; ב) ר' נחום ב"ר יצחק מריוש ראב"ד שם בשנת תקמ"א; ג) ר' דוב בער ב"ר יהודה מריוש אבדיק זאנער חדש ואח"כ ספרא ודיינא בוילנא משנת תקכ"ו ועד יום מותו בשנת תקס"ד, מחבר רביד הזהב על התורה (הורדנא, תקנ"ז) ושיר חדש על שיר השירים (חילנא, תק"ס); ד) ר' הנדל זונדל ב"ר יצחק מריוש. שמת בוילנא בשנת תקע"ב וגלה תרמית חסיר חצוף שהיה נע ונר בכל ארץ אשכנז והוציא קול על עצמו שהוא בן הגר"א מוילנא והגר"א מתחרט מאד על התנגדותו לחסידים (פ"ק, קריה נאמנה ע' 62, 196, 200 — 201, 140, 225). משפחת מריוש, הן באשכנז והן בסולין, היתה נדונה, שלא לאכול בסוכה ליל ש"ע ע"פ מנהג אבותיהם וראש משפחתם רש"י ז"ל, ר' דוב בער מריוש הגיל, בן בנו של ר' יצחק מריוש אבדיק קופישאק בהג"מ שניאור מריוש מספדים כותב בספרו רביד הזהב (פ' אמור): „מצאתי בחבור אא"ז הנאון מוהר"ר שניאור מריוש מק"ק ספדים שהיה נדוג שלא לאכול בסוכה ליל ש"ע ע"פ מעשה דרש"י ראש משפחתנו". בש"ע — כתוב בספר יוסף אומץ הגיל ס" תתרי"ח — „חייב לאכול כל הסעודות בסוכה וכו' ולאו שפיר עבדו האוכלים קצת מן סעודת שחרית בש"ע חוץ לסוכה רק משפחת מריוש האוכלים כל הסעודות ליל ש"ע חוץ לסוכה יש להם על מה שיסמכו. וכמוכן סמכו הם על רש"י, ראש משפחתם, ולאותם בני מריוש, יושבי מדינות פולין, כונת המג"א א"ח ס" תרס"ח אות ב': „יש שאין יושבין בה (בסוכה) כלילה (ליל ש"ע) וביום יושבים בה ואינו מנהג ובמדינותינו יש קצת אנשים שגוהגין כך לפי שראו כך מאבותיהם“.

החכם בריל אומר (יאהרביכער I ע' 117 ס" 41), כי הג"מ אליעזר אשכנזי הנקרא גם בשם איש צבי, אבדיק אפסא ומחבר דמשק אליעזר (לובלין, ת"ז). היה בן בנו של ר' נפתלי הירץ מריוש מספדים, וזה אינו נכון, ובעל דמשק אליעזר אינו בן בנו של ר' נפתלי הירץ מריוש הגיל אלא בן בנו של ר' צבי העלמאן ב"ר חיים מוורמייזא (ע"י כלילת יופי היא דף ס"ד ע"א), בן מובא בטעות באוצר ישראל לאייזנשטיין (וכך ה' ע' 23), כי ר' יוסף ב"ר יוחנן מריוש דר בקראקא

בשנת 5-1430 ת"ל „בקאָרנשען“ במקום „קראקא“ (ראה בר"ל, יאהרביכער I ע' 100 ס" 7).

ו. ר' פייבל ור' זלמן זידיש. ר' לזר פייבלש ור' אברהם חזקוני.

בשער הספר יוסיפון לר"י בן ערדון הכהן, דפוס קראקא שנת ש"ט, נמצא כתוב כזה: „ע"י הר"י שמריה ב"ר אהרן ז"ל נכד פרום ווייבל הנקרא זלמן זידיש“. וראוים אותם האנשים החשובים הבלתי נודעים מי הם, ר' זלמן זידיש, מציא היוסיפון, ואביו זקנו ר' פייבל, שבשמו ידגל הוא בשער הספר, שנפיק עליהם אור נעשה להם יד ושם.

ר' יחזקיה ב"ר יהודה הנקרא ר' פייבל, אביו אביו שר ר' זלמן זידיש, נמנה בסוף ימי המאה השלישית ובתחלת שנות המאה הרביעית על קציני קראקא וחכמיה, על גדולי העיר ועל אנשי השם, והיו חותנו זקנו של הנימ משה בהנימ יוסף ב"י, מחבר שרת שארית יוסף (ניסוח של הרמ"א). ויכתב סה פאר בתור מוהל, תוקע, מנהיג ונבאי צדקה, ובתור מוהל או תוקע ואצ"ל מנהיג ונבאי צדקה¹ לא כהן בקראקא בימי קדם וביחד בימים ההם, בימי המאה השלישית והרביעית אלא איש גדול, נשוא סנים, למדן מופלג, צורבא מרבנן, כנון ר' צבי ב"ר יצחק יעקב באכטינש, בעל פירוש והנהגות על שחיטות ובדיקות למהר"י ווייל (קראקא, שליו)² ור' משולם פייבש (ב"ר ישראל שמואל) הנודע והמוכא בספרי הפוסקים בשם „ר' פייבש מקראקא“, רבו של בעל הביח ורימ ואב"ד כאן במחצת השניה לשנות המאה הרביעית³. בפנקס הח"ק דף י"ב ע"א אנוחנו מצאים כתובה הזכרת נשמה מיזחרת על אותו הפרנס ר' פייבל, וז"ל: „זכור אלהים את נשמת ר' יחזקיה ב"ר יודא ז"ל“. הוא הלך לעולמו בשנת ש"י בערך, וכן מוכיח מן הוזהרת נשמתו, אשר נמצא הוא בדף ועמוד הגיל, סמוכה למצבת הנימ משה הלוי לנדא נבן דודו ועירו של הרמ"א, בשוהה השלישית, שאחורי המעקה לקברות הגאונים הרמ"א וניסוח ר' יוסף ב"ר צדק בעל שרת שארית יוסף, אנוחנו מצאים עוסדת שם אבן קבורתו של האדם החשוב הגדול ר' פייבל, אבן גדולה, שקועה ולא רעועה, בת י"ג שורות, אשר שש

¹ גבאי דתלמוד תורה ירצ לרון ולהירות הלכה ונמצא כתוב עליו בגנאץ התחלות במלון, יש לו דין במקום דיון, והספרים הספורים ר' נחום ב"ר משה מיזלש לסוף, גבאי דתלמוד תורה בקראקא, היה סה מדיני הכת השלישית וחתום כ"א בסלו ת"ז בראש הדינים התחזיים (פנקס הקהל ס' רנ"א). ונבאי צדקה גדל עוד כתוב בתלמוד מנכאי דתלמוד תורה, ועמד עוד על פורגה יותר גבוהה סו: של זה האחרון ונחשב בין הדינים הגבוהים, דייני הכת הראשונה, כנון הגאונים של צדקה הנימ תנחום בהנימ יוסף ב"י (בעל שרת שארית יוסף) והנימ יעקב בהג"ם ישעיה סג"ל הורביץ (בעל השליה) והג"ם יוסף בהנימ פייבש (רבו של בעל הביח) והג"ם ישעיה מהרדסיהים (חתן בעל סגלה עזוקות) והג"ם נתן נטע בהנימ חיים מנחם סן (אבד"ק ווינא והמרינה) והג"ם משה בהג"ם יהושע (בעל מגיני שלמה) וכאלה וכאלה גדולי תורה ורבי החשיבות, וכן היה הדבר גם בערים אחרות הן במלון קסן והן במלון גדול (ע"י) לר. גבאי: לעווין, געשיכטע דער יורען אין ליסא ע' 92-91).

² בסוף חלק החשיטות כותב הנימ צבי באכטינש: „ובני השיית שאני מוהל“.

³ „שמעתי שהגאון הרב מ"ה פייבש מקראקא ז"ל היה סל בריה ולא קנה פיו אחר המילה אלא בפה המלוכלך בדם מילה תקע בשופר לערבב מצות מילה בשופר“ (מ"ו או"ח ס"י תקפ"ד סק"ב).

שורותיה הראשונות משמשות כמעט כלן ורק שבע שורותיה האחרונות עלו בידו לקראן ולהעתיקן עוד במלואן. ואלו הן:

אוצרו.

פרום וייבל חוקיה בר

יהודא : זיל זה קרבן זה

תעודה : היה תוקע נם

מדהל ונבאי דצדקה :

סה ק"ק קראקא : בזכר

זה ישב ברום שורה : עם

ג' א' י' י' י' ת' צ' ⁴.

מבניו של ר' יחזקיה ב"ר יהודה המכונה ר' מייבל נדעים לנו בן וכת :
(א) האלוף ר' אהרן (אביו של ר' זלמן וידישו), שמת עודו רך בשנים לערך בן עשרים שנה. בחייו אביו במסדה בשנת שס"ז ⁵ ואשתו מרת וידישו נשעל שמה נקרא בנם ר' זלמן. וידישו⁶ בהאלוף ר' משה — בריה חשון שעיר ⁶; (ב) מרת פולקה, אשת המנהיג ר' אליעזר ב"ר יעקב המכונה ר' ליזר מייבלש (ע"ש חמיו). שהיה נבאי צדקה כל ימיו וימת כ"ז אלול שנינ ואשתו הגיל — ר' אב שס"ב ⁷. ר' זלמן וידישו, בן בנו של ר' מייבל, היה חזן בקראקא בבתיג הנבוא ⁸

⁴ נשמת אברהם יצחק יעקב נשמתו תחא צרורה. בשם "פרום" נקרא גם הג"מ יעקב ב"ר אליהו הלוי ספעליץ, שתרגם את הסליחות (פראג, שס"ב) לשפת יהודית-אשכנזית (ע"י המאמר "שפת יהודית אשכנזית וספרותה" ע' 58 והערה 1 להחכם שולמן, שנדפס במאסף הוספה להזמן שנת תרס"ג). ופלא כי השם "פרום" לא נמצא בספרי הפוסקים על שמות אנשים כגון, ברכת המים, מ"ב גיטין, "בית שמואל", מחל שמי ודברי חיים. להג"מ יעקב הלוי ספעליץ הנקרא פרום, מתרגם הסליחות הגיל, היה בן חשוב גדול בקראקא, שתדלן היהודים פה בעיר קאזיסירו (הסמוכה ונראה לקראקא) חבוקצה והסובגלה להם למקום מושבם, שנפטר כאן ביום טוב ראשון של פסח שנת שס"ח, כמות ספקס הח"ק דף ס"א ע"א; "ונשמת כס"ר יוסף בסתריר יעקב הלוי ז"ל שתדלן סקאזר והוא חי' בנו של פרום ר' יאקב ספיטליץ יום ג' י"ט ראשון ש"פ מ"ו ניסן שס"ח. בימי ר' יוסף הגיל, השתדלן של קראקא, היה ר' שאול ב"ר משה בצלאל הלוי השתדלן של כל מדינת פולין קסן והוא מת בקראקא כ"ז אדר ראשון שס"ר; ונשמת כס"ר שאול בר משה בצלאל הלוי בע"ש יום ו' כ"ז אדר ראשון שס"ד לפ"ק השתדלן של בני חסרינה" (שם דף ג"ח ע"א). על המכמות הנאונים בוער יערסלב על הסער רמסק אליעזר (לובלין, ת"ז) על חולין חתומים ר' כרדכי שאולס ור' וואלף דיין (תתן חג"ס מעגל ר' אביגדוש האב"ד חדים) מקראקא בשנת ת"ר, וואלי ר' מרדכי שאולס מקראקא הוא בנו של אהרן ר' שאול, שתדלן חסרינה, שמת פה בשנת שס"ד.

⁵ יזכור אלהי נשחת ר' אהרן בר יחזקיה שלי"ש (פנקס הח"ק דף י"ח ע"ב). ויען פי נגתם עליו, יזכור" סיוחד (כעל אביו). נראה לי כי גם הוא היה אדם חשוב גדול. שנת שס"ז היתה שנת כנפא והרביא ברה כקראקא לעיר שירלוב (מפני חמנא) ויחבר שם את הספר מחיר י"י (כמ"ש שם בחקרמה) ומעט בזה צונץ בעל עיד הצוק (ראה פתחתי לחלוחת ישראל וחכמו בפולין (פחברת ראשונה) ע' 28).

⁶ "ונשמת מ' ויירוש בת תר"י משה ביום ד' ר"ח חשון שעיה לפ"ק אמו של ר' זלמן חזן" (פנקס הח"ק דף ס"ו ע"ב).

⁷ "ונשמת כס' אליעזר בר יעקב יו' ה' כ"ז אלול גשין לפ"ק ודיח נכא צדקה כל ימיו" (דף ס"ס ע"א). ונשמת מ' סילקה בת ר' חזקי' הנקרא פיוול אלכנת ליזרן וייבלש יום ד' ו' מנחם שס"ב" (דף ג"ז ע"א).

⁸ בהג"כ הנבוא נכנה לערך חצי ימי המאה הרביעית ע"י הקצין והנריב ר' יצחק פיר

מה : שמיב לפי.
תנציב החיים.

ים : מתה בהדו
רים : שמינ ליצי:
תנציב צרורה :

מלבד הבת, האשה ההשונה. האשה הנונה, כחנה ופנינה, אשתו של הג'מ
משה כין, היו להמנהיג ונבאי צדקה ר' לזר פייבלש עוד שלשה בנים חשובים :
א) ר' אברהם הנקרא ר' אבוש לזר פייבלש, שמת יום א' של ראש השנה שמיט¹⁰ ;
ב) ר' צבי הירש, שנפטר כ"ז שבט ש"ע ואשתו מ' רחמה ב"ר יעקב מעיר פרעווי
בסדינת מורביה, אדם גדול בתורה (וכנראה רב העדה שם) כמוכח מתואר "מהר"ר
שנכתב עליו — "שבט שמינ¹¹ ; ג) ר' חיים, שנאסף אל עמיו כ"ז אדר שני
שצ"ד ואשתו מ' עלה בת המנהיג המהולל ר' משה נבאי — י"א כסלו שמינ¹².
בספרי העדה בקראקא נמצא כתוב, נזכר וחתום בין מנהיגי העיר ואלופיה
במה פעמים : יאקב רחלי'ם, יעקב חלי'ם, יעקב ר' חלי'ם והאלוף כהר"ר יעקב
רי"ח לי"ב, וזה בסוף ימי המאה הרביעית ובתחלת שנות המאה החמישית. והנה כל
אלה הם איש אחד והיינו האלוף והפרנס ר' יעקב התן ר' חיים בהמנהיג ונבאי
צדקה ר' לזר פייבלש הגיל. ר' יעקב חלי'ם נמצא זה חתום בתור מנהיג ונבאי
צדקה הרבה פעמים וכיום נ' ניסן שנת ת"ו בראש המנהיגים ונבאי צדקה ר' אברהם
ר' מאשילס (המיו של הג'מ שמואל דרשן מקראקא, שהסכים כ"ז סבת תניה על
הספר מקור החיים לר' חיים קרוכמל) ור' שלמה כין רפאפורט (בנו של הג'מ
שמחה כהן רפאפורט, סוהר קול שמחה), פרנס העיר והמדינה¹³. וכך הוא התום
ביום ובשנה הגיל : נאם יעקב בן א"א הנאון מהר"ר יהודה ליב שלישי"א לצי"י.
וכמדותה ר' יעקב בהנאון ר' יהודה ליב הנקרא (וע"ש הוחנן) ר' יעקב חיים לזר
פייבלש. הוא בנו של הג'מ יהודה ליב (במהר"ר ישראל) מקראקא, שהיה ר"מ בלבוך
ימוכא בשד"ת איתן האזרחי סי' י"ט ונפטר שם י"ג אדר ת"ט¹⁴ או בנו של הג'מ
יהודה ליב (בהר"ר נחום) מאוסטרא, שהיה דרשן בקראקא וי"ט מ' כסלו ת"ט¹⁵.

(פנקס הח"ק דף פ"ט ע"א) „ונשמח מ' סאנה בת ר' אליעזר ווייבלש יום ג' ב' שבט שמינ
אשת ר' משה ר' יוסף כ"ק" (דף נ"ז ע"א). בשנת חלי'ם נדפס בקראקא שיר השירים
(„האהלעזר") סר' יצחק סולקש בשפה יהודית-אשכנזית, ואולי הוא בנה של סרת סילקה
ב"ר פייבל הגיל ועל שמה נקרא ר' יצחק סולקש.

¹⁰ „ונשמח כמ' אברהם בר אליעזר ז"ל הנקרא אבוש לזר ווייבלש יום א' דר"ה שמיט
לפ"ק" (דף ס"ב ע"א).

¹¹ „ונשמח כמיר צבי בר אליעזר ווייבלז ז"ל יום ר' כ"ז שבט שין ע"ן לפ"ק" (דף
ס"ג ע"א) „ונשמח מ' רחמה בת מהר"ר יעקב ז"ל מק"ק פרערא אשת הירש בן לזר ווייבלז
ז"ל יום ר' ב' שבט שמינ לפ"ק" (דף ס' ע"א).

¹² „ונשמח הישיש כמ' חיים בר אליעזר לזר מיוולש ז"ל ביום ב' ז"ך אדר שני
שצ"ד" (דף צ"ז ע"ב) „ונשמח מ' עלה בת משה נבאי אשת חיים לזר ווייבלש יום ו' י"א
כסלו שמינ" (דף נ"ח ע"ב).

¹³ „פנקס חקל יום ג' ו' תמוז תכ"ד. ראה סאמרי, דברי קדם" בלוח שעשועים תרס"ב
ע' 202—208 הערה 21 ומכתבתי לתולדות גדולי ישראל ע' 12 וספר וויער העברעאישע
עפ"מאפיצן ע' 12 לזידיי התחם והאבשמיין.

¹⁴ „סבת קדש חיד דף צ"א ע"א ואנשי שם ע' 76 מ' קס"ב.

¹⁵ „זכור אלהים נשמת הגאון הישיש מהור"ר יהודא ליב כהר"ר נחום ז"ל יום ג' כ'
כסליו דרשן מאוסטרא" (פנקס הח"ק דף קי"ט ע"א. לפניו ולאחריו נזכר שם נאשיים
סדנת ת"ט).

ר' יעקב חיים ליוזר פייבלש התחתן בגדולי חשובי העיר וחתנו ר' ליבל נבאי היה בן בתו של ר' שמואל ר' יצחק (אחי הרמ"א) איסרלש ונתן מ' ציפרל (שמתה בערב סכות שנת תכ"ה) היתה אשת הדיין המצוין ר' פייבש (שמת ז' אב תכ"ז). נכד פרנס דיין קראקא המדינה ר' וואלף במהר"ר בלב אברהם מווינא וחתן הגאון המפורסם ר' מענדל ר' אביגדורש אבדיק קראקא. שבא (ר' וואלף) חתום בין רבני הועד ביריד יערסלב על הסכמתם בחדש אלול ת"ד על הספר דמשק אליעזר (לובלי ת"ז) על הולין. ואלה דברי פנקס החיק: „ונשמח אשה מטיל דארלש בת ר' שמואל ר' יצחק ר' איסרלש אמו של ר' ליבל נבאי ר"י חלים ביום ב' ט"ז כסל"ו (תכ"ו) כמוכה מהזכרות לפניה ולאחריה בדרך ק"ע ע"ט). „ונשמח אשה מרת ציפרל בת החזיר יעקב ר' חיים ל"ס אשת האלף התורני מהר"ר פ"יווש דיין בערב סכות תכ"ה (דף קס"ט ע"א). „ונשמח אלף התורני דיין מצוץ הרף ובקי מהר"ר אור שרנא המכונה פ"יווש בהר"ר יעקב קאפל ר' וואלף דיינש ז"ל מת בליל ה' ונקבר ביום ה' ז' מנחם תאו כ"ז לס"ק (דף קע"ב ע"א). כי ר' וואלף דיין זה, דיין ומנהיג קראקא המדינה שמת פה י"ד תשרי בערב י"ט סכות שנת ת"ז (ראה מהברתי דברים עתיקים ע' 33 בנוספות ס' נ"א) היה חתן הגאון המפורסם ר' מענדל ר' אביגדורש האב"ד ור"מ פה. יבורי הדבר במקומו בתולדותיו של זה האחרון. ר' פייבש דיין חתן ר' יעקב חיים ליוזר פייבלש שמש בתור דיין בקראקא כבר בימי הג"מ וואל סירקיש בעל הבי"ח ונמצא חתום עמו כאן יום כ"ה סבת שצי"ח על תקנות ההנך והלמוד (ראה ספרי קדמוניות מפנקסאות ישנים ע' 7); גם בן חשוב היה ר' יעקב חתן חיים ליוזר פייבוש ושמו יהודה ועלקא. שדר בעיר פינטשוב בשנת תל"ו. כאשר עינינו רואות משמר מכירה (של חלק בית בקראקא) שנכתב באותה שנה ובעיר פינטשוב ונמצאה ממנו העתקה בפנקס העיר קראקא והוא חתום עליו ראשון בתור עד: יום י"ד אלול תל"ז נא' יהודה ועלקא בן הנאמן הר"ר יעקב ר"ח ליוזר פייבלש ז"ל מקראקא נא' איסרל ליפשיץ שמש לע"ע בפ"נטשוב.

בן בנו של ר' שלמה שמריה הנקרא ר' זלמן זידיש. חזן בבהכ"נ הגבוה ומציא הספר יוסיפין בקראקא בשנת שמי"ט (בן אחי אשתו של המנהיג ונבאי צדקה ר' ליוזר פייבלש. חמיו של הג"מ משה בהג"מ יוסף כ"ץ בעל שארית יוסף). הוא הרב הדרשן המקובל הגדול ר' אברהם ב"ר יחזקיה המכונה (ע"ש אביו) ר' אביהם-חזקוני. הוא נולד בקראקא בשנת שפ"ז ולמד פה תורה בישיבתו של האב"ד והר"מ הג"מ יום טוב ליפמן הלוי העלוי. בעל תוספות יום טוב. אביו ר' יחזקיה הנקרא ר' פייבל (כשם אבי זקנו הפרנס ר' פייבל התוקע והמוהל ונבאי צדקה) היה שמש פה בבהכ"נ הישן. בעל משמרת יקרה ונבונה בימים ההם. שרק למדן מצוין. איש השם. רב הערך והחשיבות. וזה או לה. ונמצא הוא חתום כאן יום י"ד אדר ראשון שנת ת"ז על כתב הצואה של הקצין והדיין ר' טודרוס ב"ר אברהם אשכנזי. מנהיג העיר המדינה. מהותנו של ראש הישיבה הג"מ יהושע בעל מגיני שלמה ושו"ת פני יהושע. וכן על דברים חשובים אחרים בשנים שונות והרבה מקומות שבפנקסי העדה כגון י"ב אדר שפ"ז וה' כסלו שצי"ב (פנקס הצדקה) וכ"ה סיון ור"ה תמוז שצי"ב. וי"א ניסן שצי"ד וד' שבט ת"ב (ראה מהברתי דברים עתיקים ע' 10 ס' י"ג וע' 11 ס' י"ד וע' 13 ס' ט"ז וע' 20 ס' כ"ד). על כתב הצואה חתום הוא כזה: „ונאם חזקי בן אב"י הר"ר שלמה י"מ"י הנקרא וויבל שמש. הג"מ משה אברהם מתתיהו

דלאקרוט (בהג'ס יוסף דלאקרוט ר"מ ואבד"ק שעברשין) שהסכים על הספר י"ט נחלין להג'ס אברהם הורביץ. ספרא מתא דק"ק קראקא. שמעת'ק את נף הכתב של הצואה. מביא אותו ר' חזקיה הנקרא פייבל בשם. שמש בבהכ"נ הישנה (ראה ספרי קדמוניות מפנסקאות ישנים ע' 187).

גדול היה כחו של ר' אברהם חזקוני בתלמוד ופוסקים. בפלסול והרפאות ובקיאיות וביתור בהכמת הקבלה. והרביץ בקראקא תורה הסידות. נגלה ונסתר כאחד. וכבר בשנת ת"ט בהיותו בן שלשים ושנתיים ימים. נרפס מסנו בווניציאה הספר. זאת חקת התורה¹⁶. קיצור ספר הכוזות לדאר"י. וגדולי המקובלים כ"ר משה זכות ורבו ר' בנימין הלוי. תלמיד מנורי האר"י הקדוש. מלאו פיהם תהלתו¹⁷. ר' אברהם חזקוני נפטר במרימולי והניח אחריו עוד ארבעה חבורים יקרים: א) שתי ידות. פששים ודרושים כסדר פרשיות התורה. עפ"י הדין והקבלה. שבנו מהר"ר יעקב חזקוני. סדרו והוסיף עליו בסופו מפתח והוציאו עם הקדמה בראשו באמשערדם בשנת תפ"ו; ב) יד רמיה ויד ד"י (חלק שני מספר שתי ידות הגיל). שני פירושים על הוזהר עם באור המלות. שנרפס מהם רק הקונטרס הראשון בקונשטנצינא (מפני שברח המדפיס עם סך מסים וכמעט שזה קרב מיתתו) ולערך ששה דפים נמצאו מהחבור בכתובים בין ספרי הרב ר' דוד אפענהיים¹⁸; ג) ידע אברהם בשני הלכים. היא דרשות על סדר התורה עם שים ותוספות בדרך הרפאות וח"ב הדרושים על מס' ביצה ומועד קטן וכמה סוגיות. ומובא מאת המחבר בהקדמתו לספר זה וזאת חקת התורה; ד) יודעי בינה. שבנו ר' יעקב חזקוני מזכירו בהקדמתו להספר. שתי ידות. מדברי בנו שם בהקדמה נראה. כי אביו כתב גם הרבה תשובות לדין ולהלכה ויחבר מלבד כל אותם החבורים הנזכרים עוד. חבילות חרושים על תלמוד בבלי.

ז. ר' משה נבאי ור' דוד דרשן.

משה נבאי (חותנו של ר' חיים ליור פייבלש. אחי אשתו של הג'ס משה בהג'ס יוסף כ"ץ בעל "שארית יוסף") שמוכא בפנסק הח"ק דף נ"ח ע"ב (וכן במקומות אחרים בספרי העדה בקראקא) בלי שום תואר הכבוד. מתר"ר. ר"י. כמ"י. כי אם בשם העצם והכנוי בלבד (ראה פרק שלפני זה הערה 12 שם). היה גברא רבה. גבר בנובין. גדול מרבן שמו ומלבד שהיה מוהל ומנהיג היה גם. משורר. גודע בשערים. כאשר יעידו הדברים החרושים על מצבתו:

לפרט מיתת צדיק

מכפר: מש ער אמ¹

מעשיו שיפר²: פרנס

¹⁶ במעית כותב החכם פ"ן בבגמט ישראל ע' 24, כי אברהם חזקוני חבר את הספר ואת חקת התורה בהיותו בן ל"ז שנה. הן בשנת שפ"ו גולד (כנראה מהקדמתו שם) ובשנת ת"ט נרפס מספר זה. ונמצא איפוא, כי לא חברו בהיותו בן ל"ז אלא בן ל"ב שנה.

¹⁷ ראה הסכמות על ספרו, וזאת חקת התורה.

¹⁸ ע' הקדמת הספר "שתי ידות" ו"אוצר הספרים" לבן יעקב ע' 612 ו"שור חיים" לר' חיים פייבל ע' 34.

¹ תיבת. מכפר. עולה כניסטריו, שמי. כתיבת. מ"ש. חוללת שם הנפטר ושנת פטירתו. ור"ת של. ע"ז א"מ. הם. עשרת ראשי אבי מוריו.

² שת' האותיות. מ"ש (שם הנפטר ושנת פטירתו) הן ראשי תיבות. מעשיו 'שיפר.

ועניו זה: לעניים
 נתן מחיה: בקי בכיר
 ספרים: גם מל את
 ערלת בשירים: ושר
 בשירים: נדע שמו
 בשערים: משה בר
 מרדכי זיל יום ה' כ"א (3)
 מ"ש (4) ת' נ' צ' ב' ה' (5).

לא מעט ידעב לב ויתעוררו רעיונות למקרא המצבה. למראה המרהיב עין הזה, כי בעוד שבדורנו בושים, ללומדים לעסוק בתנ"ך ובעצמים בלמוד לשוננו הקדושה, שהגנו נוהגים עליה כעל מצוה חמורה (וכדברי הרמב"ם על: "היה חזיר במצוה קלה כבחמורה: זה למוד לשון הקדושה") וכתבי עברית, מליצה ושירי, נכזים בעיניהם גמאסים, הגה בימים ההם. בימי דורו ובעיר מושבו של הרמ"א, שנו באהבת המקרא, השפה והסיוט ועסקו גם נברו בהם חיל מגוינים, מהלים, צדיקים, גדולי תורה, בעלי תריסין, אנשים של צורה, אשר שמם היה נדע בשערים, והיו להם ולבניהם אחריהם, לבנים מופלגים בתלמוד ופוסקים, אשר עמדו בצותא חדא ובמחיצה אחת עם נאונים פרנסי הדור (וכאשר נוכח להלן), תואר, משורר, או בקי בכיר ספרים, עוד לכבוד ולתפארת, להתמר ולדגול בו. להקרא ולהכתב זאת זכרון במצבה או בפנקס עד דור אהרון על עפר יקים, אמיתי, או בפנקס, כי כיוצא בזה אנחנו מוצאים גם בפנקס העדה והיינו בפנקס הח"ק נזכר למדן מופלג, מהר"ר אלקנה בהר"ר נח, יום כ"א סיון שצ"ב, כי היה בעל מקרא אין כמוהו (6), ולא עוד אלא שאותם המרנסים, הלומדים הנחלים, חסידים ואנשי מעשה, מתקנים בשנת שי"א חקנה, שתלמידי החברה, תלמוד תורה, פה, ילמדו, לוח הפעלים כדי שידעו מהות לשון הקודש עבר הזה עתיד יחיד רבים נוכח נסתר שלימים חסידים כפולים וכן כל הנזוהר והבנינים, הצאן המספרים ר' יואל סירקיש האביד ח"ס, בעל הבינה, וכל בתי דין קבועים כאן נתונים כלם ביום כ"ה טבת שנת שצ"ח תוקף ועז לאותה התקנה (וכן לתקנות טובות אחרות, שהן לפי רוחם וטעמם של המשכילים, ופאר וכבוד לאותם המנהיגים המתקנים וקוראים אותם בשם מחוקקי הגאונים הקדמונים (7)).

(3) כ' אב או כ' אלול.

(4) במצבה כתיב בפירוש כזה: "מ"ש" במי"ם חתימה והמי"ם היא קורם לשיין.

(5) בפנקס הח"ק דף מ"א ע"א נזכר ר' משה נבאי: "ונשמע ר' משה בר מרדכי זיל הנצב"ה".

(6) "ונשמע הישיש מהר"ר אלקנה בהר"ר נח בעל מקרא אין כמוהו תצביה יום ח' א"ך סיון (פנקס הח"ק דף ק"ה ע"ב). לפניו ולאחריו נזכרו שם (באותו דף ועמוד) נפארים בפירוש משנת שצ"ב, ובתואר "מהר"ר" לא נזכר בימים ההם אלא למדן מופלג, רב או דיין, לעד שלשים שנה מתו בקראקא שני משכילים עברים, יראים ושלמים, נוצרי אסונה ושומרי תורה מהלכתה, ושניהם כתבו מאמרים שונים בהמניד" וחברו ספרים, אחד על קידות העז למ ועל מליצה ושיר, ואחד על תולדות רבני העיר והכמיה, ובניהם של אותם הסופרים העברים, בניס לומדי תורה, בושים הם (ואז לאותה בושח), כי אבותם עסקו בלשוננו וכספירותנו וחברו חבורים כאלה!

(7) ראה "קדמוניות ספנקסאות ישנים" ע' 4—7. הגאונים הקדמונים תקנו ג"כ בשנת שי"א, כי בבוא תגער לארבעה עשר שנים ולא יהיה מסוגל לגמרא יותן לאיו אוטנות או

שני בנים ושלש בנות, רבי הערך, היו להפרנס והמהול והפייסן ר' משה ב"ר מרדכי נבאי: א) האלוף המהולל, המהול המומחה ר' מרדכי, שהלך לעולמו יום ו' אייר שנת שניא⁽⁸⁾; ב) האלוף הראש הקצין והגריב ר' יחזקאל, שעסק ותמך הרבה בצרכי צבור החומרים והרוחנים והיה לעזר בכסף להדפסת ספרים מועילים, דרושים ונחתים, וימת יום כ"ה ניסן שפ"ב⁽⁹⁾; ג) מרת עלה אשת ר' חיים בהמנהג ונבאי צדקה ר' לויז פייבלש, שמתה י"א כסלו שס"ה ובעלה — כ"ז אדר שני שצ"ד⁽¹⁰⁾; ד) אשת האלוף ר' ישראל (במהריר אברהם, דיין או רב), שנפטר ו' כסלו שפ"ז⁽¹¹⁾; ה) מרת ועלרה אשת הדיין ר' אברהם עברל שור (ב"ר מרדכי), שנעדר י"ה שס"ט ואשתו הגזירה — מ"ז סיון שפ"ב ובתו מ' פסעל — ה' אדר ראשון שע"ה ובנו ר' אפרים זלמן המכונה בס (ע"ש חמ"ח) — י' טבת שפ"ב⁽¹²⁾. חזאת הכתובת שעל נבי מצבתו של ר' מרדכי ב"ר משה נבאי השקועה בארץ בשורת הקבר של הנאון הנודע ר' נתן נטע שפירא, בעל מנלה עמוקות:

מרדכי ב"ר משה ז"ל

זכרונם משובחים:

שניהם היו מהלים

מומחים: רוח של

מקום ובריות מהם

נזחים: על מיתתם

אנו נאנחים:

מת ו' אייר שניא.

ר' יחזקאל ב"ר משה נבאי השתתף בהוצאות הדפוס של המחזור (קראקא, שס"ה)⁽¹³⁾ וחמשה חומשי תורה עם פירושים שונים (קראקא, שס"ח)⁽¹⁴⁾ ואי"בעה

להיות משרת אצל בעה"ב (שם ע' 5). והנאון בעל הב"ח בצרופ כל בתי דין פה עוד יתרה עשו והוסיפו תקנה (כ"ה טבת שצ"ה), כי המלמד דת"ת לא יתחיל עם איזה תלמיד גמרא וולת שיבחון שלשה שבועות ע"י השלשה אנשים המפקחים בזמנם אם ראוי ומסוגל ושכלו זקן ללימוד אי"ה (שם ע' 6).

⁽⁸⁾ ונשמת מרדכי בן משה נבאי ז"ל יום ד' ו' אייר נש"א לפ"ק (פנקס החי"ק דף מ"ז ע"ב).

⁽⁹⁾ ונשמת הישיש והזקן כהר"ר יחזקאל בר משה נבאי ביום ג' כ"ה ניסן שפ"ב (שם דף ע"ח ע"א).

⁽¹⁰⁾ ראה פ"ק שלפני זה והערה 12.

⁽¹¹⁾ ונשמת הר"ר ישראל במהריר אברהם ז"ל חתן משה נבאי יום ה' ו' כסלו שפ"ז (שם דף נ"ט ע"ב).

⁽¹²⁾ ונשמת הר"ר אברהם עברל דיין בר מרדכי זצ"ל יום ו' ח' שבט שצ"א לפ"ק (דף ס"ב ע"א). ונשמת מ' ועלרה י"ח כס' משה נבאי אלמנת תריר אברל שור ביום ד' מ"ז סיון שפ"ב (דף ע"ח ע"ב). ונשמת מ' פסעל בת הר"ר עברל שור יום ד' ה' אדר ראשון שצ"ה לפ"ק (דף מ"ז ע"ב). ונשמת הר"ר אפרים זלמן בס בהר"ר אברהם עברל שור ביום ה' ג' טבת שפ"ז (דף צ"א). ואולי היתה מ' ועלרה מקום אשתו של הר"ר ישראל במהריר אברהם ואזכיר נשאת להדיין ר' אברהם עברל שור והיו לפ"ו רק שתי בנות ר' משה נבאי.

⁽¹³⁾ שמינשניידר קטלוג בודל, נומ' 2458.

⁽¹⁴⁾ "תורה ע"פ תאויג ופירשי והרמב"ן ועם מ"ה" הר' יצחק אביהב על הרמב"ן וח"ט עם תרגום ורש"י ועם הפארות ועם פ"ה הרה"ק על הפארות.

הלכי שלחן ערוך עם הנהגות הרמ"א (קראקא, שניד) ונמנה על שבעה טובי העיר, ראשי עמי, על הנהגות ר' אברהם מייזלש (מחותנו של הרמ"א) ור' פנחס הורביץ (ניסו של הרמ"א) ויעש בחברתם תקנות חשובות מאד לצורך שעה הדורות ויבוא עמהם חתום עליהן יום יז' אב שנת שנה¹⁵. בסוף החמשה חומשי תורה הגיל, שהשתתף הוא בהוצאתם והוא ועוד שלשה נדיבים השוכים בקראקא, נמצא כתוב עליהם כדברים האלה: אין המצוה נקראת אלא על שם הנומר, לכבוד ארבע אנשים. והיו לארבעיה ראשים¹⁶. שם האחד פישון. כהן צדק לכל דבר קדוש הוא ראשון. לפני לא ינום ולא יישן. השם ישמרהו כאישון: ושם השני ניהון. מבית הלוי שומרי אמת ובטחון. מקים לכל הולך על נהון. והנה אמת הדבר נכון: ושם השלישי הידקל. בצרכי צבור חיד וקיל. בעבודת האל כנשר קל. נקרא בשמו הריר יחזק אל: והרביעי הוא פרת יוסף. ידו שנית יוסף. משכב רין לכל המחנות מאסף. ורין במצות כצפורה אלה שמתם. אשר נדבו לבם. פתחי חותם. לקרבה אל מלאכת הקדש האלוף הריר שלמה בר מאיר כ"ץ¹⁷. האלוף הריר יחזקאל בר משה נבאי וציל¹⁸. האלוף מהריר מנחם סגיל בן מהריר יצחק סגיל¹⁹. הקצין כמר יוסף בר רן זיל הנקרא יוסף פילגש²⁰. ובסוף החלק, יורה דעה (קראקא) שניד כתוב לאמר: ואני עבדו בן אמתו יחזקאל בן לאאי כא"ם ר' משה זיל עלי לשלם תודתי להודות ולהלל להשיית על שהחזיקני וכי' להילל פעם שלישית וכי' ד' מורין. ועל אותם הדברים האחרונים מעיר פרידברג בהדפוס העברי בקראקא ע' 15: וכנראה היה ר' יחזקאל זה מסדר הארבעה מורים בדפוס (?) ולא ידע פרידברג מה הוא שם. וכמה לא חלי ולא מרגיש הוא. כי ר' יחזקאל ב"ר משה זה שהייל ד' מורין בשנת שניד בקראקא הוא ר' יחזקאל ב"ר משה נבאי, שנדבו לבו ניכ להיות לעזר להדפסת החמשה חומשי תורה כבר בשנת שמי' וכן להדפסת המחזור כבר בשנת שמי' וישני הספרים האחרונים ונדפסו ניכ

¹⁵ ראה "קדמוניות פנקסאות ישנים" ע' 8—29.

¹⁶ ראשיים הם רית של שמונת ארבעת הנדיבים הנקובים בשמותם להלן: א) ר' אברהם יוסף ביד רן המכונה יוסף פילגש; ב) שלמה ביד מאיר כ"ץ; ג) יחזקאל ב"ר משה נבאי; ד) מנחם ביד יצחק סגיל.

¹⁷ בפנקס תח"ק נזכר "מהר"ר מאיר ב"ר פרץ הכהן" (דף ל"ב ע"א). שסת לטרך שנת שיל ור' מאיר ביד יחיאל כ"ץ (דף מ"ד ע"א), שנפטר בשנת שביה, ואולי היה אחד מהם אביו של האלוף ר' שלמה ביד מאיר כ"ץ הגיל.

¹⁸ ר' יחזקאל ביד משה נבאי טובא כאן שני ולמעלה שלישי לארבעת הנדיבים.

¹⁹ "מהריר סנחם במהריר יצחק סגיל, נפטר במנפה בחדש אלול שנת שמי' (כשמונה חרשים וחצי אחר שנפטר הדפסת החמשה חומשי תורה בריח טובה) ונזכר בפנקס תח"ק דף ס"ה ע"א שני בין אלה שנפטרו באותה מנפה, שתיתה מחצי אלול שמי' עד ש"ט. שם בפנקס תח"ק דף ס"א ע"א נזכר: נשמת ר"ם מהריר שלמה בר סנחם הלוי יום ד' ז' אייר ש"ס לפ"ק. וכנראה ריש מתיבתא מהר"ר שלמה בר סנחם הלוי זה, הוא בנו של האלוף הנדיב מהריר מנחם במהריר יצחק סגיל הגיל.

²⁰ ר' אברהם יוסף ביד רן הנקרא יוסף פילגש (ולכן המליצו עליו. זרין במצות כצפורה רן לכל המחנות מאסף) היה מנהיג ודיין בקראקא (במכתב מנוסח מצבתו) ומחותנו של פרנס העיר והמדינה ר' יקותיאל זלמן כהנים משה הלוי לנדא (ראה למעלה פרק ד') ונפטר פה י"ח סיון ש"א: ונשמת כמיר אברהם יוסף בר רן הנקרא יוסף פילגש יום ב' חיי סיון שמי' לפ"ק (פנקס תח"ק דף ע"ה ע"א).

דפוס קראקא) הוא היה ראש וקצין ולא מסדר הארבעה טורים בדפוס והוא אותו ר' יחזקאל ב'ר משה שנמנה על שבעה טורי העיר. ראשי ע"ש שחקנו בשנת שני' מה את התקנות הנעלות המפורסמות כלן בספרי קדמוניות מפנקסאות ישנים ושמו נמצא שם חתום עליהן בין מתקניהן פרינסי חדרה. מחוקקי הנאונים הקדמונים ע"ש ע' 28 טקס סי' דא.

השם נבא"י הוא שם משפחה כשם נבא"י של ה"בה חכמים ובתוכם גם פייטנים ע"כ: ר' משה נבא"י המובא בשו"ת הרשב"א (סי' פ"ג ואל"ף) בשו"ת הריב"ש ע"מ דב"ח ולמשל בס' כ"ה מ"ה נ"ג קס"א רצ"ב ושי"ה) ור' מאיר ב"ר יחזקאל נבא"י מחבר עבודת הקודש (מנוכח: שי"ה) תולעת יעקב (קושטנמניא: שי"ט) וד"ר אמונה (פאדובה: שכ"ט²¹) ור' יצחק נבא"י בעל כת נחת נודיציא: שס"ט) על משנתו ור' שלמה נבא"י מקושטנמניא. שחידשו על התורה נזכרים באוני יהושע (קושטנמניא: תל"ח) ובית ישראל (שם תל"ח) ור' יוסף שפרות די נבא"י פייסן. שנדפס ממנו שיר על הסדר דברי דוד. חרשי נפ"ת ושד"ח (ד"א) תקי"ז ומובא שם בס' פ"ע ופ"ד בשם. תפארת הפייטנים" ור' אברהם אידודור נבא"י נ"כ פייסן. בעל יד אברהם" (ד"א) תקע"ח). אזהרות באורח שיר. והרבה שנים קודם לזמנו של ר' משה נבא"י פרינסי העיר קראקא. כבר אנחנו פוגשים מה בכני משפחת נבא"י והיינו די שפואל נבא"י בר אוריין גדול ובנו ר' אהרן. שחיו שניהם עוד בשנות חמאה השלישית והראשון ואשתו מרת חוואלש מתו במנפה בשנת ש"יב והאחרון נהרג באותה שנה²²). בשם נבא"י נקראו בקראקא ונרשמו ונזכרו בספרי העדה בימי קדם כמה וכמה אנשים חשובים. כמו הנעלה כהר"ר אהרן יצ"ו בהישיב חאלוף כמהר"ר זלמן נבא"י יצ"ו. יום ג' ב' דרי"ח סבת ת"ו (פנקס הקהל סי' תמ"ו) והחאלוף כמהר"ר יצחק ריין ר' שמעון נבא"י²³. יום י' סיון ת"ו (שם סי' תקי"ע) והנעלה כהר"ר הירש כמהר"ר שמעון נבא"י. ג' אדר ת"ח (שם סי' תקס"ז) ור' אלעזר נבא"י בהר"ב. שמת ר"ח ניסן ת"ה²⁴) והג"מ מנחם ציון ב"ר זלמן רבינו הנקרא ר' מנחם ר' זלמן נבא"י. מהבר נחמות ציון על דרושים (פסד"מ: תל"ז).

²¹) הספרים דרך אמינה ועבודת הקודש תולעת יעקב נדפסו כלם בקראקא והיינו הראשון בשנת של"ו וחשני בשנת של"ח והשלישי בשנת שס"א. ואולי היה מחברו ר' מאיר ב"ר יחזקאל נבא"י חסד"י קרובו של ר' משה נבא"י סקראקא ובסודעת בנו של זה האחרון ר' יחזקאל (שנקרא בשם אביו של ר' מאיר נבא"י ח"ל) שורדנו היה לסייע להדפסת ספרים. כאשר ראנו למעלה. נדפסו מה גם הספרים האלה.

²²) הנשמת ה"ר שפואל נבא"י ואשתו מרת חוואלש ז"ל זכנו תהנו ר' אהרן ז"ל. (פנקס הח"ק דף י"א ע"ב).

²³) בפנקס הח"ק דף ע"ו ע"א נמצא כתוב: "נשמת החלוף התורני סחיד שסעון בר משולם החכם הכולל היה ראש ומנהיג הקהילה ונבא"י צוקה כמה שנים מת ביום ו' י"א סבת חנצביה שפ"כ". וכנראה הוא אותו ר' שמעון נבא"י שזכרנו סמוך שם מה החימוס בו ונקראו על שמו. ר' יצחק ריין ר' שמעון נבא"י הוא כמחזיק הניסן יצחק כמהר"ר אברהם ישראל איילנברג — פריפסל וסקראקא, שהיה (ר' יצחק) חתן חתום הכולל ר' שמעון נבא"י ח"ל ודרשן ודיין מה בימי בעל הבית ובעל כניני שלמה ואח"כ אבי"כ ליסא וליפניק ונפטר שם בשנת ת"ו (ע') מתבררת לתולדות גדולי ישראל ע' 24 ס' כ"א וע' 28 במספחת והקונים ושמו של ירד"י החכם לעזרין, בעשיבצע דער יודען אין ליסא ע' 174).

²⁴) הנשמת כ"מ אלעזר כהר"ר אהרן ז"ל בריה ניסן נקרא אלעזר נבא"י בהר"ב ח' שלמה ברוך רשק"ו ז"ל. (פנקס הח"ק דף ק"ה ע"א). שם נזכרו נספחים (לפנ"ז ולאחרי"ז) משנת ת"ח. בקראקא ישנם עוד עתה אנשים שנקראו בשם רשק"ו.

לא, אחד ואין שני לר' במקצוע השירה העברית במלך; לא סייץ יחד בדודו ובעירו היה המנהל והפרנס הגדוע בשערים ר' משה ב"ר מרדכי נבאי. ביטה זבקרית מושבו קראקא הי עוד אדם גדול בתורה, איש השם, שעסק גם הוא במליצה ושיר ויתגסס סה בתור משורר חשוב. שגם רבנים מפורסמים, ראשי ישיבות, נאמי עולם, נתנו שבה ויקר לשמו ושיריו נדפסו בספריהם לכבודם ולתפארתם הם לזכר עולמים: הוא, יהונתן הבוללי.²⁵ ר' דוד ב"ר מנשה, בן למדן מופלג ואולי דין או רב, שידע לדון ולהורות ונהרג על קדושת השם (* ריד דרשן גלד בסוף ימי המאה השלישית ולמד תורה מפי הגאונים ר' יצחק נאחי מהר"ל מפראג ב"ר בצלאל מהרש"ל והרמ"א, כמוכה מדברי השער של ספרו, התנצלות לדרשנים, שאעתיק להלן, בשנת שיה הוציא בלובלין את חבורו, כתב התנצלות, להגן על הדרשות הלוויית שנהלקו באמת לכמה פנים²⁶, ונמצאים ממנו שאלה בשירת הרמ"א סי' פ"א ושיר (מים כי"א אב שכי"ט) בסוף ספר, פירוש למדרש חמש מגילות רבני (קראקא שכי"ט) לכבוד מתברו הניג נפתלי הירץ ב"ר מנחם, ראשי ישיבה בלובלין, שמת שם י"ז ניסן שמי"ב²⁷, על השאלה להרמ"א חתם איע; תלמידך הקטן דוד דרשן, ובראש השיר לכבוד מחבר הספר הגיל כתובים הדברים האלה: וכאשר ראה המשורר מהר"ד דוד דרשן מקראקא יופי פרישת הגאון מוהר"ר הירץ, מכל חמש מגילות רבות מלות קשנות ומעטים תירץ, וגם יופי הדפוס לא נפל דבר ארץ, או פה פיו בשיר פשוט ומרובע במרץ". השיר הפשוט והמרובע כתוב, כמוכן, באותו המעם, הסגנון והרוח של הפייטנים בפולין, שעמדו בכלל על מדרגה נמוכה בפני הפיוט העברי בימים ההם.

בשנת של"א הדפיס ריד דרשן בקראקא את חבורו השני, שיר המעלות, דוגמאות מקצת ספריו הרבים, שחבר הוא, דרושים בפרשיות התורה ושרת וקבלה וסכתבי מליצה וכדומה ענינים אחרים כאלה וכולה, שנשארו אחריו בכתובים ולא זכו עד היום לצאת אורה. כנן: א) אביר יעקב; ב) בית דוד; ג) הנבול; ד) כסא דוד; ה) מגדל דוד; ו) מן דוד; ז) משכיל לדוד; ח) נחל עדנים; ט) נפש דוד; י) סגלת מלכים; יא) עין הקורא; יב) קול ד' בכח; יג) שבה הנשים; יד) תהלה לדוד.²⁸ המשורר ריד דרשן חפץ להעמיד מדרש ולא עלתה בידו ודוד נדר לעלות מקראקא — שכן סה בתור דרשן כמה שנים — לארץ הקדושה ולסדר שם שלשה מהחבורים הנזכרים והם: מגדל דוד ומשכיל לדוד, שבבר חברים, ותהלה לדוד, שעדיין לא נמרו כלו, ובפרט עלה לאי דיינו בשנת של"ד התנודה בלובלין הדפיס שם את ספרו, כתב התנצלות בהוצאה שניה ובשם התנצלות לדרשנים

(* ראה להלן הערה 29)

²⁵ בשם "החכם הכולל" כתבו עליו בחייו על שער הספר, שערי דורא' עם "כביא

שערים".

²⁶ צונץ, בכאמרו "יכרון לישינות" ע' 4 באוצר הספרות שנה ראשונה; חיים פייבל, אור ההיים ע' 323; בן יעקב, אוצר הספרים ע' 248 סי' 188.

²⁷ בובר, אנשי שם ע' 175 סי' תמ"ה, ובמעות כותב הרב לעוונישצין אבדיק סעראצק בעיר תהלה ע' 165, כי ריד דרשן מובא גם בברכת המים ותחלק לו בזה ריי דרשן שם, שהיה ג"כ מקראקא.

²⁸ מגדל דוד, יכול אגרות בלשון צחה ומשכיל לדוד — דרשות בסדר תחורת ותהלה לדוד — פירוש על תריג סעות עם רמזים (אור החיים הגיל בשם שפתי ישנים), ויש ביחסים קצת הספרים הנשארים בכ"י לזולתו (אוצר הספרים חז"ל ע' 577 סי' 686).

(והוא הקדמת ספרו „משכיל לדוד“). בראותו כי קצת אנשים רוחם אינה נוחה מהדרשות ומלעזבים בהן. וכל זה אנתנו רואים מדברי השער של אותו הספר, ומפני השיבות אמרתי להעתיקם בזה: וכבר ראו אותו נאוני עולם וקלסוהו. כנון מוריד יצחק צלאל זיל והרשיל והרמ"א זיל, שהניחו חיים לכל ישראל ובר חיבר אותו ... מהר"ר דוד דרשן מקראקא ובר דורש טוב לעמו לעת הזאת בקהלה מפוארה לובלין. הניחו להדפיסו אחרי שלא זכה להעמיד מדרש באלו הנלילות כמוזכר בהקדמת ס' שיר המעלות. הוא רוצה לשלם נדרו לשים פעמיו לאה"ק ושם רוצה אייה לסדר החבורים השלשה, והם ס' משכיל לדוד וס' מגדל דוד שכבר חיבר, וס' תהלה לדוד שעדיין לא נסתיים בו הדיבור. ובעבור שראה קצת מלעזבים על הדרשות, הוציא לאור הדרשות. הקדמת ס' משכיל לדוד מבחר הפנינים, והוא באמת כתב התנצלות לדרשנים וכו". בהתגורר ר"ד דרשן בלובלין ובהוציאו שם בשנת של"ד את ספרו „התנצלות לדרשנים“, הניה שם באותה שנה את הספר „שערי דורא“ עם „מבוא שערים“ (לובלין, חש"ד) ורק עד השער החמישי ²⁹, זה מפני שירט הדרך לנדרו וימחר „לשלם נדרו, לשים פעמיו לאה"ק“.

לדעת החכמים הביבליוגרפיים נדפס הספר „שערי דורא“ עם „מבוא שערים“ (שהניה ר"ד דרשן והסרה שנת דפוסו) בשנת שניה ³⁰ זה אינו נכון. כי בשער הספר נמצא כתוב: „נדפס סה ק"ק לובלין הבירה אשר תחת ממשלת אדונינו המלך העניקוס ירום הודו ותנשא מלכותו“. והמלך העניקוס אינו אלא Henryk Walezyusz, הדוכס הצרפתי היינריך (אחי קארל התשיעי, מלך צרפת) שנמשח ונכתר בקראקא למלך ביום כ"ה סיון שנת שלי"ג ³¹, והוא מלך על פולין רק חמשה חדשים (כי בשמעו ממות אחיו הנ"ל ברה מפה בהחבא בלילה לצרפת ונבחר שם למלך). ונמצא איפוא, כי הספר נדפס בסוף שנת שלי"ג או בתחלת שנת שלי"ד. ואחרי כי בשער הספר „התנצלות לדרשנים“, שנדפס בשנת שלי"ד, כתוב על ר"ד דרשן: „דורש טוב לעמו לעת הזאת (עת שנת שלי"ד) בקהלה מפוארה לובלין יוצא מזה כי ה' שערי דורא עם מבוא שערים, שהניה ר"ד דרשן בהיותו שם, נדפס בתחלת אותה שנה, שנת שלי"ד, ואז, במסגרת נגמרה הדפסת הספר, באמצע ההנהגה, עזב את לובלין וילך הלך ונסוע לא"י, ולכן הניה אותו רק עד השער החמישי, רק את מקצתו ולא כלו. ואלמלי יצא הספר בסוף שנת שלי"ג היה מניה אותו בודאי מתחלתו ועד סופו, ולפי דברי בעל „צמח דוד“ (חי"ב, שלי"ד), בן דודו של המלך היינריך, עלה הוא על כסא מלכותו בפולין בשנת שלי"ד וימשול עליה רק באותה שנה, חיל: „הינריקוס בן מלך צרפת נמשח ונכתר בקראקא למלך על כל ארצות מלכות פולין ולא האריך ימים על ממלכתו. כי לאחר שלשה חדשים וכו' יום כאשר מת אחיו קראלוס מלך צרפת עזב הוא את המלכות ומלך מקראקא בכ"א יוניס בשנת שלי"ד אלף תקע"ד לנוצרים ומלך בצרפת“.

²⁹ „שערי דורא הנקרא איסור והיתר וכו' הונח בעיון רב ע"י החכם הכולל מהר"ר דוד דרשן י"צ“ (שער הספר). הונח על ידי מהר"ר דוד בן הקדוש מהר"ר כנשה הנזכר בתחלת הספר עד שער תחמישי“ (סוף הספר).

³⁰ בן יעקב, אוצר הספרים, ערך: השערים.

³¹ ראה סחברתי „לתולדות ישראל וחכמיו בפולין“ (סחברת I) ע' 16.

ח. ר' משה שטארך ור' וואלף פאפער.

ר' משה שטארך היה ראש ישיבה בקראקא ונמנה בין גדולי עולם. אנשי שם בימי הגאון המפורסם ר' שלום שכנא ¹; רבו חותנו של הרמ"א ואב"ק לובלין וכל פולין קטן ²; שמת שם בריה כסלו ש"ס ³; הגיט יוסף כ"ק, מהב" שו"ת שארית יוסף, מזכירו (שם ס"י) בשם "י"ק" (ישמרדו צדוק), וכמדותה נכתבה אותה התשובה בראשית ימי המאה הרביעית ור' משה שטארך היה חי עוד בזמן ההוא. וקרב הדבר, כי הוא אותו ר' משה (ב"ר יחיאל). שנפטר בקראקא בשנת שכ"א אחרי מות הגיט משה הלוי לנדא ונקבר אצלו ועל מצבתו נחרתו עליו הדברים: "איש מלא תורה, חכם ובעל סברה" והוא אחי השוע הנודע הגיט ליפמן (ב"ר יחיאל) המכונה אלעזר, שהיה אבי אמו של הרמ"א ⁴.

בשם "שטארך" אנחנו מתארים נזכרים בפנקס הח"ק פה בשנות המאה הרביעית והמאה שלאחריה הרבה נפארים חשובים. כגון: א. אלוף הר"ר ישראל ב"ר יצחק מלמד ה' ר' אלי שטארך א' אלול שס"א ⁵; ב. מלכה בת מ"ה ר' דוד שטארך כ' סיון שע"ז ⁶; ג. מרת תנה אשת הר"ר משה שטארך ובת הר"ר מאיר חזן חתן מנהיג קראקא והמדינה ר' יקותיאל זלמן בהג"ט משה הלוי לנדא ⁷; א' תשרי שפ"י ⁸; ד. היולדת מ' רייכל בת ר' שמואל שטארך ואשת ר' מענדל סופר מ"ז אלול שצ"ח ⁹; ה. ר' שמואל במהר"ר דוד שטארך כ"ה תשרי ת"י ¹⁰; ו. הר"ר משה שטארך בן החיד יחזקע פנחס ישראל י"א ניסן תמ"ד ¹¹; ז. ר' מנלי ב"ר ליבלי שטארך א' דריה תצ"ז, שנכתב עליו "זכור" מיוחד ¹², ובכתבי הארזים בקראקא נמצא רשום יהודי בשם Bocian והיינו שטארך וכי לשטארך קוראים פולנית Bocian כבר בשנת רס"ז, הרבה שנים עוד קודם לזמנו של הגיט משה שטארך והוא ר' שמואל Bocian, שרצה הוא ועוד ארבעה עשר יהודים בשנת 1507 ביום 4 יוני להעתיק את מושבם מפה לארץ אחרת ושר העיר הומינס לסניו. והם הבטיחוהו בקנס אלף פלורין וחרם הרכוש, שלא יעז איש מהם לצאת

¹ צמח דוד ח"ר, ש"י.

² ראה מחברותי, לתולדות גדולי ישראל, ו"לתולדות ישראל וחכמיו בפולין" ע' 4.

³ בצמח דוד הנ"ל טובא, כי ריש שכנא מת בשנת ש"י, אבל משו"ת הרמ"א סוף כ"י כ"ה וזוהי סבבתו בישרון לקאבאק (שנת חמישית ע' קנ"ד) מוכח, כי נפטר בריה כסלו ש"ס.

⁴ ראה למעלה פרק: "ר' אלעזר ור' איסרל לאורש"י ופרק ר' משה לנדא.

⁵ פנקס הח"ק דף ע"ה ע"ב.

⁶ שם דף ע"א ע"א.

⁷ ראה למעלה פרק: "ר' משה לנדא".

⁸ פנקס הח"ק דף פ' ע"א.

⁹ שם דף ק"א ע"א.

¹⁰ דף ק"ר ע"ב.

¹¹ דף ר"א ע"א.

¹² דף רס"ט ע"א. בפנקס הקהל דף רנ"ב ע"ב מובא ר' צבי תקרא הירשל ב"ר מנחם שטארך, שהיה לו יום כ"ח אלול תק"ג דין ודברים עם ניסו ר' ליב שינדלש. במצבות הקיר ספד"ם נזכרו גיט כמה אנשים בשם "שטארך", ולמשל: א. ר' אברהם שטארך, שאשתו מתה ב"ז חזון שפ"ו (הדוויץ) אבני וברון ע' 54 ס' 585; ב. הקצין מהר"ר שמעון שטארך כהן, שנפטר ר' אייר שצ"ב (שם ע' 62 ס' 605); ג. החכם ר' אשר אנשיל בפה"ר אליעזר הכהן שטארך, שמת כ"ד שבט ת"ר (שם ע' 81 ס' 789); ד. האלוף הפרנס הר"ר וואלף שטארך במהר"ר אליעזר כ"ק, ש"כ כ"ב חשון תס"ב (שם ע' 113 ס' 1115).

מקראקא ¹³). בן מובא בכתבי הארכיב מה האלף הקצין המפורסם, ראש הנדיבים. ר' בנימין וואלף ביר ישראל גרשון כהן סאמר ניב בשם Bocian בכתב הצואה, שעשה הוא בשנת 1625 (שס"ה) בביתו (בנסלו פתאום למשכב) בפני ראש האורחים ואחד מיועציה ¹⁴).

ר' וואלף סאמר היה אחד מעשרי קראקא הגדולים בימיו ותעסק הרבה בעסקי מלח ויבן מה בשנת ש"ס בית כנסת העומד עד היום תלי תלים וקוראים אותו על שמו, בכ"ג ר"ו סאמר". גם בית מדרש (שלא נמצא עוד) הקים ר"ו סאמר כאן כנראה מפנקס הח"ק (דף ק"ס ע"ב); ונשמת הרב מהור"ר מיכלי בן מהור"ר יעקל ר"א ר"י זיל שהיה דרשן דיין בבית המדרש הקלויז של ר' וואלף סאמר ש זיל נספר בשבת יום שני דר"ה אייר ונקבר יום א' ב' דר"ה אייר ת"ל. ואותו בהמיד היה בעליה של בהכ"ג ר"ו סאמר והדין והדרשן ר' מיכלי ביר יעקל. הוא בן בנו של הקצין המנהיג הנודע ר' אייזק ר' יעקלש, שהקים בקראקא בשנת ת"ד ניב בכ"ג הנקרא על שמו. ר"ו סאמר היה חתן ר' יהודה ליב ביר יקותיאל ולמן הלוי לנדא (פרנס העיר וד' ארצות) תפטר הוא ג' כסלו שס"ו ואשתו מ' צירל — ב' אב שס"א ¹⁵). הוא הניח אחריו חמשה בנים ובת אחת: א) האלף הותיק ר' אליעזר, שנפטר ד' תמוז שצ"ה; ונשמה הותיק כהר"ר אליעזר בן הח"ד בנימין וואלף סאמר הכהן יום ד' ד' תמוז שצ"ה (פנקס הח"ק דף צ"ט ע"א); ב) ר' צבי הירש, אלף וקצין, שהלה בדרך בהיותו בעיר יערסלב (ואולי בעת היריד) הובא משם לקראקא כיו אלול ת"ו ונפטר שם באותו יום (שם דף קס"ו ע"ב) והתנו ר' משה ביר צבי לנדא הלוי, למדן מופלג, שמוכר כבר בימי שחרותו בשם "מהר"ר", תואר חשוב

Lib. inscript. castren. Craoov. T. 26 p. 1666 ¹³

¹⁴ הקצין ר' וואלף Bocian, עושה הצואה (משנת 1625) [המובאה בכתבי האקסים (T. I p. 2486) של הנווייודים סקראקא (Palatinalia) אינו אלא ר' וואלף סאמר, שבת באותו זמן (כמובא להלן). כאשר העירותי ע"ז את יוריו ההם דר. כאלמבאן מלכוב בתודיעו לי את הצואה ואת התוכן שלה. וכן יוכיחו גם שבות העצם של כל בניו, ששה בספר, שנקראו בלם בכתב הצואה מס' פ' כפר שנוכחו בפנקס הח"ק (כס"ש להלן), וסוצאים מנחה כירצא בוח שמה בניו בפולין גם אצל אחריהם כהן הנאונים ר' אברהם רפאפורט — שרענציל, ר' יצחק פריסל — איילנבורג, ר' יונה קראכטל — כורטשיק, ר' אלי' ליפשיץ — ראליש, ר' וואלף הורוויץ — סידקיש, ר' מרדכי ח"ר — יאלעס, ר' גרשון אשכנזי — פאם וכאלה רבים.

¹⁵ ונשבת הנדיב לכל דבר שבקדושה ה"ר בנימין וואלף ב"ר ישראל גרשון סאמר הכהן ביום ג' ג' כסלו שפ"ו (פנקס הח"ק דף פ"ט ע"א); ונשמת מ' צירל בת הר"ר יודא ליב סג"ל אשת כ"ס וואלף סאמר ביום ג' ב' אב שפ"א (דף ע"ו ע"ב). מ' צירל ב"ר יהודה ליב סג"ל לנדא הייתה, כמסופר, אשתו השניה של ר"ו סאמר. כי בפנקס הח"ק דף ע"ד ע"א נאחזו קוראים: "ונשבת מ' הינדל בת ר' ליור א ל מנת הר"ר ליב זיל הצותו של כ"ס וואלף סאמר יום ה' כ"ו תמוז שצ"ה. ור' יהודה ליב, אביה של צירל, היה ביום כ"ו תמוז שצ"ה עורנו בחיים וימת מ' אדר שצ"ג כס"ש בפנקס הח"ק דף צ"ז ע"א: ונשמת כ"ס יודא ליב בר יקותיאל ולמן סג"ל ביום ג' מ' אדר שצ"ב, ואולי הייתה הצותו הראשונה של ר"ו סאמר בתו של המנהיג וגמאי עזקה ר' ליור שיימלש, הורגו של הג"מ משה פרגים יוסף כ"ץ בעל שו"ת שארית יוסף, שנפטר (ר' ליור) כ"ז אלול שצ"ג (פנקס הח"ק דף ס"ט ע"א) או בתו של פרנס קראקא והפריש הנקרא ר' ליור, שהתנו של הג"מ יצחק חיות בעל פני יצחק (ע"ש דברי כ"ג הג"מ פאגיש חיות אל הקינה על שריפת פוזנא ועל פוט אהיו הבתור, צורבא כרכנן, כס"ד שכוואל) שבת (ר' ליור) בקראקא כ"ז כסלו שג"א (פנקס הח"ק דף כ"ז ע"א).

גדל בימים חתם. שרק איש יודע לרח ולתרוח זכה לו גמסך בו או — י"א חשן שציו: וגשמת היניק וחכים מהריר משה בן הר"ר צבי לגדא סגיל ח' ר' הירש סאפר, שמת בליל ג' ונקבר למחרתו ביום ג' י"א חשן שציו (דף צ"ט ע"א); ג' ר' יהודה ליב, שנמצא חתום בשנת שצ"א ושצ"ב ושצ"ג בין מנהיגי העיר. נבאי צדקה ¹⁸ וימת לערך שנת ת"ז כנראה מהעזבון של מאתים חמשים זה; פד' שנתו יורשיו מכספו לאחר מותו באותה שנה לצורך נדן בשביל בת אחיו ר' יששכר בער המובא בס"י שלאחר זה ¹⁷; (ד' ר' יששכר בער. חתן הנימ וזכריה מעטל קלרזנר מקראקא. אביהם של האחים הגאונים ר' אריה ליב אבריק והנא ופרעמיסלא וקראקא ור' צבי הירש אבריק לבוב ולובלין. שמת (ר' יששכר בער) כ"ה סבת ת"ה ¹⁸) ואשתו מ' מלכה מכה ר' אלול ת"ס לאחיה הנימ צבי הירש הנ"ל את חוקת הכיפה, שהיתה לה במקום קראקא (במקום מושב הנוצרים) עם כל הסתודות הארגונים, המנעולים והבנינים שבתוכה ¹⁹; (ה' האלוף כהר"ר שלמה שמת ברי"ה כסלו ת"כ. שנת המנפה: "גשמת הר"ר שלמה בן הר"ר בנימן וואלף סאפר כ"ץ ז"ל ברי"ה כסלו ת"כ ור"ה הגיל היה רק יום אחד" (דף קכ"ה ע"א); (ו' מרת מלכה, שמתה ד' סיון ת"נ: "גשמת האשה מלכה בת הגדיב הירד בנימן וואלף סאפר כ"ץ ז"ל יום ר' ד' סיון ת"נ" (דף ק"ב ע"א).

בפנקס חקל מובא. כי הנעלה כהר"ר יששכר בער בהמנוח כהר"ר וואלף סאפרש כ"ץ מכר כ"ז תשרי שנת ת"ז את חלקי המקום, שהיה לאביו בבהכ"נ בעיר נגזן וירשורו הוא ואחיו אחרי מותו (ע"י מחברתי דברים עתיקים ע' 31 ס"י ל"ו). וכפי הגדאה, דר ר"ו סאפר לפניו בנגזן (בסדרם שבא לקראקא) או כי התגורר שם לעתים קרובות לרגלי עסקיו הרבים, שרחבו ונסכו והגיעו עד לסולין גדול. גם את אחיו ר' אורי ליסמן בהר"ר ישראל גרשון הכהן אנהנו פוגשים באותה מדינה (סולין גדול) וורואים, כי גם לו היתה שם היינו בעיר לונגשיין רביעית מקום בבהכ"נ והוא נתן אותה במתנה לבנו ר' גרשון והוא מכר מ' שבט שנת ת"ז את החלק הזה להאלוף ר' שמעון חתן ר' אברהם ר' מאשילש מקראקא (ע"י שם ע' 32 ס"י ל"ח). אחותו של ר"ו סאפר מ' מלכה היתה אשת רב כמ"ש בפנקס התיק דף קס"ז ע"א; וגשמת הר"ב נ"ת מרת מלכה בת ר' גרשון ז"ל כ"ץ סאפרש מתה בשנת ונקברה יום א' י"ז כסלו ת"ל. בשם "סאפר" נקראו בפראנ הרבה אנשים חשובים, קצינים סנהגים ורבנים, הרבה שנים עוד קודם לומנו של ר"ו סאפר מקראקא ²⁰). וכפי הגדאה, מתא השם הזה הוא מפראנ ור"ו סאפר הוא בנו של אותו ר' גרשון ב"ר שלמה כ"ץ סאפר, שאשתו (של ר' גרשון) מתה שם בחדש חשן שנת שס"ב ²¹). בשנת תק"י או תקל"ז נפטר בפראנ הראש ר' יצחק בהאלוף מהוריר יהודה

¹⁶ מחברתי. דברים עתיקים ע' 8 ס"י ח' וע' 9 ס"י מ' וע' 10 ס"י י"ב וע' 12 ס"י ב"ו.

¹⁷ מחברתי. בפנקסי הקהל בקראקא ע' 8 ס"י ח'.

¹⁸ "גשמת הר"ר משה שאול יששכר בער כהר"ר בנימן וואלף סאפרש כ"ץ יום ב' כ"ה סבתי" (פנקס התיק דף ק"ז ע"ב). שם נרשמו מתים לפניו ולאחריו כפירוש משנת ת"ה.

¹⁹ פנקס הקהל י"ג אב ת"ד ור"י אלול ת"ט. ר' יששכר בער ב"ר וואלף סאפר הניח אחריו בסותו ארבע בנות, ואחיו ר' צבי הירש היה נשוא אשה מ' והנא ב"ר יוסף כפראנ ואחותו מ' סיכה (חכמה להלן) היתה אשת ר' יונה מזיונא וישיבה בקראקא.

²⁰ רמח גל עד ע' 88 ס"י 661 ומשפחות ק"ק פראנ ע' 254—259.

²¹ ע"ש ע' 254 ס"י 2398 והערה 3. בשם שלמה נקרא גם בנו של ר"ו סאפר.

ליב כ"ץ פאפא, שנעמך בתור „מורג" מאבד דקראקא ⁸). וקרוי הרבה, כי הוא היה מפה ומבני בניו של הקצין ר"ו פאפא.

מ. ר' צבי באכמינש ור' משה ברוינשוויינ.

אנשי שם גדולי תורה, מורי הוראה, נדעים בשערים, שערי תורה המצוינים בהלכה, היו השוחטים והבדקים, המנקרים וגם הקצבים בקראקא לפני שלש מאות שנה. וסוף חזי מאן קא מסהיד על אמתת העובדה החשובה הזאת; ולכו חזו את התלמיד הגדול, איש האשכולות, הארי בתבונה, שהעמיד אהר חשוחמים פה: הוא הגימ יעקב ביר יוסף יחפה סוראזינה, איש קאשטילאין, מרבני וויניציא, בעל סדר הניקוד (וויניציא, שניה), שנדפסה ממנו תשובה בסוף שו"ת הרא"ש (וויניציא, שס"ח) להרופא המוסחה והמצוין הגימ שמואל קוזאני, תשובה מכרעת בין רבני קנדיאה וקונשטאנדינה בדרך תרבי דתותי מתני, שמוכאה בקצרה גם בספר ראש אפרים הלכות טריפות הריאה (ס"י ל"ט סוף ס"ק ר"ב). ר' יעקב סוראזינה למד תורה בקראקא מפי השוחט והבדק ר' צבי באכמינש הנקרא ג"כ ר' הירש שוחט מחבר הנהגות וחדושים על שחיטות ובדיקות להפוסק המפורסם הג"מ יעקב חייל (קראקא שלי"ז), שנדפסו במהדורות רבות ושונות ונדעו בשם „הנהגות מהרי"ן" או „שחיטות ובדיקות מהרי"ן". ר' יעקב סוראזינה ראה בעיניו כאן את כל השוחטים והבדקים ואת כל המנקרים והקצבים, כהן את ידיעתם, תכן את רוחם ויבוא עד תכונתם, וגאמנה עליהם עדותו של גברא רבא, איש מדיסן ועד ראיה כזה, ואל יעלה על דעתכם — כותב הוא על אדותם — שהקצבים והבדקים מקראקא המה הרושים ועמי הארץ שאין בידיהם רק מצות אנשים מלומדה ולא יותר, זה אינו, אדרבה נלווי וידוע הוא ומפורסם לכל מי שהיה בקראקא שכל הקצבים ומנקרי הבשר המה רבנים חכמים יודעים ספר ומלומדים במלחמתה של תורה ¹). כי כחם של השוחטים, הבדקים מנקרים בקראקא היה גרול בתלמוד, במלחמתה של תורה, וידעו לחדור לעומקה של ההלכה ולסלסל לאמתו של הדין, יוכיחו גם עובדות היסטוריות, מאורעות דתיים שארעו בימיהם והבאורים, החדושים וההנהגות, שאזנו, הקרו, תקנו הם בספריהם ואשר נתקבלו בכל תפוצות ישראל, וגאוני דורם ועירם, הרמ"א וניסו ר' יוסף כהן צרק בעל שו"ת שארית יוסף, בשלו דעתם ופסקי חוראתם הם מפני דעתם ופסקיהם של אותם השוחטים, מעשה בריאה, שהיו בצד ימין ארבע אונות ובאונה העליונה היתה אונה קטנה והאונה האמצעית היתה גדולה יותר מהאונה הסמוכה לאומה והכשירה הרמ"א ואח"כ הודה לר' צבי באכמינש, שהיא מריסה ²). הגימ יוסף כהן צדק הנ"ל, שהקשה לר' צבי באכמינש בענין בועה שהכשיר האחרון, נחה אח"כ, דעתו מהכשרו של אותו השוי"ב ³). ר"צ באכמינש היה נוטה יותר להקל ולהתיר

(¹) ע"ש ע' 259 מ' 945.

(²) סוף שו"ת תרא"ש (וויניציא שס"ח) וכלילת יופי ה"א דף ר' ע"ב.

(³) שחיטות ובדיקות מהרי"ן דף י"ו ע"א וע"ב (רפוס אמסטרדם, חס"ב).

(⁴) שם דף פ"ו ע"א.

מלאסור ולהחמיר. כמוכח ממקומות שונים בהנהגותיו וחדושו⁴. פעם נשחטה אחת
 ומצא מבעת אחת שלמה מהגוררת על חוד הסכין והרמ"א המריפה ולר"ץ באכשניש
 נראה ה"ת ר גמור⁵. מעשה בא ידיי — מביא ר"צ באכשניש — באחוא
 שנשחטה כראי היתה חיה לילה אחת וחצי יום ולא היינו יכולים להמית אותה לא
 במקל ולא בקושי וחתכתי את הראש כולה בקדרום ואז יצא דם ממנה כמו בתחלת
 שחיטתה ומתה לאלתר וה"ת ר נה"ר⁶. וכן אני צבי שוחט — אומר הוא להלן
 בדרך יתרת לפנינו — קבלתי מרבותי שנוהגין בו ה"ת ר ומנהג רבותינו
 תורה היא וכן נהגתי⁷. הוא מזכיר את אביו ר' יצחק יעקב. ניכר שוחט ובודק
 בקראקא וצורבא מרבנן, תלמידו של ה"ג אלעזר מריוש ר"מ מהאבדיק ספרים⁸
 כמה פעמים ומביא סייע ממנו לפסקי ההוראה והקולא⁹. בכתובים נשאר אחר
 מותו חבור על דיני ניקור הנקרא. ספר הניקור למהר"ץ מקראקא ושם (דף ט
 ע"א) מביא את אביו רבו (וכן את רבו של אביו ה"ג אלעזר מריוש) ניכר
 לדינא ולקולא בדין חלב דתותי מתני. דבני בודין מנקרין חלב זה רק עד חצירחבו:
 "ושאלתי את פי הגאון מהר"ר משה איסרלש (הרמ"א) האידא אנו צריכין לנהוג כה
 ואמר לי מאחר שהמנהג היה כבר מקדמונים כאן ק"ק קראקא שאין מנקרין אלא
 עד חצירחבו כמו בני בודין לכן אל ישנה את המנהג עד כאן. ושמעתי הפעם מן
 אביו מורי הר"ר יצחק יעקב ז"ל שלמד הלכות ניקור אצל הגאון מהר"ר אלעזר
 מוראנקפורט ז"ל כשהיה דירתו כאן בק"ק קראקא. ואמר לי שמו
 ה"ט ע"ס ס"ג שיהיה מות הדקין מנקרין יותר מן הנסות. לכן בבהמה
 דקה צריכין לפתוח עד החוט השדרה. אבל בהמות נסות שאינן מנקרין כל כך לכן
 אין צריכין לפתוח אלא עד חציר¹⁰. לר"צ באכשניש היה שיהי הלכתי ושיני מדעי
 גם עם החכם והתלמודי הגדול, הרופא המומחה ר' שלמה קלחרי (בדבר סרה. שהיו
 לה שני לבבות) מקראקא¹¹. רופא המלך זינמנד אינוסס¹². ומלבד שהיה שוחט,
 בודק, מנקר ומחבר, היה גם חזן, תוקע ומחל, ומביא בסוף חלק השחיטות (של ספרו)
 סמי תרופה, בדוקים ומנוסים. בעניני המילה. וימת הוא כ"ח חשון שני ואשתו מ'
 ציפירל כ"ט אדר שסינ ואביו בשנת ש"ח או ש"ט ואמו מ' באכמנה (שעל שמה
 נקרא בשם הכנוי "באכשניש") — שכיה. ח"ל הפנקס דח"ק: "ונשמת האלוקה הר"ר
 צבי ב"ר יעקב באכשניש זצ"ל היה חזן מחל תוקע שוחט ובודק ועשה חבור
 על השחיטות ובדיקות דיני ניקור ותבקש בשיבה של מעלה ביום ג' כ"ח חשון
 בש"ן לשי"ק (דף מ"ח ע"ב); ונשמת מ' ציפירל אשת ר' הירש שוחט באכשניש

(⁴) בנן דף ח' ע"א ודף י' ע"א וע"ב ו"א ע"א וס"ו ע"ב וע"א וע"ב.

(⁵) דף ר' ע"א.

(⁶) דף ר' ג"א.

(⁷) דף ח' ע"ב.

(⁸) ראה למעלה פרק: ר' אלעזר מריוש.

(⁹) למשל דף י' ע"ב ו"ג ע"א ו"ד ע"ב.

(¹⁰) כלילת יומי ח"א דף ג' ע"ב.

(¹¹) שחיטות ובדיקות מנהג דף י"ז ע"א.

(¹²) כמ"ש בכתבי הארכיב בקראקא ועוד אדבר עליו ביחור וכפ"ס פורוש.

יום ד' כיט אדר שמיני (דף ג' ע"ב) ¹⁴; ונשמת ר' יצחק יעקב בר צלאל ז"ל ¹⁵); ונשמת באכמנש בת אלי' ז"ל ¹⁵).

לא פחות מריצ באכמנש, בעל שחיטות ובדיקות מהרי"ן, היה גדול גם ערכו של בן גילו ומשמרתו, בן דורו ועירו, השוחט ובדק ר' משה ב"ר מרדכי ברוינשווייג. כריצ באכמיניש בן גם הוא כמיר מצאה ידו בתלמוד ובפוסקים והרבה הרבה קרא שנה, שמש ויחבר ג"כ ספר במקצוע השחיטה ובדיקה וגדול היה כחו. במלחמתו של תורח', הוא יצק מים ע"י הנאונים, גדולי הדור, אנשי השם, הרמ"א ¹⁶ ור' יוסף כהן צדק מחבר שארית יוסף ¹⁷ ור' מענדל ר' אביגדורש בעל התקן על צד היתר עסקא ברבית (תקן מהרי"ם בענין שטר) ¹⁸, ותיצא כפרא: בשנת שס"ד, בהסכמת הראשים ומנהיגים של שלש הארצות (פולין, ליטא ורוסיה) וקהלת פראג ¹⁹ את ספרו תקוני זכה, ספר השאב גדול, שגדולי הפוסקים, בעלי המ"ז והשי"ך מזכירים אותו הרבה פעמים לדינא והג"ע אפרים ולמן מרגליות שסח עליו בהשיעו אותו שסחה גדולה ועל ידו עמד על אמתת כונת המ"ז והשי"ך וממנו הוציא כמה חדושי דינים, ובה הראני ד' אות לטובה — כותב הוא בהקדמתו השניה לשוית בית אפרים על מרימות תריאה — כי בעת עסקי בזה (בבית אפרים) הובא ספר מחזיק בדק ובדק הבית ותיקון הבדק נהם הבאורים והנהגות של הספר המכונה בשם הגדול תקוני זכה, כאשר תראה להלן) שמביאו השי"ך בהלכות אלו פעמים רבות וגם המ"ז ... הספר הלז אינו מצי' במדינתנו ד' הקרה אותו לפני ושמחתו בו בשמחת קציר כי על ידו עמדתי על אמתת כוונת המ"ז והשי"ך במקומות שהבאים אחריהם לא ירדו לסוף דעתם גם הוצאתי ממנו כמה חידושי דינים והוצר לי שלא בא לידי כאחר שנמנתי כמעט רוב ספרי. הספר תקוני זכה כלל באורים ונהגות משולשים בשם: א) תיקון הזבח; ב) זכחי צדק; ג) זכחי ריב על דיני שהיטות, ובשם: א) תיקון הבדק; ב) מחזיק בדק; ג) בדק הבית על דיני בדיקתו. הבאורים בס' א' מראים שקור כל דין ואלה שבס' ב' מביאים את הדין ע"פ התלמוד והפוסקים, והפירושים זכחי ריב ובדק הכית (שבס' ג') הם השנות על הספר שחיטות ובדיקות מהרי"ן לריצ באכמיניש, מה שבאכמיניש

¹⁴ בסעות קודא דרב דעמביצר ז"ל (כלילת יופי ח"א דף ג' ע"ב) את אפיו של ר"צ בעל שחיטות ובדיקות מהרי"ן בשם "באכמיניש", ונעלם ממנו, כי לא הוא אלא בנו נקרא בן ע"ש אבד "באכמנש", כמכנה מלחלן. בן נעלם ממנו (ע"פ דף ד' ע"א), פי מרגליות וזה גם חזון ושב ע' פעולות היו מטיים לו נוסף על תורתו: "שוחט, בורק, מנר, תוקע, מוהל, חזן וסוכר". בתולדות גדולי ישראל להחכם גירונדי ע' 164 סי' ס"ט מובא, כי מהרי"ן היה תלמיד תרפ"א, וזהו רחוק מהאמת, מפני כי בכל המקומות הרבים שזכירו אינו מביאו אף פעם אחת בשם "סודי" או "רבי".

¹⁵ ר' יצחק יעקב, אביו של ר"צ באכמיניש, נזכר בפנקס תחריק דף כ' ע"ב ושם לאחריי נזכרת האשה ס' לאה ב"ר משה וקס והיא מתה בחדש אדר שיש כמ"ש בפירוש בגוסס מצבתה. ¹⁶ פנקס תחריק דף כ"ז ע"ב. משם נראה, כי מ' באכמנש מתה לא קודם ליום כיב ניסן שנת זכ"ה, כי היא נזכרת שם אחר נספר מיום הג"ל והסאחר בהזכרת נשמתו מאוחר גם בזמן.

¹⁶ ראה תקוני זכה ופירוש מחזיק הבדק סי' יד אות ה'.

¹⁷ ע"ש סי' א' אות ד'.

¹⁸ י"ש תיקון הזבח סי' א'.

¹⁹ ע"ש.

למורי ורבי האלוף מוהר"ר צבי ויל מקראקא בשרש תראה²⁸ הנ"מ אליהו ב"ר מודדוס מפראנ מתרעם בהקדמת ספרו מנחת אליהו (פראנ, ת"ס) על ר' יצחק ב"ר ישעיה ממרניגאד בעל עולת יצחק (פסד"מ, תמיד) על כי אינו מזכיר שם גם את ר"צ באכסניש²⁹. וכפי הנראה, אריכות חלשון, הפלפול, התריסות, הקשיות והתירוצים של הספר תקוני זבח נרמו הרכה, שרבים נלאו למצוא בו מבוקשם ומשכו ידיהם ממנו ולא נדפס עוד זה שנות מאות, וכן מוכח גם מהקדמת הספר זכחי טוביה (אמשטרדם, תמ"ג) לר' טוביה נוסמן ב"ר שמואל הלמן מליסא. מהר"ם מלובלין הניש בזה ובראותו את ה"תקוני זבח" עודנו בכתובים הקפיד על אותן האריכות והעיר את המחבר עליהן כמ"ש בהסכמתו שם: "ועלה בידו חידושי דנים והלכות פסוקות גם השנות על דברי הראשונים מהבדקים... תהאני בקנקנו וטעמתי בקצה מטה עיוני ועברתי בין גורי הלכותי וישני בעיני ובראותי בו רב התועלת ציאתי לחק הדברים הארוכים ולקצר אותם כדי לקרב התועלת לשוחטים ולבדקים אשר קצר יד שכלם להשיג שורש הדין מתוך דקדוקי אריכות דברי הפוסקים שתאריך הוא בהם". אבל שתיים דבר מהר"ם מלובלין ואחת שמע מהר"ם ברוינשווייג ופקדתו של הראשון נעשתה רק מחצה. ברוינשווייג חלק אמנם את דבריו הארוכים לכאורים משולשים, באור באור לבדו, ואולם לא קצר אותם כראוי, כפי חדרוש והצרך לחסך כל שחטם ובדק, לחבכו עליו ולהקל ולקרב לו את התועלת המרובה הצפונה בו, ולכן לא רבו הדורשים אחריו והקוסצים עליו זה שנות מאות מאז ועד זמננו שנת תר"ם.

מהר"ם ברוינשווייג יצא מנוע הנאון יחיד בדרו ר' יעקב קורביל וקדושים שנהרגו על קדוש השם ואבותיו ואבות אבותיו מדור דור דור היו כלם גדולי תורה ומביא בשמם דינים, שהיו לחם בקבלה איש מפי איש: "כך קבלתי מאימ כמהר"ר מרדכי זלה"ה איש ברוינשוויק (זכחי צדק סי' כ); "וכן ראיתי גם אני מאימ החסיד זלה"ה כמהר"ר מרדכי ברוינשוויק בימי הר"י ושאלתי את פיו מנין לו זה ואמר שהיה זה קבלה בידו (תיקן הזבח סי' י"א אות ט'); "כן שמעתי בימי חורפי מאימ החסיד הר"ר מרדכי ברוינשוויק בן אימ זקני הר"ר מרדכי זצקיל הי"ד בן הקדוש רבי עקיבא ברנדבורג זצקיל הי"ד המתיהם לבית אבותיו עד חור ששי להנאון יחיד בדרו מהר"ר יעקב קורביל שחיבר ותיקן ויסד ספר עץ החיים, שהוא מכתב יד ואני הכתב שביעי הקמץ והיה דין זה קבלה להן איש מפי איש (מחזיק הברק סי' ג' אות ג'). ר' משה ברוינשווייג היה חתן ר' נתן בלומש מקראקא ותפטר סה"ה אב ש"ע³⁰ בבואו כבר בימים³¹."

בשם ברוינשווייג מקראקא נדע לנו הבהור אברהם ברוינשווייג, שהיה משודך

²⁸ סיף צוית תרא"ש וכלילת יופי ח"א דף ר' ע"ב.

²⁹ שם דף ר' ע"א.

³⁰ "ונשמת מתירי כשה בן מהר"ר מרדכי ברוינשווייג ויל החתן נתן משה בלומש יום ו' ה' אב ש"ע"א" (פנקס תחיק דה סיד ע"ב). ובטעות כתוב בשם הגדולים שלם, ע' ק"ז סי' ג', כי ר' משה ברוינשווייג נפטר בשנת ש"ע' שם בפנקס דף ג"ח ע"ב נזכרה אחותו של ר' משה ברוינשווייג מ' לאה, שמתה יום א' ר' שבט שס"א. והנ"ל יעקב קורביל הוא הג"ס יעקב מקדוביל ב"ר יצחק, שמת ב' במרחשון כ"ח אייר שנת ה"א מ'ל"פ" (ראה בכורים לקעללער ח"ב ע' IX).
³¹ כמובח מדבריו מהר"ם מלובלין הכותב עליו בהסכמתו על תקוני זבח יום ה' פ' וזאת הכרכה שנת ש"ב (וברוינשווייג סת, כאמור, בשנת ש"ע"א): "ראיתי וקן עולה במעלות שלמות."

פה לעלמה חשובה. אחות אשתו של הרופא הגדול ר' שלמה קלחריי, רופא המלך זינגמנד אינגוסט ואביו של ר' ישראל שמואל קליפארי, בעל ישמח ישראל וקראקא שפיט, והוא מען שקדש אותה בסבלנות והונבה עדות ע"ז כאן בבית דינו של הרמ"א יום י"ב שבט שנת ש"ס (שנת הרמ"א ס"י ל' ושנת מהרש"ל ס"י כ"א)⁸².

בימי ר"צ באכמינש ור"מ ברינשווייז חיו בקראקא עוד שני שוחטים, גדולי תורה: א) ר' יצחק ב"ר משה קראשניק, שמת כאן כ"ג ניסן שני' 38 והוא היה מבני בניו של ר' שלמה קראשניק (שנקרא בן ע"ש עיר מצאו קראשניק בביהם). אחד המנהיגים והראשים של קהלת קראקא, שקנו פה בשנת ש"ד כרים וקרקעות מאת הממשלה, להרחיב את חוג מושבם של בני המוקצה והמובל להם משנת רנ"ד בעיר קאזימיר הסמוכה ונראה לקראקא; ב) ר' מרדכי ב"ר מנחם (המכונה מן). שנפטר פה ד' כסלו שס"ה⁸⁴, נינו ונכדו של הרופא המצוץ ר' שמואל, רופא חירוני בחצר המלכה בונה (אשת המלך זינגמנד הראשון)⁸⁵, ואביו של הקדוש ר' אשר אנשיל, שנשרף בקראקא על קדיה בשבת הגדול י' ניסן שנת אנשיל (שצ"א) והגים נתן נטע שפירא, מחבר מגלה עמוקות, חבר והדפיס עליו סליחה (באותה שנה) עם הצרות ע"ם קבלה⁸⁶.

בפראג נדפס ספר שהיטות וכדיקות עם לשון יהודית (שחסרה שנת הדפסת הספר) ע"י ר' משה שוחט, ואולי הוא ר' משה ב"ר יצחק קראשניק מקראקא (הג"ל) הנקרא ר' משה שוחט ונפטר פה כ"ג אדר שס"ד⁸⁷, וכן אנתנו מצאים מקראקא בזמן ההוא או קרוב לאותה העת עוד שוחט למדן מוסלג, מקובל ומחבר, והוא ר' ליב שוחט, שהניח אחריו בכתובים ספר הפלות כמנהג האר"י, מסודר ע"ם קבלה עם פירוש וכונות⁸⁸.

הרב דעמביצר ז"ל מביא בכלילת יוסי (ח"א דף ד' ע"א) את ר' משה ברינשווייז, שהשיג על ר"צ באכמינש ואת ר' מאיר שחבר ספר תקן הבדק ומחזיק בדק המובא בט"ז ובש"ך, ונעלם ממנו כי שניהם הם איש אחד ומחבר תקן הבדק ומחזיק בדק הוא אותו ר' משה ברינשווייז (ולא איזה ר' מאיר) שהשיג על ר"צ באכמינש. הרב דעמביצר לא ראה את הספר תקוני זכר (מפני שהיה יקר במציאות) אלא מצאו נזכר בספרי הפוסקים פעם בשם הכולל, תקוני זכר ופעם בשם הבאורים, תקון

⁸² בסעות כתוב בכלילת יוסי ח"א דף כ"ג ע"א: „אחותו" במקום „אחות אשתו" של ר' שלמה קלחריי.

⁸³ „ונצטת הרי"ר יצחק בר משה קראשניק שוחט ובורק ומהל יום הג'ל" (יום א' כ"ג ניסן גש"ן לפ"ק כמובח סוף מ"ט של פנקס תח"ק).

⁸⁴ „ונשמת הרי"ר מרדכי ב"ר מנחם הנקרא מרדכי שוחט ז"ל יום ו' ד' כסליו שס"ה לפ"ק" (שם דף ג"ה ע"ב).

⁸⁵ ראה כחברתי לתולדות ישראל והכמיו בפולין (מחברת ראשונה) ע' 9 וע' 18.

⁸⁶ „והדפסתי אותה במליחה שלי שחברתי על הק' ר' אנשיל בשנת אנשיל ב"ק" קראקא" (מגלה עמוקות על ואתחנן אופן ק"א).

⁸⁷ „ונשמת הרי"ר משה בר יצחק שוחט הנקרא ר' משה שוחט יום ה' כ"ג אדר שס"ד" (פנקס תח"ק דף פ"ג ע"א).

⁸⁸ (בן יעקב, אוצר הספרים ע' 666 מ' 806).

הנדיק, מדק חבית' או מחזיק בדק' ודמה הוא, כי תקני זבח ומחזיק בדק הם שני ספרים ומשני מחברים שונים.

י. רשימה סטטיסטית של המתים והחיים בקראקא במשך שלש מאות וחמשים שנה ויותר.

בסקירה כללית של רשימה סטטיסטית הנני להקוף פה את כל המתים והחיים מביי בקראקא מתחלת ימי המאה הרביעית בערך ועד השנים האחרונות. שאנחנו עומדים בהן. קשה אמנם לעמוד על מספר הגמורים בשנות המחצה הראשונה של ימי המאה הרביעית, ומה גם בדיוק ובפרטות השנים, כי משנת שיג ועד שנת שמי' לא נרשם בפנקס הח'ק (והפנקס הוא רק משנת שיג ולא קודם לכן) לא יום ולא שנת המות של כל נפטר ונפטר, אלא לפעמים רחוקות מאד. נאולס למדים אנו את הסתום בפנקס מן הספורש במצבות, שנוצר בהן יום ושנת פטירתם של נוסאיהן, ומהמצבות והפנקס הסתיים המללא וכל דבר יבוא על מכונן. דברי תורה עניים במקום זה ועשירים במקום אחר.

במחצה הראשונה של ימי המאה הרביעית והיינו משנת שיג ועד שנת שיג (1543—1590), מתו לערך אלף ושבע מאות וחמשים איש, ובמחצה השניה — 2850 איש; במחצה הראשונה של שנות המאה החמשים מתו ששת אלפים ושלש מאות, ובמחצה השניה — רק 2650; משנת תיק ועד תקין — שני אלפים ושש מאות איש, ומשנת תקין ועד שנת תיר — ארבעת אלפים ושבע מאות, ומשנת תיר ועד שנת תרין — 10,680. מספר המתים של כל תקופה ותקופה היה לפי מספר החיים של ביי בקראקא, ולפי האקלים ששלט בה בשנות המאות ההן.

בשנים כחוקן, בשנות אקלים בינוני, מתו בשנה, בימי המאה הרביעית, מעשרים ועד חמשים איש בערך. ולדוגמא: מן י"ט אדר שביא ועד ניסן שכיב — 26; מניסן שכיב ועד ניסן שכיב — 43; מניסן שכיב ועד ססח שכיב — 34; מפסח שכיב ועד ראש השנה שכיב, במשך חמשה חודשים ומחצה, מתו פה מביי דק שנים (ומיד לא דק יפה בכתבו בהמנד. הוצאת ליק שנה שנה נליץ 12 ע' 46). כי במשך ההרשים האלה לא מת מיהודי קראקא רק איש אחד; מן ראש השנה שכיב ועד ב' אלול שכיב — 85 נכתובם, עשר נפשות, שנמבעו במקרה ביום ה' ב' אלול שכיב; מביי אלול שכיב ועד י"ח ניסן שכיב — 46; מן י"ח ניסן שכיב ועד כיב אב שיל — 40; מן כיב אב שיל ועד חשוך שליב — 32; מריח אדר שליד ועד י"ט סבת שליב — 70; מן י"ט סבת שליב ועד השרי שליב — 100; מן תשרי שליב ועד מ"ז אלול שמיב — 120; מן מ"ז אלול שמיב ועד כיב כסלו שמיז — 86; משנת שמיז ועד ר"ח שבט שין — 32; מריח שבט שין ועד א' סוכות שניא, במשך שמונה חודשים ומחצה, לא מת מביי בקראקא אף אחד (וכמעט כותב מויה בחמיר הניל, כי מיום כ"ה חשוך שין עד א' סוכות שניא, לא מת מביי גם אחד, הן מיום כ"ה חשוך יעד ר"ח שבט שין מתו שתי נשים, אחת בריח סבת ואחת בריח שבט, כמיש בפנקס הח'ק דף מ"ה ע"א); בשנת שניה מתו 44; שניז — 47; שיע — 36; שפיח — 34; שיציד — 40. ובימי המאה החמישית נפטר בשנה מארבעים ועד שבעים איש, ולמשל: בשנת ת"י — 73; ת"ך — 44; תמ"ה — 60; תס"ה — 44; תעד — 53; תציב — 36. וכן ממחצה הראשונה של ימי המאה הששית ועד השנים

הראשונות של המהצח השניה שלה. ואולם בסוף המהצח השניה של שנת המאה הששית נוספו נפטרים ומתו בשנה עד שבעים שמנים ומאה איש. כנן: בשנת תקס"ה — 67; תקפ"ד — 82; תקצ"ג — 100. ומשנת ת"ד ועד שנת תרס"א. נכפלו המתים פי שנים ושלושה מאשר בסוף ימי המאה הששית. ולדוגמא: בשנת תר"ד — 188; תרכ"ב — 192; תרמ"א — 272; תרמ"ה — 302; תרס"א — 303. †

ובשנים שלא כתקונן, בשנות שניו האקלים ועמוש תאווה, מתו משנת שי' ועד שי"ט¹. עד יום מותה של האשה מרת קילא ב"ר מרדכי ישנוכרה בפנקס הח"ק דף ז' ע"ב ובמצבתה כתוב בפרדש שמתה היא בשנת שי"ט במשך שש שנים לערך מאתים חמשים איש, בעוד אשר בשנים כתקונן, בראשית ימי המאה הרביעית, מתו במשך מספר שנים כזה דק כמאה ועשרים איש; מיום ה' אייר שר"א, יום מותה של האשה מרת הענדיל ב"ר גרשון ושמואל יום ושנת מותה בפנקס הח"ק דף ה' ע"ב ועד יום י"א סיון ש"יב, יום פטירת אשתו הראשונה של הרמ"א (כמיש בנוסח מצבתה, שהבאתי בלתיולדת ישראל חכמינו בפולין I ע' 21—22). נפטר במשך שנה אחת וחדש אחד וששה ימים, כמאתים ועשרים איש; מחדש כסלו ש"ה ועד י"ט אדר ש"א, במשך שלש שנים ושלושה חדשים ותשעה עשר יום — 175 א'; מחצי אלול ש"ה עד שמי' במשך שני שבועות — 61 ב'; בשנת שני' — שלשים ובתוכם ארבעה אנשים בעפוש; בשנת שני' — שבעה עשר ובתוכם איש אחד בעפוש; בשנת שני' — 60; שי"ט — 69; שס"א — 44; שצ"ה — 66; שס"ב — 150; שפ"ג — 100 ד'; שפ"ד — 170; שפ"ה — 120; שפ"ו — 65; שצ"ה — 74; שצ"ט — 133; ת"יב — אלף ושמונה מאות א'; תכ"ב — כארבעים; תכ"ג — כתשעים; תל"ז — כמאה ועשרים; תל"ח

¹ בשנת שי' וש"ד הייתה מגפה גדולה ואיומה בקראקא, שהפילה בה בשנת 1543 שנים עשר אלף נפש כמ"ש בכתבי הארכיב של העיר. ראה Piekoksinaki, Praw, Przyw. I p. 183 N. 112.

² שנת 1559 (ש"ט) הייתה שנת סנפה בקראקא (ע"ש ע' 1044).

³ מדיח כותב בהסגיד (הוצאת ליק) שנה שניה גליון 12, כי בשנת שמי' נפלו מבי' בקראקא בימי המגפה לערך שש מאות איש, וזה נדומה. בפנקס הח"ק ובספרי זכרונות אחרים, לא נמצא מזה שום זכר ורשום.

⁴ בשנת שפ"ג, בימי המגפה בקראקא, התעבב הגי' נתן נטע שפירא, ראש ישיבה מה ומחבר. מנלה עסקותי בכפר קאסאווא הרחוק מפה כשתי פרסאות, ובנו בכורו חנ"מ שלמה (שהיה אבדיק סטאנוב) דרש שם דרשה בהיותו כבן שבע שנים (ע' מנלה עסקותי פ' בא). על אותה המגפה ועל זו של שפ"ג חבר ר' יחיאל מיכל שמש ומספר בקראקא קצת, שאכתבה בשנת שפ"ג ונדפסה בהסגיד הגליל גליונות 14—15 ובחאסוף שנה ששית כחברת שבוישים נסים והשסאות ובלוח שעשועים שנת תרס"ג בהוגן ובשלמות עם הערות ממני. סקנה זו נראה, כי באותן חמנות מתו לערך חכש מאות נפש, מנער ועד זקן, סף ונשים, ובתוכם דינים וראשי ישיבות. גם במגפות של ש"ג וש"ד נזלו בו כמה גדולי תורה ודבנים כמו מורינו חב"ר ר' שלום בן קלניסוס הכהן ו, מורינו הרב ר' שאול בן יצחק הל"ה (פנקס חח"ק דף ב' ע"א) וכן בשנת ש"א.

⁵ בשנת ת"יב מתו ג"כ איזו אנשים בעפוש כמיש בפנקס הח"ק.

⁶ מכיו אב שנת תס"ז ואילך חסרים ילדו דמים בפנקס הח"ק, ויש העיר, כי מספר

ותליט — אלף וסאה; ת"ס — כשמונים; תס"ז (עד כ"ו אב) ⁶ — 75; תקי"ז — 184; תקצ"א — 583 ⁷; תרל"ג — 569.

מן י"א סיון שייב ועד עשרה במכת שיי"ג מתו במשך שבועה חרשים חסרי יום אחד. לערך ארבעים איש. וכפי הנראה. היתה גם שנת שיי"ב שנת עפוש האורה. ואשת הרמ"א. בת עשרים שנה. שנפטרה י"א סיון שיי"ב. מתה במנפה. גם שנת שמי"ז היתה שנת דבר הרמ"א ברח או מפני העפוש מקראקא לעיר שידלוב ושם חב"ר את ספרו. מחיר יין (ע"ש בהקדמה ומחברתי. לתולדות ישראל וחכמיו בפולין I ע' 23—24). בשנת שמי"ז לא היתה המנפה תקיפה כי. כי מעשרה במכת שיי"ג ועד חדש כסלו שיי"ה. מתו במשך חמש שנים. חסרות חדש אחד ועשרה ימים. רק מאה ושלושה אנשים. העפוש היה בסוף שנת 1555 הדינו בתחלת שנת שמי"ז (ע"ש). מן חשון שלי"ב ועד כ"ה סיון שלי"ב. מתו במשך שבועה חרשים וכ"ה יום 61 איש. ומן כ"ה סיון שלי"ב ועד ר"ה אדר שלי"ד. מתו במשך שנה אחת ושמונה חרשים חמשה ימים 79 איש. וכפי הנראה היתה גם שנת שלי"ב. שנת מתו של הרמ"א. שנפטר יום ל"ג בעומר בדמי ימיו. בהיותו כבן ארבעים שנה (כמו שהוכחתי כבר במחברתי הג'ל ע' 21—23). ניכ שנת העפוש. בראותנו. כי נפטרו באותה שנה הרבה הרבה אנשים יותר מכפי הרניל בשנים כתקונן. בשנת המאה הרביעית. המנפות ששלמו בקראקא רצופות ותכופות וא"ז הרעו מאד את מצב העדה בקרבה ועשו שמות גדולות ואיומות וכ"כ רבתה העזובה בקרב העיר. עד כי החברה הראשית והעקרית. תלמוד תורתי שלה. נהרסה לנמרי רוב העיר האביד הגים יואל סדיקיש. בעל הב"ה. עורר בצידוף בית דינו. ביום עשרה במכת שצ"ה. את ראשי העדה וטוביה לחדש את החברה ולהשיבה לאיתנה. כימי קדם (ראה קדמוניות מפנסקאות ישנים ע' 3 סי' א').

כל מספר ומספר של הנפטרים. מתחלת ימי המאה הרביעית ועד ראשית שנות המאה השביעית. שהבאנו למעלה. הן משנים כתקונן והן משנים שלא כתקונן. הוא רק של אנשים ונשים. חרין מנערים ונערות. ילדים וילדות. שלא נזכרו בפנסק החיק. אלא לעתים רחוקות מאד. ומספר מתייהם עלה. לפחות. כזה של האנשים והנשים הנוכחים בו. זהו אנו למדים בהשוותנו מספר הנוכחים בפנסק החיק למספר הנפטרים הנרשמים בספרי העדה. בפנסק החיק נזכרו למשל. משנת תקנ"ח (1798) 64 נפטרים ומשנת תרי"ב (1842) — 108. ולעומתם בספרי העדה נרשמו 164 מתים משנת 1798 (וספרי העדה משנת 1798 הם הישנים בכל ספרי המתים הנמצאים אצלה). ומשנת 1842 סך 330. לפי פנסק החיק מתו בשנת תרל"ב 220 נפש ⁸; תרל"ג — 569; תרל"ד — 231; תרל"ה 224; תרל"ו — 202. סך הכל: 1446. ואולם

הנפטרים ככלל. משנת ת"ן ועד ת"ק. שהבאתי למעלה. אינו בריוק נסרין. ⁽¹⁾ לפי ספרי המתים של העדה מתו בשנת 1880 (תק"ץ) 388 ובשנת 1881 (תקצ"א) 448 נפשות מכ"י. בקראקא היו נוהגים כימי קדם קדמתה לקבור עד ארבעה וחמשה מתים זה על זה. להביא עפר מסקום אחר ולשפכו על הקרקע של בית העלמין חישן ולעשות תלי תלים של קברים. ובשנת תקס"ד. כאשר הפריעה הממשלה לעשות חלאה בדבר הזה. קנו ראשי העדה כבדת ארץ לאחוזות קבר בכסף מלא. ובשנת תקצ"ב. הגדילו וירחיבו עוד את בית הקברות החדש הזה. מרוב החללים. שהפילה חמנפה בשנות תקי"ז ותקצ"א. ⁽²⁾ ואז. בשנת תרל"ב. נהגו כבר לחזיר בפנסק החיק גם נערים ונערות מכן חמש ושש שנים ומעלה.

לפי ספרי העדה נפטר בשנת 1872 תתלי"ב 526 נפש; בשנת 1873 — 1051 נפש; 1874 — 648; 1875 — 367; 1876 — 395, ס"ה 2987 נפש העולה יותר מכפלים על הסכום של פנקס הח"ק. עוד היום נהגים בקראקא, שלא להזכיר בפנקס הח"ק ילד או ילדה, ולכן אנחנו מוצאים בו נזכרים, לדוגמא, משנת 1901, כמעט רק חצי הנפטרים, שהיו באותה שנה בקראקא. בפנקס הח"ק נזכרו 307 משנת 1901 חיינו מיום "טבת תרס"א ועד כ"ב טבת תרס"ב; ובספרי העדה נרשמו 472 מתים מאותה שנה, כמעט הכפל, מאשר בפנקס הח"ק (והמתים הנזכרים בפנקס הח"ק נרשמים בספרי העדה הם בצירוף הנפטרים של הסביבות השייכות לקראקא). ובספרי המתים של העדה, שאינם אלא משנת 1798 ואילך, כאמיר, לא נרשמו ג"כ לפני הנפטרים של כל שנה ושנה כתונן, כלומר בדיוק נסרף, וע"כ אנו מוצאים נרשמים בהם, למשל, משנת 1815 רק 62 נפטרים, בעוד שבפנקס הח"ק אנחנו מוצאים נזכרים משנת תקע"ה (1815): 77 מתים, מלבד נערים ונערות, ילדים וילדות, שלא נזכרו בו, ומספרם עולה ג"כ 77 נפשות.

וממספר המתים בשנים כתונן, אנו יכולים לעמוד בערך גם על מספר החיים מבי בקראקא בשנות המאות הקודמות, דבר חשוב, אשר לא נוכל לעמוד עליו באופן אחר. הן ידענו, כי בערך שנים אחתים ממאה (20%) ימותו פה בשנה, ונמצא לפי מספר היהודים בקראקא בימי המאה הרביעית, שמתו בה בשנה, בתחלת המאה, בערך ארבעים, ובמחציתה השנייה, בערך שמונים ומאה איש (בשנים כתונן ובצירוף נערים ונערות, ילדים וילדות), היה למצער בתחלת המאה הרביעית לערך שני אלפים, ⁹ ובמחציתה השנייה — ארבעה וחמשה אלפים, ובראשית ימי המאה החמישית, שמתו בה בשנת ת"י 146 היו שבעת אלפים, ובסוף המאה הששית, שמתו בה בשנת תקצ"ג 200 היו עשרת אלפים נפש. החכם הנוצרי והחוקר הפולני דר. Krzyżanowski, ראש בית הארכיבי של העיר קראקא, כותב במחברתו "יושבי קראקא בסוף ימי המאה השמונה עשרה" ¹⁰, כי מספר היהודים בקראקא היה בשנת 1790: 1,970, ובשנת 1842 — 11,794, והיהודים התרבו פה משנת 1790 ועד היום (שמשפרם עולה 25,670) יותר מפי שלשה עשר, ולעומתם הנוצרים (שמשפרם עולה 65,644) — רק כמעט פי ארבעה (ע"ש ע' 6 וע' 10—11), אבל אין הדבר כן, הוא תומך שם את דבריו ברשימה הסטטיסטית הנמצאה בקראקא בארכיבי העיר משנת 1790, לאמר: "יהודים זכרים 100, נקבות 965 (ס"ה: 1,970), ובגליל קראקא: זכרים 860, נקבות 823 ובגליל Proszowice הרחוק מפה כשלש פרסאות: זכרים 643, נקבות 639; סך הכל של כל נפשות ב"י בקראקא ובגלילותיה 4,905, אבל אין סומכין על רשימות עתיקות כאלה וביחוד בנוגע למספר היהודים, שלא היו מדייקים בזה בימים ההם, ולא נכון הוא מה שנמצא כתוב ברשימה הסטטיסטית

⁹ הסופר הפולני המפורסם לשם Pawinski מביא בספרו Źródła dziejowe VIII (מקורות היסטוריים, מקורות נאמנים עם תעודות ורשימות עתיקות בכתבי הארכיבי), p 174 כי בשנת 1578 (של"ח) שלכו היהודים בקראקא, שספרם עלה אז לשני אלפים וששים נפש, סך 1527 זה' סו' מס גלגולת, והספר הזה (שני אלפים וששים) מתאים ממש למסקנת דברי, כי בתחלת ימי המאה הרביעית היה מספר ב"י פה למצער שני אלפים.

¹⁰ Ludność Krakowa z końcem XVIII. wieku podał Stanisław Krzyżanowski w Krakowie 1902.

השנית, המונחת פה בכתבי הארכיב, כי מספר הנפשות של כל היהודים בקראקא ובפרורי העיר ובכפרים הקרובים אליה עלה בשנת 1796, רק לסך 1,914. בספרי המתים של העדה פה אנחנו מוצאים כי בשנת 1798 (וספרי המתים משנת 1798 הם הישנים בכל ספרי הנפטרים הנמצאים אצלה, כאמור) מתו 164, ובשנת 1842 — 330 (והשנים היו שנים בתקונן). ואחרי כי לערך 2% מתים בקראקא כמבואר למעלה, נמצא איפוא, כי בשנת 1798, וכן כמעט גם בשנת 1796 ובשנת 1790, כמובן, היה מספר יושביה היהודים כשמונה אלפים ולא כשני אלפים, ובשנת 1842 — כששה עשר אלף וחמש מאות, ולא 11,794 והיהודים התרכו כאן משנת 1790 ועד היום רק יותר מפי שלשה ולא יותר מפי שלשה עשר.

יא. ר' יחזקיה יהושע פייבל תאומים ומנהיגים דר' ארצות.

במאסף, זכרון לאברהם אליהו (לכבוד הד"ר הרבני במלאות לו שבעים שנה) וגם במחברת מיוחדת הוציא לאור הד"ר פריימן בשנת תרס"ט מהדש (עם מבוא והערות) את הספר החשוב, תקע שופר, שהיה יקרה המציאות ונרשם בברעסלא בשנת תע"ט מאת הג"מ יחזקיה יהושע פייבל בהג"מ יונה תאומים (בעל קיקיון דיונה) וחתן הג"מ אריה ליב (בהג"מ זכריה) אב"ד ורי"מ בווינא ופרעמיסלא וקראקא. הספר הקטן הזה, בן שלשים עמודים (8), כולל כתבים ופסקי חרם ממנהיגים דר' ארצות נגד ראשי העדה בפרעמיסלא, שערערו על רבם הג"מ ייס"ת הג"ל וידחו אותו בשנת תע"ח ממשמרת הרבנות, ששמש בה שם משנת תס"ג, זה חמש עשרה שנה, ויקבלו עליהם תחתיו לרב את הג"מ שמואל ב"ר מענדל מלכוב, האבדיק סלאנימא, ועל אותה המחברת החשובה יש לי להעיר כמה דברים:

(1) ממבוא עמוד 4 וע' 7 נראה, כי הג"מ ייס"ת אחרי שהודח מכהונת רב בפרעמיסלא וקבע את מושבו בברעסלא, לא שב עוד לארץ פולין ולא שמש עוד כאן בשום התמנות ובשנת תס"ח כבר נתבקש בישיבה של מעלה, אבל זה אינו נכון, כי בסנקס הקהל בקראקא (דף רמ"ז ע"ב) אנו מוצאים אותו חתום יום ה' נ' תשרי תצ"א בין הרבנים המנהיגים דדיא בועד יערסלב וחותרם א"ע שם: הצעיר יחזקי' ייס"ת החב"ק פ' הגליל יצ"ו, אמת היא, כי גם אחרי שהוסרה עמדת הרבנות שם מעל ראשו חתם א"ע בכל הסכמותיו בתור אב"ד בפרעמיסלא, אבל סוף סוף הרי אנחנו רואים מחתימתו בועד הג"ל, כי בתחלת שנת תצ"א היה הוא עודנו בחיים ואחד מהמנהיגים דדיא ומהעוסקים בצרכי הקהלות בפולין, וכפי הנראה, השתתף הג"מ ייס"ת באותו הועד בתור רב ומבורר של אנשי הגליל (של פרעמיסלא), אשר לבם היה טוב וגאמן לו ויחזיקו במעוז ויריבו ריבו את ראשי הקהלה בפרעמיסלא על אדות רבנותו שם, תקע שופר ע' 13—14). ואפשר ג"כ, כי קרוב לשנת תצ"א, בימי זקנתה, השלימו אויביו אתו ויכפרו פניו, או כי כשמתו שונאיו מבקשי רעתו ותחתיהם קמו ראשים אחרים, רדפי שלום דורשי טובה, נבחר הוא להועד לבא"כחן של הקהלות הן מהגליל והן מפרעמיסלא.

(2) עמוד 4—7. פה יש להוסיף, כי הג"מ ייס"ת היה מקורם רב בעיר צילין ומשם נתקבל לאב"ד בפרעמיסלא, לממלא מקום אחיו הג"מ יצחק מאיר תאומים ורבינוב"ן, הערות ותקונים לס' עיר הצדק, סי' נ"ב).

(3) מהדיר משה אינרא' (ע' 13—14) הוא הנימ' משה אינרא מליסק, שנמצא חתום בפנקס העדה בקראקא (ס' צ"ח יוס' ו' כ"א שבט ת"ה בין המנהיגים הדיני המדינית ביריד לבוב בתור דיין הגליל שלה.

(4) ר' יהודה ליב סג"ל מקראקא, שנמצא חתום י"ב חשרי תע"ח בין המנהיגים רדיא בועד יערסלב (ע' 14) הוא מנהיג קראקא והמדינה ר' יהודה ליב ב"מ אליעזר סג"ל האמש, שבא פה על החתום גם עייט אחרון דפסח ת"ס (קדמוניות מפנקסאות ישנים ע' 51 ס' כ"ה) וכ"ה תמוז תפ"ז (שם ע' 58 ס' ל"ג) וכ"כ אלול תפ"ט (שם ע' 59 ס' ל"ד). בפנקסי הקהל פה נמצא הוא חתום הרבה פעמים, למשל ביום א' דריח אדר תמ"ט (דף כ"א ע"ב). ב"נ סיון תניד (דף רל"ג ע"א) וה' נצבים תס"ג (דף י"ב ע"א) ועוד. אשתו השניה (מ' פיגלה) היתה בת דיין העיר ר' הלל כהחסיד הקדוש מהר"ר סיני הי"ד. שנמצא חתום בפנקס הצדקה על פסיד יוס' ו' תמוז תמ"א, והיה חתן הראש ר' אברהם ווינר מקראקא (פנקס הקהל דף ק"ח ע"ב ודף קס"ד ע"א) ומובא שם (דף ק"ח ע"א) בשם המפורסם. ר' יהודה ליב סג"ל האמש מת כ"ג ניסן ת"ץ והניח אחריו שלשה בנים (האלוסים בצלאל ויאקלי ור' אברהם) וארבע בנות (ובתוכן מ' מרגנס אשת ר' משה קראשניק); ובנו ר' בצלאל ובן בנו ר' יעקב יהודה ליב (ב"מ בצלאל) סג"ל האמש היו שניהם ניכ' מנהיגים ונבאי צדקה בקראקא ונמצאים חתומים פה בפנקס. הראשון כ"ד ניסן תצ"ד (דף ככ"ד ע"ב) והאחרון י"ג ניסן תקכ"ו (דף שכ"ט ע"ב). והאלוף מהר"ר אליעזר (כמהר"ר חיים). אביו של ר' יהודה ליב סג"ל האמש, נפטר י"א חשרי תל"ה (פנקס הח"ק דף קע"ד ע"ב) ואביו אביו (מהר"ר חיים במהר"ר אליעזר) — י"ד ניסן ת"ס (שם דף קס"א ע"ב). ומשפחת האמש היא משפחה גדולה, השוכה ועתיקה בקראקא, שממנה יצאו כמה אנשי שם כגון ר' מאניש האמש, חתן הנימ' משה בהנימ' מענדל ר' אבינדרוש (אביד ורימ בקראקא), שאשתו (של ר' מאניש) מרת תמרא (בת הנימ' משה הגיל) מתה פה ט"ז שבט תכ"ד (שם דף קס"ח ע"א). והנאון המקובל המפורסם ר' צבי הירש (בהאלוף ר' ירחמיאל במהר"ר יוס') האמש, מחבר שבטא דרגלא וכו' (ראה לתולדות גדולי ישראל ע' 10 וע' 17). והרבה שנים עוד קודם לכן נקראו ונזכרו כאן נשואי מניס בשם הבנוי האמש כמו ר' יעקב ב"ר יצחק האמש, שמת י"א אדר שע"ז (פנקס הח"ק דף ס"ט ע"א) ור' יצחק אייזיק במהר"ר חיים סג"ל האמש, שנפטר כ"ג סיון שע"ט (דף ע"ג ע"א) ומהר"ר מתתיהו האמש, שבתו מ' בילה מתה כ"ו אדר ש"פ (דף ס"ח ע"ב). והחכם ד"ר פריימן טעה בזה (כר' יהודה ליב סג"ל מקראקא) ב.תקע שופר' ע' 14 הערה 3.

(5) ר' נפתלי הכהן (תקע שופר ע' 15) הוא הנאון בעל סמיכת חכמים (פסד"מ, תס"ד) — ס"ח. שנתקבל לאביד בשנת תנ"ב מאוסטרא לפזון ובשנת תס"ד משם לפסד"מ, ובשנת תע"א, כשפרצה אש בכיתו ותאכל את כל בתי ב"י בפסד"מ ומושל העיר הספ' לשימו בכלא, ברח משם לארץ פולין וקבע את מושבו באוסטרא, אשר בה ישב על כסא הרבנות בנו הנימ' בצלאל משנת תע"ג בערך ואילך (כלילת יופי ח"א דף ע' ע"א ודף צ' ע"א וע"ב). אח"כ נסע לאה"ק ונפטר על אם הדרך בעיר קונשטנטינא (שם ח"ב דף ס"ט ע"א). הוא נמצא חתום בפנקס קראקא (דף ר"ב ע"א) יוס' ו' י"ז חשון תע"ה כראש המנהיגים דר' ארצות בועד יערסלב, ורואים אנחנו

מחתימתו שם ומספר. חקע שופר¹ שלמינו כי בראשית שנת תע"ח היה הוא עדינו חי ויושב בפולין ועוסק בעניני הועד שלה.

(6) ר' יהודה ליב החונה בק"ק קראקא (שם ע' 15) הוא הגי' יהודה ליב ב"מ יצחק אייזיק (אב"ד בפּרעמיסלא), בן בתו של בעל מגיני שלמה. שהיה אב"ד בעיר ראקוב ובשנת תס"א בשידלוּב (ע"י הסכמתו על לקח טוב דס"ס פסד"א תס"א) ובסוף שנת תע"ג כבר שמש בתור ר"מ ואב"ד בקראקא (כמוכח מחתימתו פה בפנקס) והגליל ונמסר פה בשנת תצ"א בערך (כלילת יופי ח"ב דף ל' ע"ב). הוא בא על החתום י"ז חשון תע"ח גם בין הרבנים והמנהיגים דד"א בועד יערסלב (פנקס הקהל בקראקא דף רי"ב ע"ב). ומפני שלא נמצא הוא חתום לא כי' אלול תי"ן ולא ג' תשרי תצ"א בין המנהיגים דד"א החתומים בועד יערסלב מימים ההם (שם דף רס"ז ע"ב). נראה כי הוא נסמך עוד בשנת ת"צ אחרי תתו או את ההסכמה על הספר פני יצחק אפי וטרא.

(7) ר' יעקב החונה בק"ק פחנן הגלילי (ע' 15) הוא בנו של הג"מ יצחק המובא במנן אברהם ס"י א' וחתן בעל סמיכת הכמים הגיל ונתקבל לאב"ד בפחנא במקום חותנו (כלילת יופי ח"א דף ע' ח"ב דף קכ"ב ע"א) ונמצא חתום בפנקס קראקא י"ז חשון תע"ח בין הרבנים והמנהיגים דד"א בועד יערסלב (דף רי"ב ע"א). (8) ר' שמואל מרגליות מנ' חלמ"י (ע' 15) הוא הגי' שמואל שמעלקא במהר"ר מרדכי מרגלית מליסק וחתן הגי' משה בהני' יהושע בעל מגיני שלמה מקראקא. הוא היה מנהיג ודיין פה ונמצא חתום כאן בפנקסי העדה בין ר"ס י" שבט תמ"ה (מאמרי דברי חסין במאסף תרס"ב ע' 38 ס"י ל"ג) וי"ב סיון תמ"ט (מאמרי הגיל ע' 39 ס"י ל"ד) וד' אדר"ש תני"ן (דף ר"ג ע"א) וי"ח תמוז תני"ד (פנקס הצדקה) ופ"ז אלול תני"ד (פנקס הקהל דף רמ"א ע"ב) ובין הגאונים ר' בעריש ב"ר ר' העשיל ור' חיים ר' ליב הענדלש¹ י"ג אלול תמ"ח בתור מבורר של ההברה. מוכרי סדעניש מכיר (שם דף ס"ז ע"ב). ר' שמואל שמעלקא מרגלית נתקבל מקראקא לאב"ד בעיר העלמא ובא על ההתום גם י"ז חשון תע"ח בין הרבנים והמנהיגים דד"א בועד יערסלב בשם שמואל מרגליות מקראקא מרגלית העלמ"י (שם דף רי"ב ע"ב). וכמוכן, הוא אותו ר' שמואל מרגליות או ר' שמואל מרגליות מרגלית העלמ"י, שחתום בחקע שופר גם ע' 16 וע' 17 יום כ' חשון תע"ח בועד הגיל ואותו ר' שמואל האב"ד העלמא, שהסכים שם בשנת תס"ד עה"ס בית לחם יהודה על י"ד (ואלקווא, תצ"ג) היה אביו של הגי' אלעזר האב"ד בבראדי ואמשטרדם ובא בהסכמה עה"ס זרע בירך שלישי בתור אב"ד עלקוש (ולבעל לחות זכרון ע' 39 הערה 29 וע' 71 הערה 50 נראים ר' שמואל אב"ד העלמא ור' שמואל מרגלית אב"ד עלקוש כשני רבנים שונים). יום י"ג אלול תמ"ח היה אביו עודנו בחיים כמוכח מחתימתו (של ר' שמואל שמעלקא) או בפנקס קראקא: במהר"ר מרדכי מרגלית ש ל י ס מ מליסקי (דף ס"ז ע"ב). (9) ר' אברהם כהנא מקראקא מבורר מקי' לבוב הגלילי ור' מאיר מלובלין

¹ הוא היה בנו של ר' יהודה ליב ב"מ בקראקא ונכדו של ר' סיני אחי מהר"ל פראג; אחיו הצעיר היה ר' גבריאל מקראקא (אב"ד ניקולשבורג והמדינה) ונמצא חתום בפנקסי הקהלה פה כמה פעמים ופעם אחת (ר' חסון ת"ל) בראש המנהיגים. לפי הנראה מרשימה אחת הרבוקה על נבי חומש ישן (דפוס אמסטרדם ת"ס) היה ר' חיים הענדלש אב"ד הענכשין. ע"ד שם משפחה, הענדלש" כבר דברתי במהרה"י לתולדות גדולי ישראל עמוד 26 סימן כ"ד.

חזק אפסאי ור' יצחק אייזיק החו' בקי' מרנינאדי ור' יעקב אברהם מואלקווי ור' משה במהריר שלו הלוי מקראקא ור' שמעון יאליש מקראקא ור' יצחק בהנאן מ' מפתח' ור' אברהם ר' איסרלש מלובלין ור' שמעון ביר יוסף נוח' מלובלין ור' אברהם במהררים מאוסטרא' (ע' 16) ור' יצחק המכני אייזיק בהנמעז מקאליש' (ע' 16) ור' שמואל הק' מלאדמר החונה בקי' קרעמניץ והגליל' (ע' 17) ור' אורי שרגא ביט יחיאל ליפשיץ מפתח' (ע' 23, 26, 28—29) נמצאים כלם חתומים בפנקס קראקא דף רי"ב ע"ב בין המנהיגים דריא בועד יערסלב י"ז חשון תע"ה ור' יעקב אברהם מואלקווי — גם בועד ספרעליסק י"א אלול ת"ץ בועד דף רי"ב ע"א) ור' שמעון ביר יוסף נוחש מלובלין — גם כ"ט אלול ת"ץ בועד יערסלב דף רפ"ו ע"ב) ור' אברהם כהנא מקראקא ור' יצחק אייזיק אבדיק מרנינאד — גם ג' תשרי תצ"א (שם) ור' צבי הירש קרעמניצער מג' חעלאמ' (ע' 16) — ו' תשרי תצ"א בועד הגיל'.

ר' משה במהריר שלום הלוי מקראקא חתם א"ע. מקראקא רק בתור מנהיג העיר ור' ארצות. אבל מוצאו ומקום מולדתו היה מעיר לובלין כמוכח מחתימתו ובמקומות רבים בפנקסי קראקא ויום ג' ר"ה אדר שני תע"ב בכתב הרבנות ספה להג"מ שמשון ווערטהיימער אבדיק ווינא וכל המדינה (קריפמן, אורקונדליכעס ע' 141) וערב יוש' אחרון דפסח ת"ס בקדמוניות מפנקסאות ישנים ע' 51 ס"י כ"ח. הוא נמצא חתום בקראקא בתור פרנס ונכאי צדקה כבר ט"ז אב תמ"ט וכ"ה תמוז תנ"א ו' סבת תנ"ב (פנקס הצדקה) ור' כסלו תס"ב (פנקס הקהל דף קל"ד ע"א) וכן גם כמה פעמים אחרי שנת ת"ס כנון ר"ח חשון תס"ג (דף קמ"ה ע"ב) וכ"ה סבת תס"ג (דף רפ"ו ע"א). ואולם מסוף שנת תס"ג ואילך לא נמצא עוד חתום בשום מקום שנכספרי העדה. שם דף קנ"א ע"ב מובא. האלוף מהריר משה סג"ל חתן ר' נח מורדוש' זה מיום כ"ז חשון תנ"א; וכפי הנראה, הוא ר' משה ביר שלום הלוי ונפטר הוא לפ"ז יום ו' אלול תס"ג והוא אותו האיש החשוב הגדול, שכתוב עליו בפנקס הה"ק: איש צדיק תמים מנהיג כל ימיו א' משלשה מטיבי צעדי' (ראה מחברתי לתולדות גדולי ישראל ע' 10 הערה 6). מצאצאיו נודעים לי שני בנים ושתי בנות: א) המנהיג ר' שלום הלוי, שנמצא חתום פה בקדמוניות מפנקסאות ישנים (ע' 58 ס"י ל"ט) יום כ"ה תמוז תפ"ז (ושם מובא אביו אז כבר בשם זצ"ל וזה חזק להשערתי כי הוא ר' משה סג"ל (חתן ר' נח מורדוש', שמת ו' אלול תס"ט) ובפנקסי הקהלה כ"ז אלול תפ"ב (דף קמ"ה ע"א) ו' סבת תפ"ה (דף קצ"ה ע"ב); ב) האלוף ר' יהודה, ששעברו הוא ואחיו המנהיג ר' שלום את ביתם ביום ט' אדר תס"ה (דף קס"ג ע"א); ג) מ' לאה אשת האלוף התורני (ד"ק) במהריר שלום, שמכרו הוא ואשתו הנזכרה ביום ב' חשון תע"ז את זכות שעבודם של מאה זהו' פו' על בית כמ' זלמן בסיל בקראקא מיום ה' סבת תע"ה דף פ"ו ע"ב ופ"ז ע"א); ד) מ' רוזה אשת האלוף התורני ר' שמריה שמעירל במהריר אריה ליב מפנימשוב, שחתום בתור מנהיג בקראקא יום כ"א אב תק"ח (פנקס הקהל דף רע"ז ע"ב) וה' אדר תקי"ב (דף רפ"ז ע"א). אחרי כתיבי כל זה נוכחתי כי כן הוא כאשר שערתי מראש, כי ר' משה ביר שלום הלוי הוא ר' משה סג"ל חתן ר' נח מורדוש'. כי מצאתי כי האשה מ' קילא אלמנת מהר"ר משה סג"ל ר' נחש התחיבה מ' אדר תפ"ה לתת לבתה הבתולה הכלה מ' רחא ב"מ משה הגיל' ולהחתן שלה

הבהחד החשוב התורני הר"ר שמעירל במהר"ר אריה לייב נ"י מונות על שלחנה משך שתי שנים וד' שמעירל במהר"רל מפינששוב הוסיף כ"א סוף תפיו על כתובתה של אשתו מ' רחה הגיל (שם דף קס"ג ורכ"א ע"א) והאלופים האחים ר' שלום ור' יהודה בני מהר"ר משה סג"ל ז"ל ר' נחש שעברו ביום מ' אדר תפ"ה את ביתם על ארבע מאות זה סר להבהחד התורני הר"ר שמעירל במהר"ר ארי' לייב נ"י החתן של אחותם מ' רחה (דף קס"ג ע"א). המנהיג ר' שמריה שמעירל חתן ר' משה ב"ר שלום הלוי מלובלין היה גם דיין בקראקא וחתום חוה"מ סוכות תצ"ה על פסיד פה דף קע"ט ע"ב) וכך הוא חתימתו שם: הק' שמרי' שמעירל בלא"א מהר"ר יהודה לייב מפינששוב. אביו היה בנו של ר' שמריה שמעירל (כ"א אברהם בהג"מ משולם זאלצבורג אב"ד ורי"מ מלובז). שהיה (ר' שמריה שמעירל) חתן מנהיג קראקא וד"א ר' שלום שכנא כ"ץ (חתן בעל מניני שלמה) והוא אותו ר' יהודה לייב, שהוציא חרדשי הלכות מהר"י בן לב ומהרש"ך (וילמערשדארף, תע"ט). ובמעות מביאו הרב דעמביצר ז"ל (כלילת יוסי ח"ב דף כ"ט ע"א) "מקראקא" במקום מפינששוב. ונעלם ממנו, כי הוא זה. מהר"ר יהודה לייב מפינששוב. שמוכיר שם דף כ"ז ע"ב בהערה בשם פנקס הקהל. ר' משה ב"ר שלום הלוי מלובלין הנקרא בקראקא ע"ש חותנו ר' משה ר' נחש יצא מנוע הרמ"א והוא אותו ר' משה ר' נחש. שבעל כלילת יוסי" ח"א מביאו שם דף י"ז ע"א בהערה) וכותב עליו, כי הוא היה אביו וקנו של אבי אמו (של בעל כלילת יוסי) ר' משה. דיין וסופר מתא בקראקא ובנו של המקובל הג"מ אשר לעמיל אב"ד ורי"מ בעיר אייבנשיץ. וכן מוכח גם מפנקס הקהל בקראקא דף שכ"ה ע"א.

ור' שמעון יאליש מקראקא. מנהיג העיר וד' ארצות. היה גם דיין גבוה פה ובנו של הג"מ יהודה לייב מקראקא. (שנקרא ר' לייבש יאליש. ושמש ברבנות בעיר ראה"טן ומובא בספר דרוש שמואל ולקט שמואל ס' נצבים) וחתנו של הראש והדיין ר' שמואל (ב"ר נפתלי) יאליש. שהיה מנהיג וקצין כל ימיו אדם חשוב אחד משלושה מטיבי צעד" (פנקס הח"ק דף רל"ז ע"ב) ונפטר בקראקא כ"ז ניסן תפ"ד (שם). ר' שמעון יאליש נמצא חתום פה בפנקסי הקהל הרבה פעמים כגון כ"ה תמו תס"ז דף ר"ב ע"ב) וכ"ז אלול תס"ט (קע"ב ע"ב) וס"ז אלול תע"א דף ס"ז ע"א) וכ"ה למב"י תע"ב (דף ל"ז ע"ב) וד' חשוון תע"ד (דף ס"ב ע"א) וב' דרי"ה אייר תע"ז (דף ק"ט ע"א) וס' מכת תפ"ז (דף ר"ט ע"א). לפעמים חותם הוא א"ע: שמעון יאליש מראה"טין ולפעמים: שמעון בהרב מהר"ר יהודה לייב מראה"טין ויום כ"ה תמו תפ"ז מביא את אביו בחתימת שמו על פסיד (בתור דיין גבוה) בשם ולה"ה: הוא נפטר יום כסורים תפ"ז (ראה לתולדות גדולי ישראל ע' 19 הערה 6) והוא אותו ר' שמעון בהרב יהודה לייב יאליש מקראקא. שכא חתום על פסיד בשנת תע"ז בתור משולה וסבור הג"מ שמשון ווערטהיימר (אוצר הספרות ח"ב ע' 111). כאשר כבר העירתי ע"ז בתקונים והוספות בסוף המחברת הגיל ע' 31 ובעתון Hebräische Bibliographie חוב' 3 ע' 68 שנת 1909. הג"מ אליעזר ליפשיץ וכן פנקס הח"ק בקראקא מרבים לספר בשבחו של ר' שמעון יאליש (שהיה אחי אם אשתו של הג"מ אליעזר ליפשיץ) ומזכירים אותו. הראשון בשם: המפורסם אבי החכמים ואבי החושים הרב הגניד התייר הגדול מאור הגולה (בהקדמת ספרו השיב ר' אליעזר) והאחרון: המפורסם ושר הבירה מנהיג המדינה תל שהכל אליו

סנה המופלא ומופלג חריף ובקי בכל חדרי תורה ומושלם בכל המעלות ומדות שמנו
החמים (לתולדות נדרי ע' 19 הערה 6). לפי דברי בעל השיב ר' אליעזר בסוף
הקדמת הספר וס' ב' נתקבל אביו של ר' שמעון יאליש מראהמין קודם פטירתו.
לאב"ד בעיר אפסא.

10) הגניד החכם השלם הרופא מומחה (ע' 18) הוא הגניד הקצין ההכם
השלם מוהרי"ח רופא (שנזכר שם ע' 19) והיינו מוהרי"ר יצחק חזק רופא (ע' 25). שנמצא
חתום בפנקסי קראקא גם בשם אברהם יצחק חזק רופא במקומות שונים ונקרא
פורטין דאקטאר והיה אב"ד בעיר ולאמשוב והסכים עה"פ ורע בירך שלישי (פסד"א.
חש"ד) ובתו הרבנית מ' חיה מתה בלובלין מ"ו אייר תשי"ב נ"סענבוים. לקורות
היהודים בלובלין ע' 101—102). הוא בא על החתום בתור אבדיק ולאמשוב ופרנס
הועד דריא יום ד' ח' טבת תפ"ז (פנקס הקהל דף קציה ע"ב ורי"ז ע"א) ונמצא
חתום שני יום ר' י"ז חשוון תע"ה בין 21 רבנים ומנהיגים דר"א בועד יערסלב (שם
דף רי"ב ע"ב) ויום ב' כ"ס אלול ת"צ בראש הרבנים והמנהיגים דריא בועד הגיל
(שם דף רס"ז ע"ב). קבלה היא בידי ניניו ונכדיו בני הגימ חיים ליבוש הלוי הורביץ
ז"ל האב"ד בקראקא (כפי ששמעתי מפי בנו ידידי הרה"ג ר' צבי הירש נ"י). כי בנו
(של הנאון. פורטין דוקטור) היה הגימ מאיר אבדיק מאשצ'יסק אבי הגימ הירש
אבדיק דוברומיל ובתו היתה אשתו של הגימ יעקב חיים אב"ד בלובלין. בנו של
הקצין ר' אברהם ר' היימש מלובלין וחתנו של הגימ יוסף האכנעלערטער¹). ולפי
נראה, כי אותה הרבנית מ' חיה. בתו של הגימ אברהם יצחק חזק רופא. שמתה
בלובלין מ"ו אייר תקי"ב. כאמור. היתה אשתו של הגימ יעקב חיים האב"ד בלובלין.
שנפטר שם ח' אלול תקכ"ט (לקורות היהודים בלובלין ע' 89—90)²).

¹) בתו של הגימ יעקב חיים האב"ד בלובלין, מרת צפורה, היתה אשת הגימ יוסף
האכנעלערטער אבדיק ואמושמש סתבר משנת חכמים, אשר בנו הגימ חיים אב"ד בעיר הרובשוב
היה אבי הרה"ג ר' משה יעקב מקראקא, אבי אס אשתו של הגימ חיים ליבוש הורביץ האב"ד
פה. הקצין ר' אברהם ר' חיים מלובלין נמצא חתום כ"ס אלול ת"ץ בין המנהיגים דריא בועד
יערסלב (פנקס הקהל בקראקא דף רס"ז ע"ב).

²) בין הרבנים הסנהיגים דר"א בועד הגיל נמצא חתום הק' מאיר חזק תי' בקי
קאכונא סבורר מפרעסלא, וכנראה הוא אותו הרב ר' מאיר, שהוא בקבלה בנו של ר' אברהם
יצחק חזק רופא. -- פה מוצא הנני לנכון להעיר עוד, כי בפנקס הצדקה בקראקא נמצא כתוב,
כי כמנהיג ל"ב שוחט ומהרי"ר אברהם זכור פה יום י"ד סיון תכ"ה את ההכנסה של שחיטת
הזופות, וכפי הנראה הוא אותי המחבר ר' ל"ב שוחט מקראקא, שהוכרתי למעלה ע' 45 ככוף
הפיק: ר' צבי הירש באכמינש ור' משה ברוינשווייג.

תקון טעויות.

ע' 3 שורה 1 כמטה למעלה צ"ל "וכן" במקום "וכן";	ע' 26 הערה 4 ציל מדף סימא עיב" תחת "ע"אי;
שם הערה 2 ציל האותיות "א..ערבאך" במקום "אויערבאך";	שם הערה 6 ציל "שע"ר" תחת "שע"ה";
ע' 4 שורה 3 צ"ל "נוסחי" במקום "וסחי";	ע' 27 שורה 7 צ"ל "ק"י ע"ב" תחת "ק"ס ע"ב";
שם שורה 10 ציל "ואולי" במקום "אולי";	ע' 28 שורה 2 סמטה למעלה ציל "וסוכא" תחת "יכוכא";
שם שורה 13 צ"ל "שאחורי" במקום "שאחורי";	שם הערת 9 ציל "בנה או תנה" של סרת "סולקה";
שם הערה 4 צ"ל "בראנן" במקום "בראנן";	ע' 29 שורה 6 ציל "לובלין" תחת "לובלי";
ע' 11 הערה 4 ציל "במעו" במקום "במענ";	ע' 31 שורה 12 ציל "וכותבי עברית" תחת "כתבי עברית";
שם " " " " "נזמר" במקום "נפשר";	ע' 32 שורה 9 צ"ל "י"ח שבט שס"ט" תחת "י"ח צס"ט";
ע' 13 שורה 4 ציל "ול" במקום "ל";	שם שורה 10 ציל "שפ"ו" תחת "שפיב";
שם שורה 11 צ"ל "כמלח" במקום "כסל";	שם סוף הערה 12 ציל "לר" משחי תחת "רי כשהי";
שם שורה 25 ציל "לעומתי תחת "זעומתי";	שם הערה 14 צ"ל "הרד"ק" תחת "הרה"ק";
שם שורה 28 ציל "עליהן" תחת "עליהן";	ע' 33 שורה 1 סמטה למעלה ציל "הם ג"כ" תחת "ונרפסו ג"כ";
שם שורה 30 ציל "או שלא היו" תחת "לו שלא היו";	ע' 34 הערה 21 צ"ל "כלם נם בקראקא" תחת "כלם בקראקא";
ע' 14 שורה 3 ציל "ניסוי" תחת "ניסוי";	ע' 87 הערה 12 ציל "דף רסיס" תחת "דף רסיס";
שם שורה 3 כמטה למעלה צ"ל "קבל מיי" תחת "קבל אייר";	ע' 38 שורה 4 ציל "האזרחים של העיר" תחת "קויסירוי";
ע' 15 שורה 6 ציל "שחיה" תחת "שחיו";	שם שורה 6 ציל "על תלו" תחת "תלו תלים";
שם הערה 9 ציל "1867" תחת "1862";	שם שורה 10 ציל "ב' אייר" תחת "ב' דריה אייר";
שם הערה 10 צ"ל "עברלש" תחת "ערבלש";	שם שורה 2 סמטה למעלה צ"ל "פה" תחת "שם";
ע' 16 שורה 9 צ"ל "נשוא פנים" תחת "נשוא";	ע' 40 שורה 10 סמטה למעלה צ"ל "ומנקיים" תחת "מנקיים";
ע' 17 שורה 2 ציל "תיגי" תחת "תיגי";	ע' 43 שורה 16 צ"ל "שכתב" תחת "שכבר";
שם הערה 13 ציל "ישנים ע' 10" תחת "ישנים בהאשכול ע' 10";	שם שורה 5 סמטה למעלה ציל "ספרו" תחת "ספריו";
ע' 19 שורה 10 צ"ל "ע"י למעלה ע' 17" תחת "ע"י למעלה";	ע' 44 שורה 11 ציל "תהיית" תחת "תהמתי";
שם הערה 19 צ"ל "ע' 16" תחת "ע' 160";	שם שורה 17 ציל "אותו" תחת "אותה";
ע' 20 הערה 26 ציל "ע' 75" תחת "ע' 65";	ע' 47 הערה 6 צ"ל "איזי תחת "לזו";
ע' 21 שורה 9 ציל "ע"י למעלה ע' 19" תחת "ע"י למעלה";	תחת "העיר".
ע' 23 שורה 17 צ"ל "וההגיע" תחת "והגיע";	
שם שורה 21 ציל "החלוי" תחת "החל";	
ע' 24 שורה 1 ציל "עדי תחת "ע";	

